

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΘΕΜΑ: PARSONS & FREUD: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΜΑΛΙΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΥΘΑΛΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΡΩΜΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

**ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ,
ΚΑΝΑΚΗΣ ΛΕΛΕΔΑΚΗΣ ΑΚΗΣ**

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ**

**ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ**

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευση και Διακρίσεις
Επαγγελματικής Κατάρτισης

Ρέθυμνο 2015

Περιεχόμενα

1.	Εισαγωγή	3-7
2.	Εξέλιξη του παρσονικού έργου: Σχηματική παρουσίαση	7-13
3.	Τα τέσσερα συστήματα	13-18
4.	Βασικά στοιχεία της φροϋδικής ψυχανάλυσης· η πρώτη τοπική θεωρία	18-20
4.1	Η δεύτερη τοπική θεωρία	20-37
5.	<i>Social Structure and Personality</i> : “προσωπικότητα” και άλλα συστήματα	37-50
6.	Παρσονική κοινωνική θεωρία και ψυχανάλυση· επισημάνσεις και ενστάσεις	50-58
7.	Φροϋδικές κατηγορίες κατά Parsons: μία ιδιότυπη ανάγνωση	58-62
8.	Επίλογος	63-65

Εισαγωγή

Στη συγκεκριμένη εργασία πρόκειται να πραγματευτώ το πρόβλημα της σχέσης ατόμου και κοινωνίας και πιο συγκεκριμένα να εστιάσω στον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται το κοινωνικό υποκείμενο διαμέσου της διεργασίας της κοινωνικοποίησης στο πλαίσιο του ύστερου έργου του Parsons. Στόχος μου είναι να αναδείξω το βασικό πρόβλημα της υπερκοινωνικοποίησης του παρσονικού υποκειμένου η οποία μοιάζει να ακολουθεί ως αποτέλεσμα μιας ιδιόρρυθμης ανάγνωσης του Freud από τον Parsons.

Όπως θα δούμε, χαρακτηριστικό της παρσονικής περιγραφής της σχέσης ατόμου και κοινωνίας στο ύστερο έργο του, αποτελεί το γεγονός ότι η επιλογή των στόχων και των κανονιστικών σταθερών κριτηρίων που θέτει σε εφαρμογή ένας συγκεκριμένος φορέας της δράσης δεν είναι ελεύθερη. Ο Parsons υποστηρίζει ότι το δρών υποκείμενο κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης των στόχων και των αξιών του υφίσταται σημαντικούς περιορισμούς, καθώς είναι υποχρεωμένο από τη μια να διευθετήσει ορισμένες βιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες του και από την άλλη να προσαρμοστεί στα κανονιστικά συστήματα του κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος στο οποίο ζει. Ειδικότερα, όπως θα καταδειχθεί κατά την εξέταση του *Social Structure and Personality*,¹ φαίνεται ότι οι κοινωνικές δομές ασκούν καταλυτική επίδραση στο άτομο και την προσωπικότητά του, παρά το ότι ο Parsons επιχειρηματολογεί υπέρ μιας 'εξισορροπημένης' σχέσης μεταξύ ψυχανάλυσης και κοινωνιολογίας και υπέρ των δυνατοτήτων σύγκλισης των δύο επιστημών. Δεδομένου ότι το κοινωνικό σύστημα συγκροτείται στη βάση της διαντίδρασης δύο ή περισσότερων ατόμων, η έρευνα πρέπει, κατά τον Parsons, να προσανατολίζεται αφενός προς τη μελέτη της λειτουργίας του συστήματος, αφετέρου προς τη μελέτη της προσωπικότητας ως συστήματος. Υπό την οπτική αυτή, αφετηρία του θεωρητικού σχήματος μπορεί να είναι η σύγκλιση της φροϋδικής κατηγορίας του Υπερεγώ με στοιχεία της κοινωνικής θεωρίας του Durkheim. Το άτομο του Durkheim, επισημαίνει ο Parsons, δεν είναι ελεύθερο να κάνει τις δικές του ηθικές επιλογές: η δράση του οριοθετείται από τους κοινούς προσανατολισμούς της κοινωνίας της οποίας το υποκείμενο είναι μέλος· οι κοινωνικοί ηθικοί κανόνες είναι αναπόδραστοι και καθορίζουν καταλυτικά την προσωπικότητα του ατόμου, στο βαθμό που εσωτερικεύονται ως

¹ T. Parsons, *Social Structure and Personality*, London: The Free Press, Collier-MacMillan LTD, 1970.

μέρος του συστήματος της προσωπικότητας.

Σύμφωνα με την παρσονική ερμηνεία του Durkheim, η κοινωνία ταυτίζεται με αυτό το σύστημα ηθικών κανόνων. Δεδομένου ότι η διαδικασία της εσωτερίκευσης είναι θεμελιώδης, είναι απαραίτητο, κατά τον Parsons, η κοινωνική θεωρία να συσχετιστεί με τις φροϋδικές ψυχαναλυτικές κατηγορίες οι οποίες περιγράφουν τη διαδικασία αυτή. Η σύγκλιση των δύο επιστημονικών θεωριών τίθεται από τον Parsons ως προγραμματικός στόχος:

“(...)The converge of Freud's and Durkheim thinking may serve to set the problem of this paper, which is: How can the fundamental phenomenon of the internalization of moral norms be analyzed in such a way as to maximize the generality of implications of the formulation, both for the theory of personality and for the theory of the social system? (...) It should thereby contribute to the integration of the psychoanalytic theory of personality and of the sociological theory of the social system, and thus to the further development of a conceptual scheme which is essentially common to both”.²

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, επιχειρεί να συγκροτήσει ένα νέο θεωρητικό σχήμα κοινωνικής θεωρίας υπό την οπτική ενός κοινού πλαισίου αναφοράς κοινωνιολογίας και ψυχανάλυσης, προκειμένου να εξετάσει τη σχέση του ατόμου με τον κόσμο, η παρσονική περιγραφή συγκροτεί σαφέστατα ένα άτομο υπερκοινωνικοποιημένο, εγκλωβισμένο στα αυστηρά όρια που θέτουν οι κοινωνικές και οι πολιτισμικές επιταγές.³ Το πρόβλημα, με άλλα λόγια, που συναντά το εγχείρημα σύγκλισης αυτών των επιστημών, κατά την παρσονική ερμηνεία, είναι διπλό: αφενός ο Durkheim επικεντρώθηκε στο κοινωνικό σύστημα και δεν εξέτασε την παράμετρο της προσωπικότητας: τα άτομα που διαντιδρούν και υιοθετούν τη συλλογική ηθική αυθεντία συνιστούν προσωπικότητες. Η προσωπικότητα όμως συνιστά υποσύστημα του κοινωνικού συστήματος και, με την έννοια αυτή, είναι απαραίτητη η συνεκτίμηση των παραμέτρων της· αφετέρου ότι ο Freud επικεντρώθηκε, κατά την εκτίμηση του Parsons, στην ατομική προσωπικότητα καθεαυτήν χωρίς καθόλου να λάβει υπ' όψιν του ότι οι ατομικές προσωπικότητες διαντιδρούν και σχηματίζουν σύστημα.

Βασικός άξονας της προβληματικής που πρόκειται να αναδειχθεί κατά την ανάλυση είναι ότι το παρσονικό υποκείμενο παρουσιάζεται να δρα μέσα σε ένα ομοιογενές κοινωνικό

² T. Parsons, *Social...* ό.π., σσ. 19-20.

³ Στο ίδιο, σ. 18.

σύστημα. Η δράση του, η συμπεριφορά του και οι διαντριδράσεις που αναπτύσσει το υποκείμενο του Parsons με τα άλλα υποκείμενα καθορίζονται στη βάση ενός σώματος κανόνων και πολιτισμικών αξιών οι οποίες, στο πλαίσιο της παρσονικής κοινωνιολογίας, μοιάζουν στατικές και αναλλοίωτες στο χρόνο. Η ισχύς και η εσωτερικήευση αυτής της συλλογικής κοινωνικο-πολιτισμικής αυθεντίας από το σύστημα της προσωπικότητας φαίνεται ότι είναι αναπόδραστη: το παρσονικό υποκείμενο μοιάζει εγκλωβισμένο σε ένα οιοσδήποτε οργουελικό κοινωνικό σύστημα από το οποίο το περιθώριο απόκλισης είναι ελάχιστο. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου συστήματος, κάθε μορφή αποκλίνουσας δράσης, η ατομικότητα και η συνακόλουθη διαφορετικότητα των υποκειμένων φαίνονται ανεπίτρεπτες και επικίνδυνες για την ισορροπία του κοινωνικού οικοδομήματος.

Στη σύγκλιση κοινωνιολογίας και ψυχανάλυσης που οραματίζεται και περιγράφει ο Parsons, το ψυχικό ανάγεται απόλυτα και αναπόδραστα στο κοινωνικό, με την έννοια ότι η ενδοψυχική παράμετρος της προσωπικότητας αφομοιώνεται από την κοινωνική.

Δεδομένου ότι η εξέταση της σχέσης ατόμου και κοινωνίας εντάσσεται ως προαπαιτούμενο στο πλαίσιο του προγραμματικού στόχου του Parsons για τη σύσταση μιας γενικής θεωρίας της δράσης, στο πρώτο κεφάλαιο πρόκειται να παρουσιαστούν οι βασικές αρχές της παρσονικής κοινωνικής θεωρίας, όπως αυτές διαμορφώνονται στο πέρασμά της από την πρόωμη στην ύστερη φάση.

Εν συνεχεία, επειδή ο Parsons, προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του ότι το άτομο συμμετέχει στον κοινωνικό κόσμο διά της “θέσης” που κατέχει εντός των διάφορων κοινωνικών υποσυστημάτων και διά του “ρόλου” που καλείται να παίξει σύμφωνα με τη θέση του, προσφεύγει στον Freud, παρουσιάζονται ορισμένα στοιχεία της φροϋδικής μεταψυχολογίας. Στο κεφάλαιο αυτό, πρόκειται να παρουσιαστούν σχηματικά ορισμένες θεμελιώδεις φροϋδικές κατηγορίες, τις οποίες, ο Parsons φορτίζοντας τις με αποκλίνουσα ερμηνεία, τις χρησιμοποιεί στο ύστερο έργο του, όπως αυτές του Εγώ και του Υπερεγώ, αφού, κατά την εκτίμησή του, ο Freud δείχνει με αυτές πώς συγκροτείται η ανθρώπινη προσωπικότητα διά της εσωτερικήευσης κοινωνικών και πολιτισμικών κανόνων και αξιών. Το Εγώ είναι ατομικό γιατί αναφέρεται στην ατομική ψυχή. Τα στοιχεία όμως που το αποτελούν και οι ρόλοι και οι θέσεις που καλείται να διαδραματίσει είναι κοινωνικές γι’ αυτό και είναι παράλληλα και κοινωνικό. Το “παρσονικό” Υπερεγώ φαίνεται ότι συνίσταται από ένα

σύνολο νορμών και κανονιστικών προτύπων ρόλων· η εσωτερίκευση των κοινωνικό-πολιτισμικών στοιχείων και η συνακόλουθη ταύτιση του ατόμου με τα πρότυπα ρόλων συνάδουν κατ' ανάγκη με τις κοινωνικές επιταγές και μοιάζουν σχεδόν αναπόδραστες. Η δύναμη και η επίδραση που ασκείται από το πολιτισμικό νόημα δεν περιορίζεται μόνο στο Υπερεγώ. Πολλώ δε μάλλον, στο παρσονικό Εγώ, τον πυρήνα της προσωπικότητας εισβάλλει, κατά τον ίδιο τρόπο, η υποβλητική ισχύς των πολιτισμικών περιεχομένων.

Κατόπιν, προκειμένου να καταδειχθεί η καταλυτική επενέργεια που ασκούν, κατά τον Parsons, οι κοινωνικές δομές επί του ατόμου, εξετάζεται η διαμόρφωση της κοινωνικής θεωρίας του Parsons κατά την ύστερη περίοδο και γίνεται ειδική αναφορά στο *Social Structure and Personality*. Η επίδραση αυτή και η περιγραφή ενός ατόμου υπερκοινωνικοποιημένου γίνεται φανερή στο παρσονικό έργο, παρά το ότι, κατά την περίοδο αυτή, εισάγει ψυχαναλυτικές κατηγορίες από το φροϋδικό έργο. Ο Parsons ήδη από τη λεγόμενη μεσαία περίοδο του χρησιμοποιεί τη φροϋδική κατηγορία του Υπερεγώ, καθώς και την έννοια της εσωτερίκευσης του Durkheim, με σκοπό να δείξει το πώς συγκροτείται η υποκειμενικότητα μέσα από μια διαδικασία καταστολών· τις καταστολές αυτές επιβάλλει στο άτομο ο ενδοψυχικός φορέας του υπερεγώ, ο οποίος λειτουργεί ως διάυλος που διαμεσολαβεί το άτομο με την κοινωνία, έως ότου επιτευχθεί η εσωτερίκευση αυτών υπό τη μορφή αξιακού συστήματος.

Ακολουθεί η κριτική των θέσεων του Parsons, η οποία επικεντρώνεται στο ότι ο Parsons χρησιμοποίησε τις φροϋδικές κατηγορίες για τους δικούς του σκοπούς. Θα καταδειχθεί ότι ο Parsons, παρά το ότι ενσωματώνει ψυχαναλυτικές έννοιες στο πλαίσιο της γενικής κοινωνικής θεωρίας του, προβαίνει σε μία ιδιότυπη ανάγνωση και ερμηνεία του Freud: το θεωρητικό σχήμα το οποίο αναπτύσσει ο Parsons μοιάζει κατά βάση κοινωνιοκεντρικό, διότι σε καμία περίπτωση δεν δείχνει ότι αναγνωρίζει τη σημασία και την επίδραση που ασκούν στην προσωπικότητα και την εν γένει συμπεριφορά του ατόμου το Ασυνείδητο και τα απωθημένα ψυχικά περιεχόμενα· ως εκ τούτου, ο Parsons οδηγείται στην κατασκευή ενός υπερκοινωνικοποιημένου ατόμου με ελάχιστη δυνατότητα δραπέτευσης από τις κοινωνικές νόρμες ή απόκλισης από τον κοινωνικό ρόλο.

Εν κατακλείδι, παρουσιάζονται ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο που περιγράφει ο Parsons την κοινωνικοποίηση και την κοινωνική κατασκευή του παρσονικού

υποκειμένου που απορρέει από αυτή την περιγραφή.

2. Εξέλιξη του παρσονικού έργου: σχηματική παρουσίαση

Πρώιμο έργο

Κατά την εξέλιξη του παρσονικού έργου, παρατηρείται μία βαθμιαία μετατόπιση των ενδιαφερόντων του από τη συγκρότηση μίας γενικής θεωρίας της δράσης, η οποία περιλαμβάνεται στο πρώιμο έργο του, προς μία πιο κοινωνιοκεντρική σύλληψη του ατόμου: στο ύστερο παρσονικό έργο, το υποκείμενο κατασκευάζεται κοινωνικά υπό την αναπόδραστη επίδραση της διεργασίας της κοινωνικοποίησης.

Στο πρώιμο έργο του Parsons, βασικός στόχος αποτελεί η συγκρότηση μιας γενικής θεωρίας της δράσης. Ένα από τα κεντρικά στοιχεία της κοινωνικής θεωρίας του Parsons συνιστά η κατηγορία της κοινωνικής δράσης, της ενσυνείδητης, δηλαδή, δράσης των ατόμων στο πλαίσιο ενός συστήματος, η οποία συγκροτείται, σχεδόν Βεμπεριανά, στη βάση των νοημάτων που της προσδίδουν τα άτομα. Κάθε μορφή δράσης συνιστά συμπεριφορά, αλλά κάθε συμπεριφορά δεν συνιστά δράση. Εάν το πέταγμα ενός εντόμου προς τη φλόγα του κεριού εκληφθεί ως μία μηχανιστική αντίδραση του οργανισμού του στο ερέθισμα της φωτιάς, τότε υπάρχει συμπεριφορά και όχι δράση. Εάν όμως εντοπίσουμε ορισμένες υποκειμενικές, δηλ., συνειδητοποιημένες, διαδικασίες προσανατολισμού του εντόμου, υποθέτοντας εν προκειμένω ότι το πέταγμα του εντόμου προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση αποτελεί το αποτέλεσμα μιας σειράς σκέψεών του, σε αυτή την περίπτωση έχουμε δράση. Η θεωρία του Parsons για τη δράση, ωστόσο, δεν εξαντλείται από το Βεμπεριανό πλαίσιο ανάλυσης. Ενώ ολόκληρη η θεωρία του εδράζεται στην παραδοχή ότι υπάρχουν ευρείες περιοχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς οι οποίες ικανοποιούν τα κριτήρια της δράσης και ότι αυτή είναι η συμπεριφορά η οποία αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος και μελέτης των κοινωνιολόγων, το ελάχιστο πλαίσιο αναφοράς για να μπορούμε να μιλάμε για δράση πρέπει να περιλαμβάνει, εκτός από το φορέα ή τη μονάδα δράσης και κάποια κατάσταση: κάποια ρητή αναφορά στο πλαίσιο αναφοράς της δράσης το οποίο πρέπει να νοηθεί ως σημαντικός αιτιακός παράγοντάς της και όχι ως επιφαινόμενο. Αυτό περιλαμβάνει ρητά

διαμορφωμένες αντιλήψεις περί τελικών σκοπών ή στόχων και κανονιστικά σταθερά κριτήρια τα οποία ως ιδεατά στοιχεία προσανατολίζουν το φορέα δράσης προς συγκεκριμένες καταστάσεις. Στη θεωρία της δράσης η κατάσταση συνίσταται σε ο,τιδήποτε οργανώνεται κατά έναν νοηματικά σημαντικό τρόπο. Ο φορέας δράσης προσδιορίζοντας την κατάστασή του είναι δυνατό να λάβει υπ' όψιν του ορισμένα αντικείμενα από το άμεσο περιβάλλον του (φυσικά, κοινωνικά, πολιτισμικά ή συμβολικά), ενώ μπορεί να απορρίψει άλλα ως μη σημαντικά. Επίσης, μπορεί να συμπεριλάβει στην κατάστασή του διάφορα αντικείμενα χωρίς προς το παρόν φυσική παρουσία, για παράδειγμα, απόντα πρόσωπα ή προβλέψιμα μελλοντικά γεγονότα. Οι προσανατολισμοί του δρώντος αναφέρονται σε αντικείμενα έξω από τον εαυτό του και πέρα από τον έλεγχό του. Ενώ οι νόρμες καθορίζουν τα μέσα και τους στόχους αφήνουν τον δρώντα ανέπαφο, με εμφανές το ενδεχόμενο να προσδιορίσει εσφαλμένα την κατάστασή του. Αλλά εάν η εσφαλμένη εκτίμησή του υπερβεί ορισμένα όρια, τότε η πραγματικότητα θα βρει τρόπους να τον πλήξει. Αυτό σημαίνει ότι θα βρεθεί υπό κάποια πίεση να προσαρμόσει τους προσανατολισμούς του στα γεγονότα του εξωτερικού κόσμου.

Η κατάσταση, ωστόσο για τον Parsons, δεν μπορεί να προσδιοριστεί ανεξάρτητα απ τον προσανατολισμό του φορέα δράσης προς αυτή. Κατά τη διαδικασία υποκειμενικού προσδιορισμού της δράσης ο φορέας δράσης κατασκευάζει ένα γνωστικό χάρτη της κατάστασης και τον εκτιμά ή τον αξιολογεί με βάση το πόσο σχετικός είναι προς τους διάφορους στόχους του, τα συμφέροντά του και τα κανονιστικά σταθερά κριτήριά του. Στη διαδικασία αυτή, η κατάσταση δομείται από το δρων υποκείμενο ως μόρφωμα με νόημα, τα στοιχεία του οποίου αποτελούν είτε αντικείμενα επιθυμίας ή αποφυγής, είτε εμπόδια τα οποία πρέπει κάποιος να υπερβεί είτε ακόμη όρους που πρέπει να αποδεχθεί και μέσα που μπορεί δυνητικά να χρησιμοποιήσει. Ο φορέας δράσης οφείλει να προβλέπει ως ένα βαθμό τον τρόπο εξέλιξης της κατάστασης και να αξιολογεί αν είναι δυνατή ή απαραίτητη κάποια παρέμβαση από τη μεριά του, καθώς επίσης να εξετάζει εναλλακτικές πορείες δυνατής δράσης και τις συνέπειές τους από την πλευρά των στόχων και των κριτηρίων του.

Ο Parsons στρέφει όλη αυτή την ανάλυση της έννοιας της δράσης όπως την αναπτύσσει στο πρώτο και εμβληματικό έργο του *The Structure of Social Action*, έναντι των Marshall, Durkheim, Pareto, Weber και των αντίστοιχων σχολών που εκπροσωπούν. Η κριτική

προσέγγιση αυτών των σχολών, καθώς και η προσπάθεια που καταβάλλει να υπερβεί τις εγγενείς αδυναμίες αυτών των συστημάτων, θα αποτελέσει και την αφετηρία της δικής του “βολονταριστικής θεωρίας της δράσης”.

Σχηματικά αναφέρουμε ότι η οικονομική θεωρία, κατά τον Parsons, συνιστά κατά βάση μία θεωρία της δράσης. Σύμφωνα με την οικονομική θεώρηση, αυτό που καθορίζει τη ροή αγαθών και υπηρεσιών μέσω της αγοράς συνδέεται με την αντίληψη ότι άτομα ή εταιρείες προσανατολίζονται προς μία κατάσταση και δρουν βάσει κάποιου σχεδίου, για να προαγάγουν τα οικονομικά τους συμφέροντα. Οι υποκειμενικές διαδικασίες προσανατολισμού και λήψης αποφάσεων, αλλά και κάποια μορφή σκόπιμης δράσης που αναπτύσσουν τα υποκείμενα για την επίτευξη των στόχων τους συνιστούν τα συστατικά δομικά μέρη της θεωρίας. Ένα πρόβλημα, μεταξύ των άλλων, που επισημαίνει ο Parsons, είναι ότι η οικονομική θεωρία στηρίζεται σε ένα σύνολο υποθετικών και, πιθανώς, αυθαίρετων παραδοχών σχετικά με τη φύση του οικονομικού κινήτρου, την ορθολογικότητα, τη γνώση, τον ανταγωνισμό, οι οποίες δεν δύνανται να εφαρμοστούν στον εμπειρικό κόσμο των συνεχών οικονομικών δραστηριοτήτων. Επίσης, στο πλαίσιο της οικονομικής θεωρίας, η κοινωνική ευταξία θεωρείται δεδομένο και βέβαιο αποτέλεσμα των ορθολογικών και φυσικών μηχανισμών μίας ελεύθερης αγοράς. Εάν όμως τα άτομα είναι ελεύθερα να επιδιώκουν το ατομικό συμφέρον, τότε η ορθολογική δράση που υποτίθεται ότι θα αναπτύξουν ενδέχεται να κατευθυνθεί όχι μόνο προς τη συνεργασία και τη λελογισμένη ανταλλαγή, αλλά και προς τη σύγκρουση συμφερόντων, την απάτη και τη βία.

Κατά τους θετικιστές, ο κόσμος εκλαμβάνεται ως ένα κλειστό προκαθορισμένο σύστημα, το οποίο είναι επιστημονικά εξηγήσιμο στη βάση της σχέσης αιτίου – αποτελέσματος. Μία βασική ένσταση του Parsons στη θετικιστική προσέγγιση είναι ότι τέτοιου είδους θεωρήσεις δεν συνιστούν θεωρίες δράσης, καθώς δεν λαμβάνουν υπ’ όψιν τους πολιτισμικές κατηγορίες, όπως νους, συνείδηση, αξίες και κανόνες. Χωρίς αυτά τα περιεχόμενα η δράση δεν θα είχε κανένα υποκειμενικό στοιχείο και δεν θα διέφερε από την ενστικτώδη – παρορμητική συμπεριφορά ή τη μηχανιστική αναπαραγωγή κοινωνικών προτύπων.

Οι ιδεαλιστές, τέλος, κατά τον Parsons, έτειναν να θεωρούν την κοινωνική δομή όχι ως αιτιακή τάξη πραγμάτων, αλλά ως ηθικό σύστημα το οποίο, κατά κάποιο τρόπο, εκφράζει

ορισμένες αξίες που εντοπίζονται στο πνεύμα του λαού. Θεωρούσαν επίσης ότι οι σχέσεις των μερών με το όλον στηρίζονται όχι σε νόμους αιτιακής αλληλεξάρτησης αλλά σε νόρμες που έχουν λογική – νοηματική συνοχή. Παρά το ότι οι ιδεαλιστές ασχολήθηκαν με σημαντικές, κατά τον Parsons, παραμέτρους της ατομικής δράσης, ωστόσο φαίνεται ότι τόνισαν υπέρ του δέοντος τη λειτουργία ιδεατών πολιτισμικών στοιχείων, όπως είναι οι αξίες, οι κανόνες ή το πνεύμα ενός λαού. Εάν όμως κάθε κοινωνία πρέπει να αναλύεται και να ερμηνεύεται από τη σκοπιά του δικού της μοναδικού πνεύματος, τότε δεν θα ήταν δυνατή η συγκρότηση της γενικής θεωρίας της δράσης με καθολική ισχύ για όλες τις κοινωνίες, την οποία οραματιζόταν ο Parsons.

Ύστερο έργο

Η θέση του Parsons για τον δρώντα σταδιακά μεταβάλλεται. Τα κείμενα που επαναδιατυπώνουν το θεωρητικό μοντέλο της Δομής εισάγουν καθορισμούς εντός του δρώντος. Οι κοινωνικές νόρμες κρυσταλλώνονται σε ρόλους. Το βολονταριστικό στοιχείο της Δομής εξαλείφεται.

Στο ύστερο έργο του Parsons, κρίσιμη οργανωτική αρχή γίνεται η έννοια του συστήματος: το σύστημα της κοινωνίας συγκρίνεται με το σύστημα ενός βιολογικού οργανισμού στο βαθμό που υποστηρίζει ότι η κοινωνική ζωή είναι ένα ζωντανό σύστημα ιδιαίτερης μορφής. Ο όρος δομολειτουργισμός, ο οποίος χρησιμοποιείται ως θεωρητικό πλαίσιο για την περιγραφή της κοινωνικής θεωρίας του Parsons, εξηγείται, αφενός από τη σημασία που λαμβάνει στο έργο του η έννοια του συστήματος ως δομής, ενός όλου, με άλλα λόγια, το οποίο συνίσταται από διαφορετικά αλλά αλληλοσχετιζόμενα μέρη· αφετέρου η αντιπαράθεση του κοινωνικού συστήματος με το βιολογικό σύστημα, εξηγεί το δεύτερο συστατικό του όρου· το κοινωνικό σύστημα λειτουργεί όπως το βιολογικό, στο βαθμό που το ανθρώπινο σώμα εκλαμβάνεται ως σύστημα, το οποίο αποτελείται από αλληλένδετα μέρη, η λειτουργία των οποίων αποσκοπεί στην ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Parsons, ισχυρίζεται ότι στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος τα δρώντα υποκείμενα ενεργούν ή πρέπει να ενεργούν κατά τρόπο που να επιτρέπει την ικανοποίηση συγκεκριμένων λειτουργικών προαπαιτούμενων, η εκπλήρωση των οποίων συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβίωση αυτού του συστήματος. Θεωρεί, επίσης, ότι κάθε ζωντανό σύστημα τείνει προς τη συγκρότηση σταθερών και αρμονικών σχέσεων μεταξύ των

διαφορετικών μερών του και ότι κάθε σύστημα διατηρεί την αυτοτέλειά του από άλλα ομόλογα συστήματα. Στο επίπεδο της κοινωνικής θεωρίας, το ενδιαφέρον του Parsons επικεντρώνεται στο αίτημα της κοινωνικής σταθερότητας, της ισορροπίας και της κοινωνικής ευταξίας.

Κατά την άποψη του Parsons, η κοινωνία δεν αποτελεί ένα ξεκάθαρο αρθρωμένο “οργανικό σύστημα” το οποίο έχει τον πλήρη έλεγχο των εσωτερικών διαδικασιών και μηχανισμών. Συνίσταται από μία σειρά συστημάτων και υποσυστημάτων διαφορετικών ειδών, καθένα από τα οποία έχει τα δικά του εσωτερικά και συστημικά προβλήματα, τάσεις ισορροπίας, και τους δικούς του βαθμούς ελευθερίας.

Κάθε δράση του ατόμου πραγματώνεται εντός συστημάτων. Συγκεκριμένα κοινωνικά συστήματα θεωρούνται ότι αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης κοινωνικής μήτρας: μικρά συστήματα αποτελούν συνήθως συστατικά μέρη ευρύτερων συστημάτων, και αυτά με τη σειρά τους αποτελούν μέρη ευρύτερων συστημάτων. Για παράδειγμα, η δυάδα μητέρα-παιδί αποτελεί ένα υποσύστημα μέσα στην οικογένεια και μια αποθήκη ένα υποσύστημα μέσα στο εργοστάσιο. Όταν, ωστόσο, ο Parsons εξετάζει πιο περίπλοκα συστήματα, αντιμετωπίζει ως συστατικά μέρη όχι τα άτομα, αλλά διάφορα υποσυστήματα τα οποία στην περίπτωση αυτή θεωρεί, τουλάχιστον από αναλυτική πλευρά, φορείς δράσης. Αυτό σημαίνει, ότι στην περίπτωση μίας εταιρείας, λόγου χάριν, κάθε τμήμα πρέπει να εξετάζεται ως ένας και μοναδικός φορέας δράσης που επιτελεί ορισμένους ρόλους σε σχέση με άλλα τμήματα.

Ο Parsons επισημαίνει ότι κάθε σύστημα, σε οποιοδήποτε επίπεδο πρέπει να εκπληρώνει τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα, προκειμένου να επιβιώσει και ότι για το λόγο αυτό αναπτύσσεται ένα ειδικευμένο υποσύστημα που ικανοποιεί την κάθε ανάγκη. Οι τέσσερις αυτές προαπαιτούμενες ανάγκες, οι οποίες μας παραπέμπουν στο λειτουργισμό του Parsons, είναι οι ακόλουθες: 1) Κάθε σύστημα οφείλει να προσαρμόζεται στο εξωτερικό περιβάλλον και τις ανάγκες τις οποίες εγείρουν οι περιστάσεις (προσαρμογή: Adaptation -A), 2) Κάθε σύστημα πρέπει να προσδιορίζει και να πραγματώνει τους πρωταρχικούς στόχους του (επίτευξη στόχου: Goal Attainment – G), 3) Κάθε σύστημα οφείλει να συντονίζει τα μέρη του και τις μεταξύ τους διαντιδράσεις, καθώς επίσης και να αναπτύσσει τρόπους για την αντιμετώπιση των όποιων αποκλίσεων (ενσωμάτωση: Integration-I)), 4) Κάθε σύστημα πρέπει να διατηρείται όσο το δυνατόν περισσότερο σε κατάσταση ισορροπίας. Αυτό σημαίνει ότι

πρέπει να διατηρεί και να ανανεώνει τα κίνητρα και τα πολιτισμικά πρότυπα που καλλιεργούν και διατηρούν αυτά τα κίνητρα (διατήρηση προτύπων: Latency- L).

Σύμφωνα με την ανωτέρω περιγραφή, στο αναλυτικό σχήμα του Parsons η μονάδα δράσης περιλαμβάνει, σε υποτυπώδη μορφή, τέσσερα υποσυστήματα τα οποία αναπτύσσονται κατά τη διαδικασία της θεσμοποίησης, ενώ συγχρόνως κάθε υποσύστημα με τη σειρά του συνίσταται από τα δικά του υποσυστήματα. Σε κάθε επίπεδο, προκειμένου να λειτουργήσουν και να επιβιώσουν τα υποσυστήματα, είναι απαραίτητο να ικανοποιούνται τα τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα που αναφέρθηκαν.

Ο Parsons χρησιμοποίησε το σύστημα "AGIL" με στόχο να εφαρμοστεί σε όλα τα επίπεδα του αναλυτικού του σχήματος.⁴ Στο επίκεντρο της κοινωνικής θεωρίας του Parsons εντοπίζονται τέσσερα κύρια συστήματα δράσης στα οποία εφαρμόζονται οι τέσσερις προαπαιτούμενες λειτουργίες AGIL. Κάθε επιμέρους υποσύστημα πρέπει να ικανοποιεί και τα τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα, παρ' ότι στο τέλος τα υποσυστήματα εξειδικεύονται σε συγκεκριμένες λειτουργίες. Ειδικότερα, ο συμπεριφορικός οργανισμός (behavioral organism) είναι το σύστημα που χειρίζεται κυρίως τη λειτουργία της προσαρμογής: διευθετεί και μεταμορφώνει τον εξωτερικό κόσμο. Το σύστημα της προσωπικότητας επικεντρώνεται κατά βάση στη λειτουργία της επίτευξης στόχων: προσδιορίζει τους στόχους του συστήματος και συγκεντρώνει τα μέσα για την επίτευξή τους. Το κοινωνικό σύστημα, αναλαμβάνει τη λειτουργία του συντονισμού και της εσωτερικής ισορροπίας: παρέχει στα δρώντα υποκείμενα τους κανόνες και τις αξίες που κινητοποιούν τη δράση τους. Στο πολιτισμικό σύστημα εμπεριέχονται αξίες, γνώσεις, κοινωνικές πεποιθήσεις, κανόνες.

Ένα χαρακτηριστικό των συστημάτων είναι ότι από αναλυτική άποψη, παρὰ το ότι είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, από εμπειρική άποψη διέπονται από μεγάλη αλληλεπίδραση. Το πώς ο Parsons αντιλαμβάνεται το φαινόμενο της αλληλοδιείσδυσης μπορεί να φανεί από τον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται το πρόβλημα της σχέσης σώματος-νου.⁵ Ούτε επίσης συνάγεται ότι αρκεί οι νόμοι που λειτουργούν στο

⁴ G.Ritzer, *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, Μετάφραση Γ. Χρηστίδης, Επιστημονική Επιμέλεια Ιωάννα Κουτατζόγλου, Αθήνα: Κριτική, 2012, σσ. 150-166.

⁵ "An Approach to Psychological Theory in Terms of Action" στο Sigmund Koch (επιμ.), *Psychology: a Study of a Science*, McGraw-Hill, New York, τομ. 3, σσ. 647-651.

οργανικό επίπεδο της φυσιολογίας να εφαρμοσθούν στο αμέσως επόμενο υψηλότερο επίπεδο για να μπορέσει κανείς να φθάσει σε μία πλήρη εξήγηση. Αυτό σημαίνει ότι επειδή οι δύο κατηγορίες συστημάτων, για παράδειγμα, προσωπικότητα και πολιτισμικό σύστημα, χαρακτηρίζονται από αλληλοδιείσδυση, θα πρέπει να υπάρχουν αναγνωρίσιμοι φυσιολογικοί μηχανισμοί για όλες τις διαδικασίες που λειτουργούν στο ψυχολογικό επίπεδο.

3. Τα τέσσερα συστήματα

A. Κοινωνικό σύστημα δράσης

Αφετηρία του κοινωνικού συστήματος συνιστά το μικροεπίπεδο και η διαντίδραση ανάμεσα στο εγώ και τον άλλο εαυτό (alter ego). Η σχέση αυτή ορίζεται ως πυρήνας του κοινωνικού συστήματος. Ο Parsons έδωσε τον ακόλουθο ορισμό στο κοινωνικό σύστημα:

“(…)Ένα κοινωνικό σύστημα αποτελείται από ένα σύνολο ατομικών δρώντων που διαντιδρούν μεταξύ τους σε μία κατάσταση που διαθέτει φυσική ή περιβαλλοντική πτυχή. Το κίνητρο των δρώντων είναι η τάση προς τη “μεγιστοποίηση της ικανοποίησης”, ενώ τόσο η σχέση τους με τον εαυτό τους όσο και η σχέση με τους άλλους καθορίζεται από ένα σύστημα πολιτισμικά δομημένων, κοινών συμβόλων τα οποία μεσολαβούν.⁶

Το κοινωνικό σύστημα διαμορφώνεται στη βάση των κανόνων και των αξιών του, στοιχεία τα οποία συγκροτούν μαζί με τα άλλα δρώντα υποκείμενα ένα μέρος του περιβάλλοντος του δρώντος υποκειμένου. Στόχος κάθε υποκειμένου, συνιστά, κατά τον Parsons, η εξασφάλιση της μέγιστης ικανοποίησης. Οι σχέσεις του δρώντος υποκειμένου με τα άλλα υποκείμενα, όπως έχει αναφερθεί, νοούνται ως διαντιδράσεις: αν το δρών υποκείμενο καταφέρει να πετύχει το στόχο του και να αντλήσει την προσδοκώμενη ικανοποίηση, τότε η διαντίδραση θα επαναληφθεί. Οι κοινωνικοί κανόνες αναπτύσσονται στη βάση αυτών των προσδοκώμενων διαντιδράσεων και όταν αυτοί παγιώνονται σε συνδυασμό με τις γενικά αποδεκτές αξίες συμβάλλουν με τη σειρά τους στην εξασφάλιση αυτών των αντιδράσεων. Στη βάση των προσδοκώμενων διαντιδράσεων που αναπτύσσονται

⁶ T. Parsons, *The Social System*, Ed. B. S. Turner, London: Routledge, 1951. Για τη μετάφραση του χωρίου βλ. G.Ritzer, *Σύγχρονη...ό.π.*, σσ. 155-156.

στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος, διαμορφώνεται ένα σύστημα «ρόλων κοινωνικής θέσης” στο οποίο προστίθενται νέες προσδοκίες συμπεριφοράς, καθώς επίσης και αντίστοιχες ανταμοιβές και κυρώσεις για την ικανοποίηση ή μη ικανοποίηση αυτών των επιπρόσθετων προσδοκιών. Πρόκειται για τη διαδικασία της “θεσμοποίησης”, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση πάγιων κοινωνικών σχέσεων, στο βαθμό που η συμπεριφορά που προστίθεται στον κάθε ρόλο διατηρείται σταθερή στο χρόνο ανεξάρτητα από το ποιος την κατέχει. Υπό την οπτική αυτή, η κοινωνία εκλαμβάνεται ως ένα δίκτυο ρόλων, ο καθένας από τους οποίους εκπληρώνει συγκεκριμένους και σταθερούς κανόνες και αξίες. Βασικό στοιχείο αποτελεί το σύμπλεγμα κοινωνικής θέσης-ρόλου. Η κοινωνική θέση αναφέρεται σε μία δομική θέση εντός του κοινωνικού συστήματος και ο ρόλος σχετίζεται με τις πράξεις του δράντος κοινωνικού υποκειμένου που κατέχει τη θέση. Το δράν υποκείμενο δεν εξετάζεται υπό την οπτική των σκέψεων και των πράξεών του αλλά ως απλό συνονθύλευμα θέσεων και ρόλων. Έτσι παρά το ότι ο Parsons περιγράφει το κοινωνικό σύστημα ως σύστημα διαντίδρασης, η διαντίδραση δεν αποτελεί θεμελιώδη μονάδα στο αναλυτικό σχήμα που αναπτύσσει.

Ένα κοινωνικό σύστημα πρέπει να διαθέτει ορισμένα λειτουργικά προαπαιτούμενα, προκειμένου να λειτουργήσει σωστά. Ειδικότερα, η λειτουργία των κοινωνικών συστημάτων πρέπει να είναι συμβατή με τη λειτουργία άλλων συστημάτων, όπως της προσωπικότητας(αυτό αφορά σε ένα δράν υποκείμενο το οποίο αποσκοπεί στην ικανοποίηση ορισμένων αναγκών), του πολιτισμού(σύστημα ευρύτερων αξιών οι οποίες ενέχουν τους επιμέρους κανόνες που αντιστοιχούν στους διάφορους ρόλους) καθώς και ένα φυσικό περιβάλλον στο οποίο πρέπει να προσαρμοστεί η κοινωνία. Ακολούθως, το κοινωνικό σύστημα πρέπει να υποστηρίζεται από τα άλλα συστήματα. Το κοινωνικό σύστημα οφείλει να ικανοποιεί πολλές ανάγκες των δράντων υποκειμένων. Το κοινωνικό σύστημα πρέπει να εξασφαλίζει την επαρκή συμμετοχή των μελών του. Επίσης, θα πρέπει να ελέγχει κάθε δυνητικά διαλυτική συμπεριφορά και συγκρουσιακή κατάσταση, αλλά όταν αυτή υπερβαίνει τα όρια θα πρέπει να καταστέλλεται. Επιπλέον, κάθε κοινωνικό σύστημα χρειάζεται μία κοινή γλώσσα προκειμένου να επιβιώσει.⁷

Παρά την αυστηρότητα και το συντηρητισμό που διέπει τη διά βίου κοινωνικοποίηση

⁷ T. Parsons, *The Social System*, Ed. B. S. Turner, London: Routledge, 1951, σσ. 17-22, & G.Ritzer, *Σύγχρονη...ό.π.*, σ. 156.

του δρώντος υποκειμένου, ο Parsons επιτρέπει ορισμένα περιθώρια ατομικής διαφοροποίησης στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος. Σε ένα σχήμα όπως του Parsons στο οποίο η τήρηση της ευταξίας και της ισορροπίας είναι πρωταρχικής σημασίας παράγοντας επιβίωσης, η ατομική διαφοροποίηση και η ως ένα βαθμό ανοχή της δεν φαίνεται ότι αποτελεί πρόβλημα. Αυτό συμβαίνει, διότι, καταρχάς, υπάρχουν διάφοροι μηχανισμοί άσκησης κοινωνικού ελέγχου και καταστολής, προκειμένου να επιβληθεί η συμμόρφωση. Ο κατασταλτικός, ωστόσο, έλεγχος, πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο περιστασιακά και αυτό γιατί, κατά τον Parsons, ένα κοινωνικό σύστημα οφείλει να είναι ευέλικτο και ικανό να επιδεικνύει ανοχή ως ένα βαθμό, αν θέλει να επιβιώσει. Ένα τέτοιο σύστημα γίνεται ισχυρότερο από ένα άκαμπτο σύστημα που δεν προβλέπει καμία παρέκκλιση. Εξάλλου, το κοινωνικό σύστημα πρέπει να προσφέρει τη δυνατότητα πολλών ευκαιριών ανάληψης ρόλων στα δρώντα υποκείμενα, έτσι ώστε να επιτρέπει σε διαφορετικές προσωπικότητες να εκφράζουν τη διαφορετικότητά τους χωρίς να απειλείται η συνοχή του συστήματος.

B. Πολιτισμικό σύστημα (κουλτούρα)

Ο Parsons περιγράφει το πολιτισμικό σύστημα στο πλαίσιο της σχέσης και της συνάφειάς του με τα άλλα συστήματα δράσης. Έτσι, η κουλτούρα εκλαμβάνεται ως ένα οργανωμένο συμβολικό σύστημα το οποίο προσανατολίζει τη δράση των δρώντων υποκειμένων, καθώς τα ίδια τα υποκείμενα εσωτερικεύουν τις βασικές πτυχές του πολιτισμικού συστήματος και τις καθιστούν μέρος του συστήματος της προσωπικότητας κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης. Η κουλτούρα μεσολαβεί στη διαντίδραση των δρώντων και ενσωματώνει την προσωπικότητα και τα κοινωνικά συστήματα. Για το λόγο αυτό, η κουλτούρα αποτυπώνεται στους κανόνες και τις αξίες και εσωτερικεύεται από το δρών υποκείμενο στο επίπεδο της προσωπικότητας. Στο πολιτισμικό σύστημα το υποκείμενο συμμετέχει ως έχον μία προσωπική ταυτότητα με αξιακά και κανονιστικά χαρακτηριστικά, μπορεί να είναι, για παράδειγμα, σοσιαλιστής, φιλελεύθερος, χριστιανός κ.ο.κ.

Επίσης, το πολιτισμικό σύστημα έχει συγχρόνως ανεξάρτητη ύπαρξη, καθώς συγκροτείται στη βάση ενός κοινωνικού αποθέματος γνώσεων, συμβόλων και ιδεών. Λόγω του συμβολικού και υποκειμενικού χαρακτήρα που έχει, η κουλτούρα μεταδίδεται εύκολα

από ένα σύστημα προσωπικότητας σε άλλο μέσω της μάθησης, ενώ συγχρόνως επιτρέπει την άσκηση ελέγχου στα άλλα συστήματα δράσης.

Η κουλτούρα παίζει αποφασιστικό ρόλο στη συνοχή των διαφορετικών στοιχείων του κοινωνικού συστήματος δράσης: κατά τη διαντίδραση των δρώντων υποκειμένων διαμεσολαβεί και ενσωματώνει την προσωπικότητα και τα κοινωνικά συστήματα. Η κουλτούρα έχει την ιδιότητα να γίνεται εν μέρει συστατικό των άλλων συστημάτων: στο επίπεδο του κοινωνικού συστήματος η κουλτούρα εμποτίζει τους κανόνες και τις αξίες, ενώ στο επίπεδο της προσωπικότητας εσωτερικεύεται στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης.

Ο Parsons εκλαμβάνει τα πολιτισμικά φαινόμενα ως συστήματα που διαμορφώνονται αφεαυτών με τους δικούς τους νόμους εσωτερικής οργάνωσης και ανάπτυξης. Υπό την οπτική αυτή, ο μελετητής της κουλτούρας επικεντρώνεται στη μελέτη των γλωσσικών συστημάτων, των ηθικών και θρησκευτικών συστημάτων, ή ακόμα και φιλοσοφικών, επιστημονικών ή νομικών συστημάτων, χωρίς να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τα κοινωνιολογικά ή κοινωνικο-ψυχολογικά προβλήματα. Πολλοί από τους νόμους της γλωσσικής ανάπτυξης, για παράδειγμα, είναι σχεδόν ανεξάρτητοι από πολιτισμικά ή κοινωνιολογικά πλαίσια αναφοράς. Έτσι, ο Parsons συμπεραίνει ότι τα πολιτισμικά συστήματα έχουν τις ιδιότητες των αναδυόμενων συστημάτων, διατηρώντας ταυτόχρονα κάποιο βαθμό αυτονομίας στην ανάπτυξή τους.

Γ. Οργανικό σύστημα

Παρά το ότι ο Parsons ενέταξε τον οργανισμό στα συστήματα δράσης, τον ανέλυσε ελάχιστα. Στο οργανικό σύστημα το υποκείμενο συμμετέχει ως βιολογικό ον, με άλλα λόγια, αφορά τις μη συμβολοποιημένες πτυχές ανθρώπινου σώματος, την ανατομία και τη φυσιολογία του, καθώς και τις ανάγκες του, όπως η τροφή και η ασφάλεια. Ο ρόλος του είναι να αποτελεί την πηγή ενέργειας των υπολοίπων συστημάτων. Παρ' ότι βασίζεται στη γενετική συγκρότηση, ο οργανισμός επηρεάζεται σημαντικά από τις διαδικασίες της προσαρμογής και της μάθησης που συντελούνται στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου.

Δ. Σύστημα της προσωπικότητας

Το σύστημα της προσωπικότητας δεν ελέγχεται μόνο από το πολιτισμικό σύστημα αλλά και από το κοινωνικό σύστημα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Parsons δεν αναγνωρίζει ένα βαθμό ανεξαρτησίας στο σύστημα αυτό, αλλά πρόκειται για ιδιαίτερα περιορισμένη ανεξαρτησία αφού το άτομο εν τέλει είναι φορέας θέσεων-ρόλων που απορρέουν από το κοινωνικό σύστημα και νοηματικό προϊόν του πολιτισμού το οποίο περνά στο άτομο τις ιδέες, αξίες, κανόνες, νοήματα ως προδιαθέσεις αναγκών:

“(..)Η άποψη που θα διατυπώσω είναι ότι ενώ το κυρίως περιεχόμενο της δομής της προσωπικότητας αντλείται από τα κοινωνικά συστήματα και την κουλτούρα μέσω της κοινωνικοποίησης, η προσωπικότητα εξελίσσεται σε ένα ανεξάρτητο σύστημα μέσω των σχέσεων προς τον δικό της οργανισμό και μέσω της μοναδικότητας των βιωματικών εμπειριών της· δεν αποτελεί απλό επιφανόμενο.⁸

Το βασικό συστατικό της προσωπικότητας συνιστά η “προδιάθεση αναγκών” (need-disposition): στο σύστημα της προσωπικότητας το υποκείμενο συμμετέχει ως έχον συγκεκριμένες προδιαθέσεις συμπεριφοράς (need dispositions) και τέτοιες δεξιότητες και παρακινήσεις ώστε να είναι ικανό να επιτελέσει κοινωνικούς ρόλους. Οι προδιαθέσεις αναγκών συνιστούν τις πλέον σημαντικές μονάδες κινητοποίησης προς δράση. Οι προδιαθέσεις ανάγκης διακρίνονται από τα ένστικτα, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικά του βιολογικού οργανισμού. Οι προδιαθέσεις αναγκών συνιστούν επίκτητες τάσεις, οι οποίες διαμορφώνονται από το περιβάλλον.

Οι προδιαθέσεις αναγκών επιβάλλουν στους δρώντες να αποδεχθούν ή να απορρίψουν αντικείμενα που εμφανίζονται στο περιβάλλον ή να αναζητήσουν νέα αντικείμενα, εάν τα ήδη διαθέσιμα δεν ικανοποιούν επαρκώς τις προδιαθέσεις αναγκών τους. Ο Parsons διακρίνει τρεις βασικούς τύπους προδιαθέσεων αναγκών. Ο πρώτος τύπος επιτάσσει στους δρώντες να αναζητούν την αγάπη και την αποδοχή στις κοινωνικές τους σχέσεις. Ο δεύτερος τύπος περιλαμβάνει εσωτερικευμένες αξίες, που οδηγούν τους δρώντες να πειθαρχούν σε διάφορα πολιτισμικά πρότυπα και κανόνες. Ο τρίτος τύπος αναφέρεται στις προσδοκίες ρόλου, οι οποίες παρακινούν τους δρώντες να δίνουν και να λαμβάνουν τις κατάλληλες αποκρίσεις.

⁸ G.Ritzer, *Σύγχρονη... ό.π.*, σ. 160.

Όπως φαίνεται από τη θεωρία συστημάτων, ο Parsons προσπαθεί να υποστηρίξει ότι το άτομο συμμετέχει στον κοινωνικό κόσμο διά της θέσης -και των κανόνων που τη συνοδεύουν- που κατέχει εντός των διάφορων κοινωνικών υποσυστημάτων, καθώς και διά του ρόλου που καλείται να παίζει σύμφωνα με τη θέση του. Το άτομο φέρεται ως ένας φορέας δεδομένων προδιαθέσεων –αναγκών που του εμφυσούνται κατά τη διεργασία της κοινωνικοποίησης, με αποτέλεσμα να κατασκευάζεται κατά τέτοιο τρόπο (με τέτοιες δεξιότητες) ώστε να αποτελέσει τον κατάλληλο φορέα δεδομένων κοινωνικών ρόλων. Προκειμένου να τεκμηριώσει αυτή τη βασική θέση, προσφεύγει στην ψυχαναλυτική θεωρία και τον Freud στον οποίο βρίσκει έναν απροσδόκητο σύμμαχο, αφού, κατά την εκτίμησή του, ο Freud δείχνει πώς ακριβώς συγκροτείται η ανθρώπινη προσωπικότητα διά της εσωτερίκευσης κοινωνικών κανόνων και αξιών.

Προτού, ωστόσο, παρακολουθήσουμε αυτό του το εγχείρημα, όπως αυτό αναπτύσσεται μέσα στο έργο του *Social Structure and Personality*, ας δούμε ορισμένες βασικές αρχές της φροϋδικής μεταψυχολογίας.

4. Βασικά στοιχεία της φροϋδικής ψυχανάλυσης· πρώτη τοπική θεωρία

Ο όρος τοπική σημαίνει θεωρία των τόπων και ανήκει στο φιλοσοφικό λεξιλόγιο από την περίοδο της ελληνικής αρχαιότητας. Για τους αρχαίους οι τόποι συνιστούν λογικές ή ρητορικές ομοταξίες, από τις οποίες προκύπτουν οι αρχικές προτάσεις της επιχειρηματολογίας. Η φροϋδική υπόθεση της ψυχικής τοπικής εντάσσεται σε ένα επιστημονικό πλαίσιο, κεντρικά στοιχεία του οποίου αποτελούν η νευρολογία, η ψυχοφυσιολογία και η ψυχοπαθολογία.

Ο Freud ασκεί κριτική στη θεωρία των εγκεφαλικών εντοπίσεων, σύμφωνα με την οποία γίνεται αναγωγή των εξειδικευμένων λειτουργιών και ορισμένων τύπων παραστάσεων σε συγκεκριμένα και αυστηρά εντοπισμένα νευρολογικά υποστρώματα. Καταδεικνύει τα όρια και τις αντιφάσεις των περίπλοκων ανατομικών σχημάτων και υποστηρίζει ότι η θεωρία πρέπει να συμπληρωθεί από λειτουργικού τύπου εξηγήσεις.

Ο Freud επιπλέον συγκεντρώνει πολυάριθμα ευρήματα και παρατηρήσεις από το χώρο

της παθοψυχολογίας τα οποία τον οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ορισμένα είδη συμπεριφοράς, αναμνήσεις παρά το ότι δεν βρίσκονται διαρκώς στη διάθεση του ατόμου συνεχίζουν να δρουν και να εμφανίζονται στη συμπεριφορά του. Καταδεικνύει λοιπόν ότι η τοπική θεωρία είναι μια εμπειρική θεώρηση του ατόμου, η οποία εξετάζει το πέρασμα από τον βιολογικό άνθρωπο (βρέφος) στο κοινωνικό άτομο και βλέπει τον ψυχισμό να αναπτύσσεται κάπου ανάμεσα σε αυτό το πέρασμα ως έναν τόπο ο οποίος δεν ανάγεται ούτε στο βιολογικό ούτε στο κοινωνικό.

Η πρώτη τοπική θεώρηση του ψυχικού οργάνου εμφανίζεται στο κεφάλαιο VII της *Ερμηνευτικής των Ονείρων*⁹. Είναι γνωστό ότι σε αυτή την πρώτη τοπική, η οποία θα αναπτυχθεί περισσότερο στα μεταψυχολογικά κείμενα του 1915, ο Freud διακρίνει τρία συστήματα: το Ασυνείδητο, το Προσυνειδητό και το Συνειδητό, το καθένα από τα οποία έχει ιδιαίτερη λειτουργία, τύπο διαδικασίας, επενδυτική ενέργεια, καθώς και ιδιαίτερα αναπαραστατικά περιεχόμενα. Μεταξύ των τριών συστημάτων ο Freud εντάσσει “λογοκρισίες”, οι οποίες έχουν ως σκοπό να ελέγχουν και να εμποδίζουν τη μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο. Ο όρος “λογοκρισία”, όπως και άλλες μεταφορικές διατυπώσεις του Freud (“προθάλαμος” ή “σύνορα” μεταξύ των συστημάτων), υπογραμμίζουν τη χωρική αντίληψη της θεώρησης του ψυχικού οργάνου.

Η θεμελιώδης θέση του Freud σχετικά με τη διάκριση των συστημάτων σε Ασυνείδητο και Προσυνειδητό-Συνειδητό είναι αναπόσπαστη από τη δυναμική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία τα συστήματα βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Η συνάρθρωση των δύο αυτών απόψεων θέτει το ερώτημα της προέλευσης της τοπικής διάκρισης. Σχηματικά, μπορούμε να βρούμε στο έργο του Freud δύο απαντήσεις: η πρώτη, η οποία εμπνέεται από το γενετισμό και ενισχύεται με τη δεύτερη θεώρηση του ψυχικού οργάνου συνίσταται στην υπόθεση ότι η διαφοροποίηση των συστημάτων αναδύεται προοδευτικά από το ασυνείδητο σύστημα, το οποίο με τη σειρά του έλκει την καταγωγή του στο βιολογικό υπόστρωμα. Η δεύτερη απάντηση επιχειρεί να αναγάγει τη συγκρότηση του Ασυνείδητου στη διαδικασία της απώθησης, λύση η οποία οδηγεί τον Freud στην υπόθεση της αρχέγονης απώθησης, η οποία στηρίζεται στην αρχή ότι ό,τι είναι τώρα ασυνείδητο, ήταν πρώτα συνειδητό και το

⁹ S. Freud, “*A Metaphysical Supplement to the theory of dreams*” (1915) στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010.

αντίθετο.

Βαθμιαία, μετά το 1920 ο Freud επεξεργάζεται μία διαφορετική αντίληψη για την προσωπικότητα, η οποία συχνά αναφέρεται με το συνοπτικό όρο “δεύτερη τοπική”. Ως κίνητρο αυτής της διαφοροποίησης αναφέρεται η διαρκώς αυξανόμενη ανάγκη να εντάξει στη θεωρία του τις ασυνείδητες άμυνες. Αυτό δεν επιτρέπει να ταυτίζονται οι δύο πόλοι της αμυντικής σύγκρουσης με τα συστήματα που είχαν ορισθεί προηγουμένως: το απωθημένο με το Ασυνείδητο και το Εγώ με το Προσυνειδητό – Συνειδητό σύστημα.

Σχηματικά, η δεύτερη “τοπική” θεωρία περιλαμβάνει τρεις δρώντες: το Αυτό, ενορμητικό πόλο της προσωπικότητας, το Εγώ, σύστημα που εμφανίζεται ως εκπρόσωπος των συμφερόντων του συνόλου του ατόμου, και ως τέτοιο επενδύεται με ναρκισσιστική libido και τέλος το Υπερεγώ, σύστημα που κρίνει και δικάζει και συγκροτείται στη βάση της εσωτερίκευσης των γονεϊκών αξιώσεων και απαγορεύσεων. Η αντίληψη αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο τις διασυνδέσεις ανάμεσα στα τρία ενεχόμενα συστήματα. Αφενός διαφοροποιεί στο εσωτερικό τους ορισμένους πιο εξειδικευμένους σχηματισμούς, όπως είναι, για παράδειγμα, το “Ιδανικό Εγώ”, και, κατά συνέπεια, εισάγει, πέρα από τις διασυστημικές σχέσεις, και διάφορες ενδοσυστημικές σχέσεις. Αφετέρου, τονίζει την ιδιαίτερη σπουδαιότητα των “σχέσεων εξάρτησης” που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων συστημάτων, και, κυρίως, οδηγεί στην υπόθεση ότι η ικανοποίηση ενορμητικών διεκδικήσεων μπορεί να πραγματοποιηθεί και μέσα στο Εγώ, ακόμη και με τις λεγόμενες προσαρμοστικές του δραστηριότητες.

Ο Freud προσπάθησε μέχρι τέλους να συγκεράσει τις δύο τοπικές του υποθέσεις· αυτό φαίνεται σε διάφορες περιπτώσεις χωρικών απεικονίσεων του συνόλου του ψυχικού οργάνου στις οποίες η ανάλυση σε Ασυνείδητο, Προσυνειδητό – Συνειδητό συνυπάρχει με την ανάλυση σε Εγώ, Αυτό, Υπερεγώ.

4.1 Δεύτερη Τοπική Θεωρία: η “στροφή” προς το Εγώ

Η δεύτερη φροϋδική τοπική, το ύστερο και πιο ώριμο έργο του Freud, δεν συμπληρώνει απλώς την πρώτη. Πολλώ δε μάλλον, εισάγει την έννοια του Εγώ ως ψυχικό θεσμό ή

σύστημα. Το Εγώ εκλαμβάνεται ως βασική έννοια μέσω της οποίας αναλύεται η ψυχή, παράλληλα με μία θεώρηση του μηχανισμού σχηματισμού του και της ψυχικής ενέργειας που εμπεριέχει:

(...) Τελικά φθάσαμε στο σημείο να φύγουμε από το απωθημένο και να στραφούμε στο στοιχείο που απωθεί· βρεθήκαμε έτσι μπροστά στο φαινομενικά αυτονόητο Εγώ, με τη βεβαιότητα ότι θα ανακαλύψουμε και εδώ πράγματα για τα οποία δεν είμασταν προετοιμασμένοι· (...) Ας κάνουμε αντικείμενο της εξέτασής μας το Εγώ, το δικό μας Εγώ. Είναι όμως δυνατό αυτό; Αφού το Εγώ είναι το καθαυτό υποκείμενο, πώς θα γίνει αντικείμενο; Αναμφίβολα γίνεται.¹⁰

Στο νέο πλαίσιο, το ψυχικό σύστημα αναλύεται σε τρία μέρη, σε τρεις “δρώντες”, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναιρείται η προγενέστερη διμερής διαίρεση σε Ασυνείδητο, Προσυνειδητό-Συνειδητό. Ωστόσο, στο εσωτερικό του συστήματος του Εγώ συγκεντρώνονται λειτουργίες και διαδικασίες, οι οποίες στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής θεωρίας ήταν κατανεμημένες μεταξύ πολλαπλών συστημάτων. Οι τρεις αυτές βαθμίδες, το Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό έχουν διαφορετικές αρμοδιότητες και λειτουργίες, οι οποίες αναλύονται, κατά κύριο λόγο στο Εγώ και το Αυτό, καθώς και στο “Νέες εισαγωγικές σκέψεις για την ψυχανάλυση”. Για το Αυτό, όρος που επιλέγεται για να δηλώνει στο εξής το Ασυνείδητο, ισχύει ό,τι αναφέρθηκε προηγουμένως για το Ασυνείδητο: αγνοεί το χρόνο, την άρνηση, την αντίφαση και τη λογική ακολουθία, ενώ υπακούει αποκλειστικά στο κριτήριο της ηδονής. Ένα τμήμα του το καταλαμβάνουν οι απωθημένες επιθυμίες του ατόμου. Το Αυτό αποτελεί το πεδίο σύγκρουσης των ορμών στο οποίο ο έρωτας και ο θάνατος συμπλέκονται και συγκρούονται αδιάκοπα:

“(…) Η απρόσωπη αυτή αντωνυμία (id=Αυτό) φαίνεται εξαιρετικά κατάλληλη να εκφράσει τον ουσιαστικό χαρακτήρα αυτής της ψυχικής περιοχής, το ότι είναι δηλαδή άγνωστη στο Εγώ. (...) (Το Αυτό) είναι το σκοτεινό και απρόσιτο κομμάτι της προσωπικότητάς μας· τα λίγα που ξέρουμε γι’ αυτό, τα μάθαμε από τη μελέτη της ονειρικής διεργασίας και τη διαμόρφωση των νευρωτικών συμπτωμάτων, τα περισσότερα απ’ αυτά έχουν αρνητικό χαρακτήρα και μπορούν να περιγραφούν μόνο σαν μια αντίθεση στο Εγώ. (...) Οι λογικοί νόμοι της σκέψης δεν ισχύουν για το Αυτό και κυρίως δεν ισχύει η αρχή της αντίθεσης. Αντίθετες παρορμήσεις συνυπάρχουν χωρίς η μία να αναιρεί ή να αποσπάται από την άλλη, το πολύ πολύ να κάνουν

¹⁰ Σ. Φρόντ, Νέες εισαγωγικές μελέτες για την ψυχανάλυση (μτφρ. Κ. Τρικεριώτη) 31η Διάλεξη: Ανάλυση της ψυχικής προσωπικότητας Αθήνα: εκδόσεις Επίκουρος, σ. 60.

συμβιβασμούς κάτω από την οικονομική πίεση να διοχετευτεί κάπου η ενέργεια. Στο Αυτό δεν υπάρχει τίποτε που θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε με μία άρνηση, (...) δεν υπάρχει αντίστοιχο με μία χρονική παράσταση ή αναγνώριση μιας χρονικής ακολουθία.”¹¹

Σε σύγκριση με την πρώτη τοπική, η δεύτερη επικεντρώνεται όχι στο παθητικό στοιχείο της απώθησης, αλλά στην ενεργό δύναμη, στο υποκείμενο που απωθεί, στο Εγώ. Η έννοια του Εγώ απέκτησε, κατά τον τρόπο αυτό, μία αυστηρά ψυχαναλυτική σημασία από τεχνική άποψη μετά τη στροφή του 1920, στο πλαίσιο, με άλλα λόγια, της δεύτερης τοπικής θεωρίας. Η ουσία της αλλαγής έγκειται στο ότι τίθεται ένας καινούριος προσανατολισμός ο οποίος αφορά, κατά κύριο λόγο, την ανάλυση του Εγώ και των μηχανισμών άμυνας και όχι την ανάλυση των ασυνείδητων περιεχομένων που πραγματευόταν η 1^η τοπική θεώρηση. Η αλλαγή του ερευνητικού προσανατολισμού οφείλεται στην εξέλιξη της θεραπευτικής ψυχανάλυσης λόγω της συσσώρευσης κλινικής εμπειρίας στις νευρώσεις. Τα νεότερα ευρήματα κατέδειξαν ότι το Εγώ ήταν και εκείνο σε ένα μεγάλο τμήμα του ασυνείδητο, οπότε δεν ήταν δυνατό να ταυτίζεται με το Προσυνείδητό, όπως στην πρώτη τοπική θεωρία.

Ο πυρήνας του Εγώ συνίσταται σε ένα ενιαίο σύστημα συνείδησης και αντίληψης και επιτελεί πολλές λειτουργίες. Εντός του Εγώ εντοπίζονται δύο επίπεδα συνείδησης. Το ένα αντιστοιχεί στη λογική σκέψη και τη δυνατότητα ‘αντικειμενοποίησης’ του εαυτού, δηλαδή παρουσίασής του ως αντικειμένου για το νου. Το άλλο, πιο θεμελιώδες επίπεδο, αναφέρεται όχι στην εικόνα του Εγώ για το ίδιο, στην ιδεατή του εικόνα, αλλά στην αίσθηση του Εγώ ότι είναι κάτι διακριτό από τον ‘άλλο’ ως προς τον οποίο απευθύνεται, δηλαδή την πρωταρχική αίσθηση του εαυτού ως παρουσίας.

Το πρώτο επίπεδο περιλαμβάνει τις λειτουργίες που παραδοσιακά αποδίδονται στη συνείδηση με την έννοια της λογικής και της ορθολογικότητας και αντιστοιχεί σε αυτό που η νεωτερική σκέψη ονομάζει αυτόβουλο υποκείμενο. Ωστόσο, είναι σαφές ότι οι ορθολογικές λειτουργίες του Εγώ μπορούν να υπάρξουν υπό την προϋπόθεση ότι υφίσταται το άλλο επίπεδο, αυτό το οποίο αποδίδει στο Εγώ μία πρωταρχική αίσθηση ταυτότητας. Ούτως ή άλλως οι διαδικασίες σχηματισμού του Εγώ εμπεριέχουν σε κάθε περίπτωση τη δυνατότητα του βασικού επιπέδου συνείδησης.

Εν αντιθέσει με το Αυτό, το Εγώ εντάσσει τις ψυχικές διαδικασίες τις οποίες

¹¹ Σ. Φρόυντ, *Νέες εισαγωγολογικές...ό.π.*, σ. 75.

αντιλαμβάνεται σε χρονική ακολουθία, τις υποβάλλει στη δοκιμασία του πραγματικού, αναπτύσσει την προβλεπτικότητα, οργανώνει καταναγκαστική άμυνα εναντίον των ενορμητικών διεκδικήσεων, καταργεί το κριτήριο της ηδονής, κατευθύνει και ελέγχει την κινητικότητα, δηλαδή την τάση ικανοποίησης των επιθυμιών στον εξωτερικό κόσμο παρεμβάλλοντας ανάμεσα στην επιθυμία και την ικανοποίησή της ένα χρονικό διάστημα έλλογης σκέψης και απόφασης.¹² Λόγω του γεγονότος ότι το Εγώ είναι συγχρόνως κατά ένα μεγάλο μέρος ασυνείδητο αλλά και του ότι έρχεται αντιμέτωπο με το αυστηρό Υπερεγώ, οι λειτουργίες που αναφέρθηκαν μπορούν να οργανωθούν κατά αντιθετικά ζεύγη: αντίθεση στις ενορμήσεις και ικανοποίηση των ενορμήσεων, ενδοσκόπηση και εκλογίκευση, αντικειμενική γνώση και συστηματική διαστρέβλωση, αντίσταση και άρση της αντίστασης.

Από τοπική άποψη, λοιπόν, το Εγώ βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης τόσο απέναντι στις διεκδικήσεις του Αυτού όσο και απέναντι στις επιταγές του Υπερεγώ και τις απαιτήσεις της πραγματικότητας. Παρά το ότι είναι επιφορτισμένο με το ρόλο του διαμεσολαβητή, ο οποίος είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να ικανοποιήσει τα συνολικά συμφέροντα του ατόμου, η αυτονομία του Εγώ είναι σχετική, καθώς υπόκειται σε μία τριπλή υποταγή. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος απειλείται από τριών ειδών κινδύνους: από τον κίνδυνο που προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο, από τον κίνδυνο της libido του Αυτού και από τον κίνδυνο της αυστηρότητας του Υπερεγώ. Ως οριακή οντότητα το Εγώ επιχειρεί να μεσολαβήσει μεταξύ της εξωτερικής πραγματικότητας και του Αυτού, να καταστήσει το Αυτό υπάκουο απέναντι στον κόσμο και να εναρμονίσει τον κόσμο με τις επιθυμίες του Αυτού.

Από δυναμική άποψη, το Εγώ στο επίπεδο της νευρωσικής σύγκρουσης, αντιπροσωπεύει κυρίως τον αμυντικό πόλο της προσωπικότητας. Είναι υπεύθυνο για τη λειτουργία μίας σειράς αμυντικών μηχανισμών στη βάση της αντίληψης των δυσάρεστων συναισθημάτων.

Από οικονομική άποψη, το Εγώ λειτουργεί ως παράγοντας σύνδεσης των ψυχικών διαδικασιών. Ωστόσο, κατά τις αμυντικές διαδικασίες, οι απόπειρες σύνδεσης της ενορμητικής ενέργειας επηρεάζονται δυσμενώς από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την πρωτογενή διαδικασία, αποκτώντας έναν καταναγκαστικό, επαναληπτικό και

¹² J. Laplanche, J.B. Pontalis, *The language of Psycho-Analysis*, edited by M. Masud R. Khun, translated by D. Nicholson-Smith, London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1973, σσ. 129-152.

εξωπραγματικό χαρακτήρα.

Η ψυχαναλυτική θεωρία επιχειρεί να προσδιορίσει τη γένεση του Εγώ μέσα σε ένα σχετικά ετερογενές πλαίσιο. Από τη μια, το εξετάζει ως ένα προσαρμοστικό όργανο το οποίο διαφοροποιείται με αφετηρία το Αυτό λόγω της επαφής με την εξωτερική πραγματικότητα. Από την άλλη, ορίζει το Εγώ ως προϊόν ταυτίσεων, οι οποίες καταλήγουν στο σχηματισμό στο εσωτερικό του ατόμου ενός αντικειμένου αγάπης που επενδύεται από το Αυτό.

Το Εγώ φαίνεται ότι εμφανίζεται ως το προϊόν μίας προοδευτικής διαφοροποίησης του Αυτό, την οποία επιφέρει η επίδραση της εξωτερικής πραγματικότητας. Αυτή η διαφοροποίηση έχει ως αφετηρία το σύστημα Αντίληψη-Συνείδηση. Υπ' αυτή την έννοια, το Εγώ με την ιδιότητα του αντιπροσώπου της πραγματικότητας μπορεί να θεωρηθεί ως το αληθινό όργανο το οποίο, παρά τις ενδεχόμενες αποτυχίες, έχει ως στόχο την εξασφάλιση μιας κυριαρχίας επί των ενορμήσεων, προσπαθώντας να αντικαταστήσει το κριτήριο της ηδονής με το κριτήριο της πραγματικότητας. Η αντίληψη για το Εγώ έχει τον ίδιο ρόλο που έχει η ενόρμηση για το Αυτό. Αυτή η διάκριση του Εγώ και του Αυτού παραπέμπει στη διάκριση μεταξύ λογικής και πάθους. Η διάρθρωσή του είναι κατά τέτοιο τρόπο συγκροτημένη ώστε να αποδεχεται και εξωτερικά ερεθίσματα όσο και εσωτερικά. Συγκροτείται στη βάση της συνειδητής αντίληψης, όπως το Αυτό στη βάση των ενορμήσεων. Με την έννοια αυτή, το Εγώ είναι σωματικό, συνιστά το όργανο αίσθησης του ψυχισμού του ατόμου.

Η εμφάνιση της φροϋδικής κατηγορίας του Υπερεγώ μπορεί να ανιχνευθεί καταρχάς, σύμφωνα με την ερμηνεία του Bock, ¹³ στο πρώιμο *Studies in Hysteria* και στο *The Interpretation of Dreams* · στα έργα αυτά εισάγεται με τη μορφή ενός λογοκριτή ο οποίος απαγορεύει ορισμένες σκέψεις, ευχές ή επιθυμίες. Αυτές οι ιδέες οι οποίες έχουν υποστεί την αυστηρή λογοκρισία σχηματίζουν το απωθημένο τμήμα του Ασυνείδητου. Μία δεύτερη κατηγορία με την οποία συσχετίζεται, ενδεχομένως, το Υπερεγώ είναι το ιδανικό του Εγώ, το οποίο εμφανίζεται στο παιδί στη θέση του πρωταρχικού ναρκισσισμού και αναπαριστά την ιδεώδη εικόνα την οποία το παιδί νομίζει ότι θα έπρεπε να έχει το Εγώ του.

Επισημώς, ο Freud εισάγει τον όρο “Υπερεγώ” στο “Εγώ και το Αυτό”, στο οποίο είναι φανερό ότι η κριτική λειτουργία που υπέδειξε συγκροτεί ένα σύστημα που αποχωρίστηκε από

¹³ Robert Bock, *Sigmund Freud*, London and New York: Routledge, 2002, σ. 53.

το Εγώ και φαίνεται ότι κυριαρχεί στο Εγώ, όπως δείχνουν οι καταστάσεις παθολογικού πένθους ή της μελαγχολίας, στις οποίες το υποκείμενο υφίσταται κριτική και υποτιμάται:

“(...) στη διάρκεια της μελαγχολικής κρίσης το Υπερεγώ γίνεται υπερβολικά αυστηρό, μαλώνει, ταπεινώνει και κακομεταχειρίζεται το δύστυχο Εγώ, το απειλεί με τις βαρύτερες ποινές, το κατηγορεί για πράξεις που έγιναν πριν από πολύ καιρό και τότε τις είχε πάρει ελαφρά· είναι σαν να συγκέντρωνε όλο αυτό το διάστημα κατηγορίες και περίμενε την τωρινή του ενίσχυση για να παρουσιαστεί μαζί τους και βασιζόμενο σ’ αυτές να καταδικάσει το Εγώ. (...)”¹⁴

Παρά το ότι η έννοια του Υπερεγώ ανήκει στη δεύτερη τοπική θεωρία, πριν την κατάδειξη και τη διαφοροποίησή της, η ψυχαναλυτική πρακτική και θεωρία αναγνωρίζει στην ψυχική σύγκρουση τη συμμετοχή μιας λειτουργίας, που έχει ως στόχο την απαγόρευση εκπλήρωσης και της συνειδητοποίησης των επιθυμιών, όπως φαίνεται στη λογοκρισία του ονείρου για παράδειγμα. Επιπλέον, ο Freud αναγνωρίζει ότι αυτή η λογοκρισία μπορούσε να ενεργεί με ασυνείδητο τρόπο, πράγμα που διαφοροποιούσε εξ αρχής την άποψή του από τις κλασικές απόψεις για την ηθική συνείδηση. Επίσης, επισημαίνει ότι οι αυτομορφές στην ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση δεν είναι κατ’ ανάγκη συνειδητές.

Ωστόσο, ο Freud μόνο αφού έλαβε υπ’ όψιν του τα παραληρήματα αυτοπαρατήρησης, τη μελαγχολία και το παθολογικό πένθος, κατάφερε και διαφοροποίησε στο εσωτερικό της προσωπικότητας, ως ένα μέρος του Εγώ που τάσσεται εναντίον ενός άλλου, ένα Υπερεγώ, το οποίο αποκτά για το υποκείμενο αξία προτύπου και λειτουργεί ως κριτής. Ο Freud διαπιστώνει την ύπαρξη ενός τέτοιου συστήματος κατ’ αρχήν την περίοδο 1914-15 και το θεωρεί ως σύστημα που περιλαμβάνει δύο επιμέρους δομές: το επονομαζόμενο Ιδεώδες του Εγώ και ένα κριτικό ψυχικό σύστημα. Το Υπερεγώ φαίνεται ότι συνιστά τον πρωταρχικό διάυλο επαφής του ατόμου με τον κόσμο.

Η σκέψη του Freud για το Υπερεγώ διαφαίνεται ήδη στο άρθρο για τον ναρκισσισμό· σε αυτό υποστήριξε ότι καθώς το παιδί αναπτυσσόταν, ο πρωτογενής ναρκισσισμός του σταδιακά υποχωρεί, με την έννοια ότι δεν εκλαμβάνει τον εαυτό του ως το κέντρο του κόσμου. Καθώς το παιδί αποκτά βαθμιαία πολιτιστικές και ηθικές αντιλήψεις, οι εντικτώδεις ενορμήσεις της libido υφίστανται απώθηση. Λόγω αυτού του διαχωρισμού εντός της ψυχής, το

¹⁴ Σ. Φρόυντ, *Νέες εισαγωγικές...* ό.π., σ. 63.

παιδί συνειδητοποιεί ότι δεν μπορεί πια να εξιδανικεύει τον εαυτό του. Συνειδητοποιεί ότι υπάρχει ένα ιδανικό Εγώ, με τα κριτήρια του οποίου το ίδιο το Εγώ δεν συμμορφώνεται πάντα. Ο Freud θεωρούσε δεδομένο έναν ψυχικό παράγοντα ο οποίος ασχολούταν με την αυτοπαρατήρηση: αυτός ο παράγοντας παρακολουθούσε το Εγώ και αποφάσιζε αν το Εγώ ικανοποιούσε το ιδανικό Εγώ. Αυτός ο παράγοντας φαίνεται ότι ήταν ό,τι αργότερα ονομάστηκε Υπερεγώ.

Αυτή η λειτουργία του Υπερεγώ, η οποία συνιστά την πιο ευρεία και λιγότερο εξειδικευμένη σημασία του, φαίνεται ότι διατηρείται και μετά τη “στροφή” του 1920: το Υπερεγώ συναρτάται με το ιδανικό και τη λειτουργία της απαγόρευσης:

“(…)Είναι (το Υπερεγώ) επίσης ο φορέας του ιδανικού Εγώ, με του οποίου τα μέτρα το Εγώ μετρά τον εαυτό του, τείνει σ’ αυτό και προσπαθεί να εκπληρώσει τις απαιτήσεις του για μία διαρκή τελειοποίηση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ιδανικό αυτό Εγώ είναι το κατάλοιπο της παλιάς εντύπωσης που είχε το παιδί για τους γονείς του, η έκφραση θαυμασμού για την τελειότητα που του απέδιδε κάποτε”.¹⁵

Εάν διατηρήσουμε, τουλάχιστον, ως ιδιαίτερη επιμέρους δομή το ιδανικό του Εγώ, το Υπερεγώ εμφανίζεται ως ένα σύστημα που αντιπροσωπεύει το νόμο και απαγορεύει να τον παραβαίνουμε. Ειδικότερα, το Υπερεγώ επιβλέπει, ελέγχει και απαγορεύει. Εκτελεί τις εντολές του ασυνείδητου Αυτού, καθώς βρίσκεται σε πιο στενή σχέση μαζί του απ’ ό,τι το Εγώ. Ο σχηματισμός του Υπερεγώ συνδέεται με την παρακμή του οιδιπόδειου συμπλέγματος: το παιδί παραιτείται από την ικανοποίηση των οιδιπόδειων επιθυμιών του, που πλήττει η απαγόρευση, μετατρέπει την επένδυσή του στους γονείς σε ταύτιση με τους γονείς και εσωτερικεύει την απαγόρευση. Λόγω της μεγάλης περιόδου εξάρτησης κατά την παιδική ηλικία, οι γονεϊκοί κανόνες, και κατά συνέπεια οι κανόνες της κοινωνίας, εσωτερικεύονται, ενσωματώνονται δηλαδή ως τμήμα της ψυχής του ατόμου, με αποτέλεσμα η αυστηρή φωνή του Υπερεγώ να ακούγεται κάθε φορά που το Εγώ δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσει τις επιταγές του Ιδανικού Εγώ.

(…) “Το Υπερεγώ, που με αυτόν τον τρόπο παίρνει την ισχύ, τη λειτουργία, ακόμη και τις μεθόδους από τους γονείς, δεν κληρονομεί μόνο τα ίδια δικαιώματα, αλλά είναι πραγματικά

¹⁵ Σ. Φρόντ, *Νέες εισαγωγικές...* ό.π., σ. 67.

και ο νόμιμος κληρονόμος τους Προέρχεται άμεσα από αυτούς (...)

Η βάση της διαδικασίας αυτής (δηλ. της μετατροπής των σχέσεων με τους γονείς σε Υπερεγώ) είναι η λεγόμενη ταύτιση, η εξομοίωση δηλαδή του Εγώ με κάποιο άλλο, ξένο Εγώ. Στη συνέχεια το πρώτο Εγώ συμπεριφέρεται όπως το άλλο, το μιμείται και κατά κάποιο τρόπο το ενστερνίζεται (...). Καθοριστικό στοιχείο (...) είναι ότι ο σχηματισμός αυτού του νέου στοιχείου, ανώτερου από το Εγώ, συνδέεται στενά με την τύχη του οιδιπόδειου συμπλέγματος, έτσι ώστε το Υπερεγώ να φαίνεται σαν κληρονόμος του τόσο σημαντικού για την παιδική ηλικία συναισθηματικού δεσμού. (...)¹⁶

Με βάση αυτή την παρατήρηση, ο Freud υπέδειξε τη διαφορά στην εξέλιξη μεταξύ του αγοριού και του κοριτσιού. Στο αγόρι, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα προσκρούει αμετάκλητα στην απειλή του ευνουχισμού. Στο κορίτσι, αντίθετα, το σύμπλεγμα του ευνουχισμού αντί να καταστρέψει το οιδιπόδειο σύμπλεγμα προετοιμάζει την εμφάνισή του. Το μικρό κορίτσι παραμένει σε αυτό το σύμπλεγμα για ένα απροσδιόριστο χρονικό διάστημα και το καταλύει ατελώς αρκετά αργότερα. Ο Freud επισημαίνει μάλιστα ότι η δύναμη του Υπερεγώ φαίνεται ότι εξασθενεί στην περίπτωση που το άτομο δεν ξεπεράσει το οιδιπόδειο σύμπλεγμα.

Το Υπερεγώ μεταφέρει στη σχέση του με το Εγώ τον αυταρχικό και τυραννικό, ενδεχομένως, χαρακτήρα των γονιών. Κατ' ουσίαν το άτομο ταυτίζεται όχι με το Εγώ των γονιών του αλλά με το Υπερεγώ τους. Η ψυχική προσωπικότητα του ατόμου συγκροτείται στη βάση του Υπερεγώ των γονιών του, σύμφωνα, με άλλα λόγια, με τον τρόπο που αυτοί έχουν διαπαιδαγωγηθεί, σύμφωνα με τις νοοτροπίες τις οποίες οι ίδιοι έχουν ενστερνιστεί κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Υποστηρίζει, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσής του, το Υπερεγώ του ατόμου δέχεται επιδράσεις από ανθρώπους οι οποίοι παίρνουν κατά κάποιο τρόπο τη θέση των γονέων, όπως είναι οι παιδαγωγοί, οι δάσκαλοι και κάθε είδους εξιδανικευμένα πρότυπα. Υπό την οπτική αυτή, η μελέτη του Υπερεγώ είναι πολύ σημαντική για την κατανόηση της κοινωνικής συμπεριφοράς των ατόμων. Το Υπερεγώ συγκροτείται στη βάση των εσωτερικευμένων ιδεολογιών και των αξιακών προτύπων, τα οποία μεταφέρονται από γενεά σε γενεά, μέσω της συνέχειας της παράδοσης. Η συνέχεια αυτή εξασφαλίζεται, εν μέρει ενδεχομένως, από την επίδραση και τον ετεροκαθορισμό που υφίσταται το Υπερεγώ των ατόμων από το παρελθόν:

“ (...)Το Υπερεγώ αντιπροσωπεύει όλους τους ηθικούς περιορισμούς, είναι ο κριτής της τάσης

¹⁶ Σ. Φρόυντ, *Νέες εισαγωγικές ...* ό.π., σσ. 64-65, 66.

μας για τελειοποίηση, με λίγα λόγια για όλες τις λεγόμενες ανώτερες αξίες της ζωής που έχουμε πλησιάσει ψυχολογικά. (...) Οι γονείς και οι ανάλογες αυθεντίες ακολουθούν κατά κανόνα στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού τους κανόνες του δικού τους Υπερεγώ, στην ανατροφή των παιδιών τους είναι αυστηροί και απαιτητικοί. (...) Έτσι το Υπερεγώ του παιδιού δεν αναπτύσσεται σύμφωνα με το πρότυπο των γονέων του, αλλά με το Υπερεγώ τους· το Υπερεγώ αποκτά το ίδιο περιεχόμενο, γίνεται φορέας της παράδοσης και όλων των σύγχρονων αξιών, που αναπαράγονται μ' αυτόν τον τρόπο διά μέσου των γενεών. (...) Η ανθρωπότητα δεν ζει ποτέ ολότελα στο παρόν· το παρελθόν, η παράδοση της φυλής και του λαού επιζούν στις ιδεολογίες του Υπερεγώ, και ενδίδουν πολύ αργά στις επιδράσεις του παρόντος και στις νέες αλλαγές."¹⁷

Το Υπερεγώ γίνεται κατά τον τρόπο αυτό ένας φορέας συνειδητός ή ασυνείδητος της παράδοσης, ο δέκτης και προστάτης και θερμός υποστηρικτής των πολιτιστικών αξιών και κυρίως της ηθικής. Αυτό σημαίνει ότι η διαμόρφωση της ψυχικής προσωπικότητας του ατόμου συναρτάται με ό,τι, ενδεχομένως, θα μπορούσε να ονομαστεί κοινωνικό Υπερεγώ. Υπό την οπτική αυτή, το Υπερεγώ μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα μίας επαναλαμβανόμενης εξαρτημένης μάθησης στη βάση της γονεϊκής κριτικής.

Σχέση του Εγώ με το Αυτό και το Υπερεγώ

Το Αυτό δεν αναγνωρίζει κανένα σύστημα αξιών, ούτε τις έννοιες του καλού, του κακού ή του ηθικού. Το βασικό κριτήριο το οποίο διαμορφώνει τις αξιώσεις του Αυτού είναι η αρχή της ηδονής. Το Αυτό εμπεριέχει επίσης όλες τις ενορμήσεις οι οποίες πρέπει να εκτονωθούν με κάποιο τρόπο. Ενδέχεται, επίσης, μέρη του Εγώ και του Υπερεγώ να είναι ασυνείδητα, χωρίς όμως να έχουν τα ίδια πρωτόγονα και ά-λογα χαρακτηριστικά. Το καθεαυτό Εγώ συνδέεται βέβαια με το επιφανειακό μέρος του ψυχικού μηχανισμού, δηλαδή με το σύστημα αντίληψης-συνείδησης. Δέχεται ερεθίσματα, ωστόσο, όχι μόνο από τον εξωτερικό κόσμο αλλά και από το εσωτερικό της ψυχής. Η σχέση του Εγώ, ωστόσο, με την εξωτερικό κόσμο καθορίζει το Εγώ με την έννοια ότι το Εγώ έχει την υποχρέωση να εκπροσωπεί τον εξωτερικό κόσμο στο Αυτό, με σκοπό να προστατεύσει το Αυτό από την καταστροφική σύγκρουση με τις εξωτερικές δυνάμεις. Το Εγώ αναζητά την ισορροπία ανάμεσα στην επιθυμία της ενστικτώδους ενόρμησης και την πράξη, ισορροπία την οποία

¹⁷ Σ. Φρόντ, *Νέες εισαγωγικές ...ό.π.*, σ. 69.

επιτυγχάνει με διάφορους μηχανισμούς, όπως αυτόν βάσει του οποίου η αρχή της ηδονής αντικαθίσταται από την αρχή της πραγματικότητας. Έτσι, το Εγώ εμφορμάται από την αντίληψη των ενορμήσεων για να οδηγηθεί στον έλεγχό τους. Γενικά, το Εγώ έχει την υποχρέωση να ικανοποιεί τους στόχους του Αυτού και εκπληρώνει αυτή την υποχρέωση, όταν ανακαλύπτει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι στόχοι αυτοί θα εκπληρωθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Ο Freud παρομοιάζει τη σχέση του Εγώ προς το Αυτό με τη σχέση του ιππέα προς το άλογο του: το άλογο δίνει την ενέργεια για την κίνηση, ο ιππέας είναι σε θέση να καθοδηγεί την κίνηση.¹⁸

Ωστόσο, τα πράγματα δεν είναι συνήθως εύκολα για το Εγώ: το Εγώ πρέπει να αντιμετωπίσει πολλαπλές δυσκολίες και πηγές άγχους. Αφενός, βρίσκεται σε δύσκολη θέση, διότι πρέπει να συμβιβάσει τις ενορμήσεις του Αυτού με τις απαιτήσεις του εξωτερικού κόσμου και συγχρόνως να προσαρμόσει τον κόσμο στις επιθυμίες του Αυτού. Η σχέση του Εγώ με το Αυτό από τη μία και τον κόσμο από την άλλη θυμίζει διελκυστίνδα: το Εγώ προσπαθεί να εκτελέσει τη θέληση του Αυτού υιοθετώντας έναν τριπλό ρόλο ταυτόχρονα: είναι συνεργός του Αυτού, αλλά συγχρόνως το υπηρετεί και προσπαθεί να κερδίσει την εύνοιά του, ενώ την ίδια στιγμή οι αξιώσεις του πραγματικού κόσμου καλούν το Εγώ να συμμορφωθεί: σε κάθε περίπτωση που το άτομο αποτυγχάνει να ακολουθήσει τις επιταγές του, εμφανίζεται το αυστηρό Υπερεγώ, για να βάλει τα πράγματα στη θέση τους:

“(…)Τα τρία αυστηρά αφεντικά είναι ο εξωτερικός κόσμος, το Υπερεγώ και το Αυτό. (...) (Το Εγώ) περιορίζεται από τρεις πλευρές, απειλείται από τρεις κινδύνους, στους οποίους αντιδρά σε περίπτωση μεγάλης πίεσης αναπτύσσοντας άγχος. Από την προέλευσή του, από τις εμπειρίες του συστήματος αντίληψης είναι καθορισμένο να αντιπροσωπεύει τις απαιτήσεις του εξωτερικού κόσμου, θέλει όμως να υπηρετεί πιστά και το Αυτό, να έχει σύμπνοια μαζί του, να του προσφέρεται σαν αντικείμενο και να προσελκύει τη Libido του. Στην προσπάθειά του να συμβιβάσει το Αυτό με την πραγματικότητα, αναγκάζεται συχνά να μεταμφιέζει τις ασυνείδητες προσταγές του Αυτού με προσυνειδητές εκλογικεύσεις, να καλύπτει τις συγκρούσεις του Αυτού με την πραγματικότητα (...). Από την άλλη πλευρά το παατηρεί σε κάθε βήμα το αυστηρό Υπερεγώ, που του επιβάλλει ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς (...) και το τιμωρεί σε περίπτωση που δεν τους τηρεί, με έντονα συναισθήματα κατωτερότητας και ενοχής.”¹⁹

¹⁸ Σ. Φρόντ, *Νέες εισαγωγικές ...ό.π.*, σσ. 76-78.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 79.

Ο ισχυρισμός του Freud σχετικά με την ύπαρξη μιας ανεξάρτητης ορμής καταστροφής τον οδήγησε στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ο πολιτισμός θέτει αυτό το ένστικτο του ανθρώπου υπό τον έλεγχό του. Ο Freud διαπιστώνει μία διπλή ανακατεύθυνση της επιθετικότητας, η οποία είναι λειτουργία της διαδικασίας της μετουσίωσης. Αφορά στην απόκλιση των ερωτικών και επιθετικών ορμών από τον αρχικό τους στόχο και την επανεπένδυση τους σε αντικείμενα τα οποία εκπληρώνουν τις απαιτήσεις του πολιτισμού χωρίς νεύρωση, δηλ. την αντικατάσταση των ιδιωτικών επιθυμιών από κοινωνικά καταξιωμένα αντικείμενα.

Αρχικά το ένστικτο του θανάτου κατευθύνεται εναντίον του εαυτού και επειδή κάθε άτομο πεθαίνει, εν τέλει θριαμβεύει. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, το ένστικτο του θανάτου προσανατολίζεται προς τα έξω με τη μορφή της επιθετικότητας: πρώτα πρώτα εναντίον ανεπιθύμητων ερεθισμάτων από τον εξωτερικό κόσμο. Δεύτερον, ως “σαδισμός” εξυπηρετώντας την κυριαρχία των σεξουαλικών αντικειμένων και τέλος, εναντίον ατόμων και συνθηκών που ματαιώνουν τις επιθυμίες του Εγώ.

Ωστόσο, ο πολιτισμός διασφαλίζει ότι ένα μέρος της καταστροφικότητας στρέφεται πάλι προς το εσωτερικό, ενσωματώνεται στο Υπερεγώ και εκδηλώνεται ως αίσθημα ενοχής, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί στην αυτοεπιτίμηση, το μίσος εναντίον του εαυτού και την αυτοτιμωρία.

Ο Freud δίνει μεγάλη έμφαση στην παράλογη αυστηρότητα του Υπερεγώ. Ακόμη και αν ένα παιδί έχει ανατραφεί με μεγάλη επιείκεια, μπορεί να αναπτύξει ένα πολύ αυστηρό Υπερεγώ. Η ερμηνεία του Freud ως προς αυτό είναι ότι όσο περισσότερο το άτομο αναστέλλει την επιθετικότητα προς τους άλλους, τόσο περισσότερο στρέφει την επιθετικότητα εναντίον του Εγώ του, τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες να αρχίσει να αυτοτιμωρείται· μία παρόμοια κατάσταση συνιστά, κατά τον Freud, η περίπτωση του πένθους και της μελαγχολίας:²⁰ ο πάσχων δεν ενδιαφέρεται πια για τον εξωτερικό κόσμο, ούτε είναι σε θέση να αγαπήσει· γενικότερα, όλες οι δραστηριότητες του πάσχοντος ατόμου αναστέλλονται και το αίσθημα του αυτοσεβασμού εξασθενεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο πάσχων να οδηγείται σε αυτοκατηγορίες και αυτοεξύβριση, ενώ συγχρόνως διαμορφώνει μία παραληρητική

²⁰ Sigmund Freud, “Mourning and Melancholia”, (1917), στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010, σσ. 3041-3053.

προσδοκία τιμωρίας.

Η κοινωνική κατασκευή του Εγώ και του Υπερεγώ

Όπως αναφέρθηκε, η συνείδηση του Εγώ προϋποθέτει έναν φορέα ο οποίος συνειδητοποιεί, ένα υποκείμενο. Δεν συνιστά απλώς είδος αίσθησης ή αντίληψης. Η φροϋδική συνείδηση αναφέρεται στις διεργασίες που σχετίζονται με τη δόμηση της ψυχής, τις διεργασίες, με άλλα λόγια, βάσει των οποίων κατασκευάζεται το Εγώ και το Υπερεγώ, οι οποίες, παρά το ότι δεν είναι άμεσα προσβάσιμες στο ανώτερο επίπεδο συνείδησης, εμπεριέχουν, ωστόσο, το πρώτο και πιο στοιχειώδες επίπεδο συνείδησης. Η φροϋδική συνείδηση συνιστά αυτή ακριβώς τη δυνατότητα μεταφοράς στο δεύτερο επίπεδο συνείδησης διεργασιών που είναι ήδη συνειδητές στο πρωταρχικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό οικοδομείται σταδιακά το Εγώ και το Υπερεγώ και δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση της συνείδησης. Η συνείδηση συνιστά σε κάθε περίπτωση συνείδηση ενός υποκειμένου.

Η φροϋδική συνείδηση δεν αντιδιαστέλλεται ποιοτικά με το ασυνείδητο. Ο Freud επικεντρώνεται κυρίως στους διαφορετικούς τρόπους λειτουργίας τους. Η συνείδηση και το ασυνείδητο φαίνεται ότι αποτελούν στοιχεία μίας ενιαίας διεργασίας, της κατασκευής και λειτουργίας του Εγώ.

Ο τρόπος κατασκευής του φροϋδικού Εγώ επιτρέπει επίσης την πιο παραγωγική θεώρηση του εγγενούς και του επίκτητου, του βιολογικά δοσμένου και των επιδράσεων που εξαρτώνται από το περιβάλλον, αλλά και της σχέσης του καθαρά ατομικού και του κοινωνικού. Οι δυϊσμοί αυτοί ενσωματώνονται σε ένα ενιαίο θεωρητικό σχήμα.

Το Εγώ εμπεριέχει ψυχική ενέργεια, τη λίμπιντο του Εγώ, η οποία τον κατευθύνει προς τα έξω. Συνιστά ένα απόθεμα ψυχικής ενέργειας. Η ψυχική ενέργεια αφορά στα αντικείμενα ταύτισης, την επιλογή τους και τη συναισθηματική τους επένδυση όταν εσωτερικεύονται. Για να λειτουργήσει ο μηχανισμός της ταύτισης πρέπει να υιοθετηθεί μία επιθυμία του Εγώ ως προς τον άλλο, ενυπάρχουσα, πρωταρχική και διαρκής. Η επιθυμία αυτή επηρεάζεται σταδιακά από τα ήδη ενσωματωμένα αντικείμενα με τα οποία ταυτίζεται το Εγώ. Με αυτή την έννοια, το Εγώ φαίνεται ότι σχηματίζει βαθμιαία ένα φάσμα επιθυμιών ως αποτέλεσμα της ιστορίας του, των ήδη ενσωματωμένων στοιχείων σε αυτό και τις σχέσεις με τους άλλους

που δημιουργήσαν αυτές τις διαδικασίες ταύτισης.

Τα στοιχεία αυτά που ενσωματώνονται και γίνονται αντικείμενα ταύτισης ενδέχεται να αφορούν άτομα των οποίων η κάθεξη χάνεται ή ταυτίσεις που εμπεριέχονται στην υπέρβαση της οιδιπόδειας φάσης, ή σχετίζονται με τη συνοχή μιας ομάδας. Δεν διευκρινίζεται, ωστόσο, αν το Εγώ ταυτίζεται με το άτομο ως όλον, με στοιχεία του ή με την αντίληψη που το Εγώ σχηματίζει από τα στοιχεία αυτά.

Ένα τμήμα των αντικειμένων αυτών συνδέεται, ενδεχομένως, με την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας. Παρά το ότι η ανάπτυξη του Εγώ και η ανάπτυξη των σεξουαλικών ενορμήσεων συνιστούν διακριτές διαδικασίες, στην πραγματικότητα είναι στενά συνυφασμένες. Το Εγώ εμπλέκεται σε όλα τα στάδια σεξουαλικής ανάπτυξης και τα στάδια αυτά καθορίζουν συγχρόνως την περαιτέρω διαμόρφωση του Εγώ. Ούτε η σεξουαλικότητα καθορίζει το Εγώ, ούτε το Εγώ τη σεξουαλικότητα, αλλά καμία διεργασία δεν είναι ανεξάρτητη της άλλης.

Παρά ταύτα, τα αντικείμενα της σεξουαλικής ορμής δεν εξαντλούν το περιεχόμενο του Εγώ. Άλλωστε, τουλάχιστον μέχρι την εφηβεία δεν είναι καν πρόσωπα ή χαρακτηριστικά τους ώστε να θεωρηθεί ότι αποτελούν αντικείμενα ταύτισης. Αυτό σημαίνει ότι είναι στοιχεία χαρακτηριστικά των ατόμων που αποτελούν το σημαντικό περιβάλλον του Εγώ, στοιχεία που με τη σειρά τους πρέπει να επηρεάζονται από το συνολικό κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου τα άτομα αυτά ζουν. Με την έννοια αυτή, τα στοιχεία ταύτισης του Εγώ είναι κοινωνικά. Το Εγώ αναπτύσσεται μέσω ταυτίσεων: με τον εαυτό του, με τον άλλον ή και με κοινωνικά ιδεώδη.

Εφόσον οι επιθυμίες του Εγώ συνδέονται άμεσα με τα στοιχεία ταύτισης και εσωτερίκευσης, εντοπίζεται ένα πλέγμα αντικειμένων και επιθυμιών του Εγώ που είναι συνάρτηση της κοινωνίας που περιβάλλει το Εγώ. Το Εγώ, επομένως, και η κοινωνία δεν αποτελούν δύο ανεξάρτητα διακριτά στοιχεία, τη σχέση των οποίων μπορούμε να ερευνήσουμε. Η κοινωνική επίδραση στο Εγώ έχει να κάνει με την ίδια τη δόμησή του. Η κοινωνία ενσωματώνεται στο Εγώ μέσω των αντικειμένων ταύτισης και του φάσματος επιθυμιών που τα συνοδεύουν. Το φροϋδικό Εγώ αποτελεί τον πυρήνα της ατομικής ψυχής, αλλά είναι συγχρόνως, λόγω κατασκευής, κοινωνικό.

Επιπλέον, η διαδικασία ταύτισης δεν περιορίζεται στα πρώτα χρόνια της ζωής, αν και

αυτά είναι τα πιο κρίσιμα. Η διαδικασία της ταύτισης δεν συνδέεται μόνο με την κατασκευή του Εγώ, αλλά και με τη λειτουργία του. Η διαδικασία της ταύτισης συνιστά μία διαρκή διαδικασία με την οποία το Εγώ αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του. Τα πρώτα χρόνια της ζωής είναι πιο κρίσιμα σε αυτή τη διαδικασία, γιατί εμπεριέχουν κρίσιμες φάσεις τα αποτελέσματα των οποίων καθορίζουν βασικά δομικά χαρακτηριστικά του Εγώ. Ωστόσο, η διαδικασία ταύτισης δεν παύει να λειτουργεί και το Εγώ δεν είναι ποτέ δεδομένο και στατικό. Το ανθρώπινο – κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου είναι απαραίτητο για την κατασκευή και τη συνεχή λειτουργία του Εγώ.

Ακολουθώντας, η διάκριση μεταξύ του κοινωνικού και του ατομικού χάνει την αναλυτική της ισχύ. Το Εγώ είναι ατομικό γιατί αναφέρεται στην ατομική ψυχή. Τα στοιχεία όμως που το αποτελούν και προς τα οποία στρέφεται καθώς και οι επιθυμίες που μπορεί να έχει, είναι στην πλειονότητά τους κοινωνικά. Ωστόσο, οι κοινωνικά συγκροτημένες επιθυμίες του μεσολαμβάνονται πάντα από τις επιθυμίες του Αυτό. Αντιστρόφως, η κοινωνία συγκροτείται στη βάση των κοινών στοιχείων του Εγώ και των ατόμων που την αποτελούν. Με αυτή την έννοια, το Εγώ έχει συγχρόνως ατομικό αλλά και κοινωνικό χαρακτήρα.

Σε ό,τι αφορά στον κοινωνικό χαρακτήρα του Υπερεγώ, αυτός διακρίνεται με σαφήνεια στο *Civilization and its Discontents*.²¹ ο Freud στο έργο αυτό εξετάζει αν η ψυχική υπόσταση του υποκειμένου, η οποία ωθεί το άτομο προς την επιδίωξη της ατομικής ευχαρίστησης-σύμφωνα με την αρχή της ηδονής μπορεί να εναρμονιστεί με την κοινωνική του υπόσταση, η οποία ωθεί το άτομο προς την εσωτερική κοινωνικών επιταγών-σύμφωνα με την αρχή της πραγματικότητας. Το Εγώ διανύει μια εξέλιξη από ένα καθαρά ηδονικό Εγώ (αρχέγονος ναρκισσισμός) προς μια αίσθηση του εαυτού που προσδιορίζεται από την αρχή της πραγματικότητας. Η εισαγωγή του υποκειμένου σε έναν πολιτισμό είναι η διαδικασία ένταξης του σε έναν κόσμο νοημάτων-ιδανικών (θρησκευτικών, επιστημονικών, ηθικών, αισθητικών κλπ) που διαπλέκονται στους θεσμούς και τις σχέσεις διαπλάθοντας την προσωπικότητα του. Η κοινωνικοποίηση του εαυτού, ωστόσο δεν είναι μια αξιολογικά ουδέτερη διαδικασία. Τα κοινωνικά νοήματα εγκαλούν κατά κάποιο τρόπο το άτομο να υιοθετήσει την ιδανικότητα που ενέχουν. Τα ιδανικά αυτά και οι απαιτήσεις

²¹ Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents*, (1930), στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010, σσ. 3513-4532.

συγκεφαλαιώνονται ως ηθικοί κώδικες. Λειτουργούν ως ένα πολιτιστικό Υπερεγώ το οποίο θέτει ιδανικές απαιτήσεις η μη τήρηση των οποίων τιμωρείται με συνειδησιακό άγχος. Η κοινωνικοποίηση του Εγώ απαιτεί είτε το ολικό θυσίασμα των ορμών (καταστολή) είτε τη μετουσίωση τους. Ο πολιτισμός πρέπει σύμφωνα με τον Freud να ακρωτηριάσει την ανθρώπινη σεξουαλική ζωή (την ορμή του έρωτα) θεσπίζοντας σαν ένα πρώτο δίκαιο την απαγόρευση της αιμομικτικής εκλογής του αντικειμένου. Στον μύθο του αρχέγονου πατέρα (εκκινώντας από τις παρατηρήσεις του Darwin, Atkinson, R. Smith) ο Freud στήριξε το ψυχαναλυτικό οικοδόμημα του. Ο αρχέγονος πατέρας ήταν ο μόνος ο οποίος διατηρούσε το αποκλειστικό δικαίωμα στην απόλαυση της γυναικείας σεξουαλικότητας καθ' ολοκληρία στο πλαίσιο της φυλής. Στο επίπεδο ασυνείδητου αντιπροσώπευε έναν διαρκώς ζωντανό πατέρα, ο οποίος ήταν κυρίως πραγματικός και φαντασιακός και ελάχιστα συμβολικός. Η αναγωγή του πραγματικού και φαντασιακού πατέρα στην τάξη του συμβολικού πατέρα δεν μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνον διαμέσου της αναγωγής του στην τάξη του νεκρού πατέρα μέσω της δολοφονίας του. Υπό την έννοια αυτή κάποια μέρα οι γιοι συνασπίστηκαν και θανάτωσαν τον πατέρα. Η δολοφονία ήταν μια πράξη που δεν αντλούσε το νόημα της από την τάξη του πραγματικού αλλά από εκείνη του ενδεχόμενου και του δυνατού. Σε αυτό ακριβώς έγκειται ο υψηλός συμβολικός χαρακτήρας της καθώς και η ικανότητα της να λειτουργεί σε επιστημονικό επίπεδο ως "κατασκευή". Η ρεαλιστική πράξη της δολοφονίας δεν παύει να παραμένει μια πρωτόγονη διαδικασία που κατατείνει προς την ψύχωση. Αντίθετα η μυθολογική πράξη αναδομεί και επαναποκαθιστά το πραγματικό διαμέσω της αναγωγής αυτού σε ένα υπερβατικό στοιχείο επί τη βάσει του οποίου το πραγματικό αποκτά χαρακτήρα ιδέας/ συμβόλου. Γι' αυτό και αποτελεί μια αυθεντική πολιτιστική διαδικασία. Υπό τους όρους αυτούς ο νεκρός πατέρας κατέχει τη θέση του συμβολικού πατέρα και ταυτόχρονα του πραγματικού-φαντασιακού πατέρα. Ο νεκρός/ συμβολικός πατέρας απάγει το υποκείμενο – και συνάμα την ίδια την ιστορική πραγματικότητα- από τα βάθη του αρχαϊκού και προοιδιποδείου σύμπαντος και διαμέσω της αναδρομικής απαγόρευσης της πατροκτονίας κατευθύνει αυτό προς το πεπρωμένο του Οιδίποδα²². Αργότερα με ταμπού, νόμους και έθιμα ο πολιτισμός κατορθώνει να επιβάλλει και άλλους περιορισμούς αφού απαγορεύει τις περισσότερες ικανοποιήσεις που δεν σχετίζονται με την γεννητική

²² Δρ. Αναστάσιος Κουκής, *Ο μύθος του αρχέγονου πατέρα στο έργο του Freud, Ένα αντίδοτο στην σύγχρονη παρακμή της πατρότητας.*

λειτουργία. Η δεύτερη ορμή που μετουσιώνεται είναι αυτή της επιθετικότητας (η ορμή του θανάτου) η οποία αποτελεί εξίσου μια πρωτόγνωρη αυτόνομη ορμή του ανθρώπου καθόσον ο τελευταίος δεν είναι ένα πράο, αξιαγάπητο πλάσμα που το πολύ πολύ να αμυνθεί όταν του επιτεθούν. Στις ορμές του ενυπάρχει ένα σημαντικό μερίδιο επιθετικής τάσης. Ο πλησίον του δεν είναι μόνο πιθανός βοηθός και σεξουαλικό αντικείμενο αλλά και πειρασμός για να ικανοποιήσει την επιθετικότητά του, να εκμεταλλευτεί την εργασία του χωρίς αμοιβή, να σφετεριστεί την περιουσία του, να τον ταπεινώσει, να τον βασανίσει, να τον σκοτώσει. Ο πολιτισμός καλείται επομένως να μειώσει και τις εξωτερικεύσεις της επιθετικότητας χρησιμοποιώντας μεθόδους που αντίκειται στην αρχική ανθρώπινη φύση. Επειδή για να υπάρξει πολιτισμός ο άνθρωπος καλείται να κυριαρχήσει στην εσωτερική του φύση και να θυσιάσει τις απαιτήσεις των ορμών του η εισαγωγή σε αυτόν προκαλεί άγχος και δυστυχία. Ο πολιτισμός δημιουργεί ένα σύστημα απαγορεύσεων το οποίο εσωτερικεύεται από το Υπερεγώ και εμποδίζει τη διεκπεραίωση των ορμών του ατόμου. Ο Freud ενώ αναγνωρίζει ότι η εισαγωγή στον πολιτισμό έχει ωφέλιμες συνέπειες περιορίζει την ατομική ελευθερία και κάνει τον άνθρωπο δυστυχισμένο. Ο άνθρωπος γίνεται νευρωτικός γιατί δεν μπορεί να υποφέρει το βαθμό της στέρησης που του επιβάλλει η κοινωνία για χάρη των πολιτιστικών της ιδανικών. Η θρησκεία είναι η πιο σημαντική παρηγοριά του ανθρώπου στις θυσίες. Πρόκειται για αναπληρωματική ικανοποίηση απέναντι στις αρχέγονες ανάγκες της ανθρωπότητας, ένα μέσο μετουσίωσης των αρχέγονων ορμών. Ωστόσο ο Freud αναγνωρίζει ότι παρ' όλες τις παρηγοριές που ένας πολιτισμός μπορεί να παράσχει στο άτομο, δημιουργούνται σε αυτό νευρώσεις και δυστυχία. Η τάση για ευτυχία (εγωκεντρικό συναίσθημα) και η τάση για ένωση με τους άλλους σε μια κοινότητα (αλτρουισμός) θα μείνει για πάντα αγεφύρωτη²³. Γενικότερα ο Freud ισχυρίζεται ότι:

“(...)ο πολιτισμός ενέχει μια ιδανικότητα για μια δυνατή τελειότητα του ατόμου διότι οι απαιτήσεις του εγείρονται με βάση...ιδανικές παραστάσεις. Η ιδανικότητα αυτή ρυθμίζει τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και τη βούληση της κοινότητας. Ο πολιτισμός είναι ταυτόσημος την τελειοποίηση, είναι ο δρόμος προς την τελειότητα που είναι προδιαγεγραμμένος στον άνθρωπο(...).

Η φροϋδική αντίληψη για το ένστικτο του θανάτου έχει στην πραγματικότητα μακριά

²³ Σίγκμουντ Φρόυντ, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, Αθήνα, εκδ. Επίκουρος, 2005.

ιστορία και είναι εμφανής στις μελέτες του Freud για το ναρκισσισμό και το σαδομαχισμό. Ο Freud αναγνωρίζει, βέβαια, ότι είναι δύσκολο να γίνει δεκτή ή άποψη του περί της καταστροφικής τάσης του ανθρώπου προς το θάνατο²⁴, αλλά επιμένει ότι η καταπάτηση αυτού του ενστίκτου συνιστά το πραγματικό αίτιο που ο πολιτισμός εξ ανάγκης θέτει όρια στην ατομική ελευθερία. Η καταπάτηση του ενστίκτου του θανάτου δημιουργεί νευρώσεις στους ανθρώπους: η φυσική επιθετικότητα του παιδιού καταπατείται από την κοινωνία και τον τοπικό της αντιπρόσωπο, τον πατέρα. Ως εκ τούτου, αλλάζει κατεύθυνση και προσανατολίζεται προς τα μέσα, εσωτερικεύεται και κατευθύνεται προς το Εγώ. Η επιθετική ενέργεια ταυτίζεται κατ' ουσίαν με το Υπερεγώ, με την ηθική κοινωνική συνείδηση η οποία τιμωρεί το Εγώ και για τα λάθη που διέπραξε (: αίσθημα της μετάνοιας) αλλά και για τις αμαρτίες που φαντάστηκε ότι θα μπορούσε να έχει κάνει (με το αίσθημα της ενοχής). Όλοι οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να υποστούν τη δημιουργία αισθημάτων ενοχής, προκειμένου να ελεγχθούν τα επιθετικά τους ένστικτα και να μοιραστούν την αγάπη που η πολιτισμένη κοινωνία έχει διαθέσιμη για τα μέλη της. Το αίσθημα ενοχής και η νευρωτική καταπάτηση των ενστίκτων είναι το τίμημα που πληρώνει ο άνθρωπος, προκειμένου να ζει στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινωνίας.

Δύο είναι οι πηγές του αισθήματος ενοχής που βαραίνει τους ανθρώπους: η μία είναι ο φόβος της κοινωνικής εξουσίας και αυθεντίας σε συνάρτηση με το θεσπισμένο σύστημα των επαπειλούμενων ποινών· η άλλη είναι η αυστηρότητα του Υπερεγώ βασικό συστατικό της οποίας αποτελεί η αυστηρότητα της κοινωνικής εξουσίας, την οποία το Εγώ έχει εσωτερικεύσει. Ο Freud, ακολούθως, υποθέτει ότι μαζί με το ατομικό Υπερεγώ υπάρχει, ενδεχομένως, και ένα πολιτισμικό Υπερεγώ, το οποίο κατά κάποιο τρόπο λειτουργεί ως η συνείδηση της κοινωνίας. Το πολιτισμικό Υπερεγώ συνίσταται από το σύνολο των ηθικών επιταγών που θεσπίζει η κοινωνία, προκειμένου να ελέγξει το ένστικτο της επιθετικότητας, να ρυθμίσει τις ανθρώπινες σχέσεις και να το κατευθύνει, ακολούθως, εναντίον του 'συλλογικού' Εγώ μέσω του συστήματος ποινών, αλλά και των ενοχών με τις οποίες αυτοτιμωρείται το Εγώ. Το ατομικό Υπερεγώ αντλεί το σύνολο των αξιώσεών του από ένα ηθικό σύστημα το οποίο αποτελεί τον πυρήνα του πολιτισμικού Υπερεγώ:

²⁴ Σημείωση: Είναι όντως μια σχεδόν μεταφυσική θέση, την οποία ξαναβρίσκουμε και στην υπαρξιακή φιλοσοφία, π.χ., στον Heidegger..

“(…)The cultural super-ego has developed its ideals and set up its demands. (...) Ethics is thus to be regarded as a therapeutic attempt – as an endeavour to achieve – by means of a command of the super-ego. (...) the problem before us is how to get rid of the greatest hindrance to civilization – namely the constitutional inclination of human beings to be aggressive towards one another; and for that very reason we are especially interested in what is probably the most recent of the cultural commands of the super-ego, the commandment to love one’s neighbor as oneself. (...) We are very often obliged, for therapeutic purposes to oppose the super-ego and we endeavour to lower its demands. Exactly the same objections can be made against the ethical demands of the cultural super-ego.”²⁵

5. Social Structure and Personality: “προσωπικότητα” και άλλα συστήματα

Οι απόψεις του Φρόυντ ερμηνεύτηκαν από δύο διαφορετικές κατευθύνσεις: αφενός από τη σχολή της Φρανκφούρτης και αφετέρου από τους ψυχολόγους του Εγώ. Οι εκπρόσωποι της Σχολής της Φρανκφούρτης ασκούν κριτική στην κοινωνία, και αντιμετωπίζουν το υποκείμενο ως μη κοινωνικοποιημένο σε αντίθεση με τους ψυχολόγους του Εγώ που θεωρούν ότι το Εγώ είναι κοινωνικοποιημένο.

Η φροϋδική μεταχυολογία όπως αναφέρθηκε παραπάνω είναι σημαντική για τον Parsons γιατί από εκεί αντλεί την έννοια της κατηγορίας του Υπερεγώ την οποία διαπλέκει με στοιχεία της κοινωνικής θεωρίας του Durkheim. Το άτομο του Durkheim, επισημαίνει ο Parsons, δεν είναι ελεύθερο να κάνει τις δικές του ηθικές επιλογές: η δράση του οριοθετείται από τους κοινούς προσανατολισμούς της κοινωνίας της οποίας το υποκείμενο είναι μέλος· οι κοινωνικοί ηθικοί κανόνες είναι αναπόδραστοι και καθορίζουν καταλυτικά την προσωπικότητα του ατόμου, στο βαθμό που εσωτερικεύονται ως μέρος του συστήματος της προσωπικότητας. Η κοινωνία συνεπώς ταυτίζεται με το σύστημα των ηθικών νόμων. Η σημασία των ηθικών νόμων όπως εσωτερικεύονται στο σύστημα προσωπικότητας καθώς και η εσωτερίκευση των αξιών αφορά σημείο σύγκλισης μεταξύ της θεωρίας Freud – Parsons.

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει προσπάθεια να καταδειχθεί πως ο Freud επικεντρώθηκε στην προσωπικότητα και απέτυχε να κατανοήσει ότι η διαντίδραση μεταξύ των ατόμων είναι προαπαιτούμενο του συστήματος, καθώς και πως ο Parsons επικεντρώθηκε στο κοινωνικό

²⁵ Sigmund Freud, *Civilization and...* ό.π. σ. 4530.

σύστημα και απέτυχε να κατανοήσει ότι η διαντίδραση μεταξύ του Εγώ είναι αυτή που διαμορφώνει το κοινωνικό σύστημα.

Η ανάλυση των θεμελιωδών χαρακτηριστικών της διαντίδρασης αποτελεί αφητηριακό σημείο για τη μελέτη της σχέσης των δύο θεωρητικών συστημάτων. Το υποκείμενο του Freud είναι μονολογικό, εγκλωβισμένο στο μοναχικό αγώνα του εναντίον του 'σκοτεινού' Αυτό σε αντιδιαστολή με το υποκείμενο του Parsons το οποίο είναι διυποκειμενικό, στο βαθμό που ελάχιστη μονάδα είναι τουλάχιστον δύο διαντιδρώντα άτομα.

Διαντίδραση χωρίς την προϋπόθεση μιας κοινής πολιτισμικής παράδοσης είναι αδύνατη. Μόνο τα συγκροτημένα από ένα κοινό Υπερεγώ άτομα μπορούν να διαντιδράσουν/επικοινωνήσουν επιτυχώς μεταξύ τους.

“(….)The essential starting point of an attempt to link these two bodies of theory is the analysis of certain fundamental features of the interaction of two or more persons, the process of interaction itself being conceived as a system. (...) the implications of the analysis can be followed out in both directions: the study of the structure and functioning of the personality as a system, in relation to other personalities; and the study of the functioning of the social system as a system”.²⁶

Στο πλαίσιο αυτό, δύο άτομα που διαντιδρούν νοούνται ως αντικείμενα το ένα για το άλλο. Ο προσανατολισμός του ατόμου προς τον άλλο περιλαμβάνει στοιχεία που αφορούν: α) τη γνωστική αντίληψη (cognitive perception) και την εννοιολογικοποίηση (conceptualization), β) στοιχεία που αφορούν νοήματα συναισθηματικού χαρακτήρα τα οποία επισύναπτονται στα προηγούμενα στοιχεία, γ) στοιχεία που αφορούν την ενσωμάτωση των γνωστικών και συναισθηματικών νοημάτων εκ μέρους του αντικειμένου, του δρώντος υποκειμένου με άλλα λόγια, προκειμένου να σχηματίσει ένα σύστημα, καθώς και στοιχεία που αφορούν τη σταθερότητα ενός τέτοιου συστήματος στο χρόνο. Και οι τρεις τρόποι προσανατολισμού των δρώντων υποκειμένων προς τον άλλο πρέπει, κατά τον Parsons, να είναι αμοιβαίοι στο πλαίσιο της σχέσης.

Ειδικότερα, όταν τα αντικείμενα που διαντιδρούν είναι και τα δύο έμψυχα, ένα Εγώ και ένας Άλλος, ο προσδιορισμός και η αξιολόγηση, εκ μέρους δύο δρώντων υποκειμένων που διαντιδρούν, του γνωστικού αλλά και του συναισθηματικού προσανατολισμού τους ταυτίζεται, κατά τον Parsons, με τον προσδιορισμό της θέσης ή του ρόλου (status) που φέρουν

²⁶ T. Parsons, *Social Structure and Personality*, London: The Free Press, Collier-MacMillan LTD, 1970, σ. 20.

τα άτομα αυτά στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος. Με την έννοια αυτή, το σύνολο των κοινών πολιτισμικών αξιών (culture) που διέπει ένα κοινωνικό σύστημα δεν συγκροτεί απλώς τη βάση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών του, αλλά πολύ περισσότερο καθορίζει και τη θέση τους. Η θέση και ο ρόλος των μελών ρυθμίζονται, με άλλα λόγια, στη βάση της κοινής κουλτούρας. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι τα ηθικά πρότυπα της κοινής κουλτούρας στα συστήματα κοινωνικής διαντίδρασης αποτελούν τον πυρήνα των σταθεροποιητικών μηχανισμών αυτού του συστήματος. Αυτοί οι μηχανισμοί σταθεροποιούν όχι μόνο τις στάσεις και τα συναισθηματικά νοήματα που αποδίδουν αμοιβαία τα δρώντα υποκείμενα στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συστήματος, αλλά και τις κατηγοριοποιήσεις των μελών του.

Η αμοιβαιότητα της διαντίδρασης πρέπει να διαμεσολαβείται και να σταθεροποιείται από ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο (culture), το οποίο περιλαμβάνει ένα κοινά αποδεκτό σύστημα συμβόλων. Η κατανόηση αυτών των νοημάτων πρέπει επίσης να γίνεται στη βάση μιας κατά προσέγγιση συμφωνίας μεταξύ των ατόμων που διαντιδρούν. Τα συμβολικά συστήματα αυτού του είδους εμπεριέχονται στη γλώσσα, είναι κοινά σε κάθε γνωστή κοινωνία και εμπλέκονται στη διαδικασία κοινωνικοποίησης κάθε παιδιού. Συνιστούν το αποτέλεσμα αλλά και συνθήκη για την προσαρμοστικότητα και την ευαισθησία του ανθρώπινου οργανισμού, ιδιότητες οι οποίες αποτελούν με τη σειρά τους προϋπόθεση της ικανότητας του ατόμου να μαθαίνει αλλά και να κάνει λάθη. Υπό την οπτική αυτή, ένα στοιχείο δυνητικής αστάθειας είναι δυνατό να εισαχθεί κατά τη διαδικασία της ανθρώπινης διαντίδρασης. Ακολούθως, το στοιχείο αυτό απαιτεί την ανάπτυξη σταθεροποιητικών και επανορθωτικών μηχανισμών στο σύστημα διαντίδρασης.

Τα στοιχεία της κοινής πολιτισμικής παράδοσης (culture) έχουν μεγάλη σημασία και για τους τρεις τρόπους προσανατολισμού της δράσης. Καθένας από τους τρόπους προσανατολισμού του δρώντος υποκειμένου προς τον άλλο συμβολοποιείται στο πλαίσιο κάθε κουλτούρας, στοιχείο το οποίο αποτελεί άλλωστε και προϋπόθεση της επικοινωνίας: για παράδειγμα, οι συμβάσεις της γλώσσας πρέπει να υιοθετηθούν από τα δρώντα υποκείμενα που διαντιδρούν στο βαθμό που επιδιώκουν την αποτελεσματική επικοινωνία. Κατ' αυτό τον τρόπο το σύστημα της προσωπικότητας και το κοινωνικό σύστημα τοποθετούνται σε ένα κοινό πλαίσιο δράσης. Τα τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα (AGIL) συνδέονται με το αναθεωρημένο σύστημα προσωπικότητας του Freud καθώς και με το κοινωνικό σύστημα.

Ωστόσο καθώς το ασυνείδητο (Αυτό) γίνεται γνωστό μέσω συμβόλων χάνει την έννοια της ολότητας που αξίζει κοινωνιολογική μελέτη. Ο Parsons προσθέτει μάλιστα ότι η σύλληψη του Freud στο ζήτημα αυτό ήταν, ενδεχομένως, πολύ στενά οριοθετημένη: το Υπερεγώ λειτουργεί ως μέσο πίεσης για την επιβολή στο Εγώ όχι μόνο των ηθικών προτύπων, αλλά όλων των συστατικών της κοινής κουλτούρας· αυτά εσωτερικεύονται ως μέρος της δομής της προσωπικότητας.

Το κοινωνικό σύστημα είναι μια λειτουργία του κοινού πολιτισμού, που όχι μόνο αποτελεί τη βάση για επικοινωνία μεταξύ των μελών αλλά και ορίζει τη θέση των μελών. Τα άτομα μπορούν να γίνουν κατανοητά στα όρια που ένα σύνολο πεποιθήσεων ορίζει πως θα έπρεπε να είναι. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να γίνει κατανοητή η κεντρική σημασία των ηθικών κανόνων στο κοινό πολιτισμικό σύστημα κοινωνικής διαντίδρασης. Ηθικοί κανόνες αποτελούν τον πυρήνα των σταθεροποιητικών μηχανισμών του συστήματος κοινωνικής διαντίδρασης. Αυτοί οι μηχανισμοί λειτουργούν για να σταθεροποιήσουν όχι μόνο συμπεριφορές αλλά και γνωστικούς ορισμούς για το κοινωνικό άτομο.

Με αυτά τα δεδομένα, η φροϋδική κατηγορία του Υπερεγώ ως δομικό συστατικό της προσωπικότητας, υποστηρίζει ο Parsons, είναι δυνατό να θεωρηθεί ως το στοιχείο εκείνο που συγκροτεί τη σχέση μεταξύ του υποσυστήματος της προσωπικότητας και του κοινού πολιτισμού.

Το πρόβλημα στη θεωρία του Freud έγκειται στη σχέση της κάθεξης με το υπερεγώ. Ένα αντικείμενο μπορεί να είναι γνωστό και εκτιμηθεί αλλά δεν μπορεί να εκληφθεί έτσι από την προσωπικότητα. Οι επιταγές του Υπερεγώ εσωτερικεύονται μέσω της ταύτισης, ενώ το Εγώ συγκροτείται στη βάση μιας σειράς αποκρίσεων (responses) στην εξωτερική πραγματικότητα. Για τον Freud μόνο το σύστημα του πολιτισμού μπορεί να εσωτερικευτεί. Το θεωρητικό σχήμα του Freud τον εμπόδισε στο να διευρύνει την ανάλυση του από την εσωτερική των ηθικών κανόνων – που υπάρχουν στο υπερεγώ- στην εσωτερική του γνωστικού πλαισίου αναφοράς για τις διαπροσωπικές σχέσεις και συνεπώς στο κοινό σύστημα εκφραστικού συμβολισμού. Κατ' επέκταση ο Freud δεν κατάφερε να συμπεριλάβει τα τρία στοιχεία του κοινού πολιτισμού.

Στον Parsons δεν εσωτερικεύεται μόνο το Υπερεγώ, αλλά το Εγώ ενσωματώνει τα συστατικά του εσωτερικευμένου πολιτισμού, το σύστημα γνωστικών κατηγοριοποιήσεων του

αντικειμενικού κόσμου και το σύστημα εκφραστικών συμβολισμών, το οποίο υπόκειται σε ενδοψυχική καταπίεση. Το στοιχείο της οργάνωσης που είναι βασικό χαρακτηριστικό του εγώ δεν εκπηγάζει από το στοιχείο της πραγματικότητας, αλλά από δύο βασικές πηγές, τον εξωτερικό κόσμο ως περιβάλλον και την κοινή κουλτούρα που δημιουργείται από αντικείμενα αναγνώρισης. Ο Parsons επισημαίνει εν συνεχεία ότι ο Freud φαίνεται ότι υπέταξε όλα τα στοιχεία του γνωστικού προσανατολισμού των ατόμων σε μία τρόπον τινά στατική κατηγορία, που την ονομάζει “εξωτερική πραγματικότητα”. Σε σχέση με αυτή την “εξωτερική πραγματικότητα”, οι λειτουργίες του Εγώ αναλαμβάνουν τη διαδικασία προσαρμογής του ατόμου. Ωστόσο, ο Freud δεν αναγνώρισε, κατά τον Parsons, ότι το πλαίσιο αναφοράς με βάση το οποίο τα “αντικείμενα” αναγνωρίζονται είναι κατά κύριο λόγο πολιτισμικό. Ο Parsons στο σημείο αυτό μοιάζει να παραβλέπει ότι για τον Freud η “εξωτερική πραγματικότητα περιλαμβάνει και το Ασυνείδητο το οποίο ως Ασυνείδητο είναι κάτι ξένο για το άτομο.

Οι ηθικές επιταγές δεν μπορούν να διαχωριστούν από το περιεχόμενο του προσανατολισμού που ορίζουν. Το γνωστικό περιεχόμενο και οι καθέξω συμπεριφορές έχουν πολιτισμικό περιεχόμενο.

Το Εγώ εσωτερικεύει τις επιταγές του Υπερεγώ μετέχοντας σε μία διαδικασία διά βίου μάθησης των κοινών πολιτισμικών αξιών η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της διαντίδρασης. Τα στοιχεία της κοινής κουλτούρας, τα οποία τα άτομα εσωτερικεύουν, ταξινομούνται στη συνείδηση των δρώντων υποκειμένων που συμμετέχουν στο σύστημα διαντίδρασης ως στοιχεία της προσωπικότητας, με άλλα λόγια, τα δρώντα υποκείμενα εσωτερικεύουν ως μέρος της δομής της προσωπικότητάς τους την επιβεβλημένη από τις πολιτισμικές νόρμες της κοινής κουλτούρας θέση, ρόλο ή status.

Με την έννοια αυτή, δεν μπορεί να γίνει δεκτή, προσθέτει ο Parsons, η αυστηρή διάκριση Εγώ – Υπερεγώ που προτείνει ο Freud. Ο Parsons θεωρεί ότι οι αποκρίσεις σύμφωνα με τις οποίες συγκροτείται το Εγώ συνιστούν αντικείμενο μάθησης: η ίδια η διαδικασία της εσωτερικεύσης αποτελεί ένα είδος μάθησης, την οποία ο Freud φαίνεται ότι συνδέει αποκλειστικά με το Υπερεγώ. Ο Parsons αναφέρει ένα παράδειγμα: στο επίπεδο του γνωστικού προσανατολισμού του δρώντος υποκειμένου, η κατηγοριοποίηση σε δύο φύλα, την οποία εσωτερικεύει το δρών υποκείμενο για το Εγώ του δεν είναι βιολογικά δεδομένη (ούτε

για τον Freud ισχύει κάτι τέτοιο) αλλά συνιστά αντικείμενο μάθησης από την παιδική ηλικία. Με άλλα λόγια, κατά τον Parsons, 'μαθαίνουμε' να είμαστε άνδρες ή γυναίκες μέσω κάποιας ενσυνείδητης διαδικασίας στοχασμού.

Σημεία απόκλισης μεταξύ Freud και Parsons υπάρχουν και στη σχέση Εγώ και Αυτό. Τα συμβολοποιημένα εκφραστικά σύμβολα και τα συμβολικά οργανωμένα αισθήματα δεν αντανακλούν στο Εγώ. Η ένταξη τους, ως συστατικά μέρη του Εγώ κρίνεται απαραίτητη για τον Parsons. Εάν το Αυτό και το Εγώ αντιμετωπίζονται αυτόνομα τότε δεν υπάρχει σχέση μεταξύ της θεωρίας της προσωπικότητας και του κοινωνικού συστήματος.

Ο Parsons ισχυρίζεται ότι στον Freud η αποτίμηση της συναισθηματικής επένδυσης των αντικειμένων, συνδέεται, με έναν τρόπο περιοριστικό, ενδεχομένως, με σύμβολα που εκφράζουν το ένστικτο και την libido του υποκειμένου. Ο Freud επικεντρώθηκε στην αναζήτηση εσωτερικών νοημάτων αυτών των συμβόλων, τα οποία εξέλαβε ως ανεξάρτητα από τη διαντιδραστική διαδικασία και την κοινή κουλτούρα. Στο επίπεδο του συναισθηματικού προσανατολισμού του δρώντος υποκειμένου, παράδειγμα από το σύστημα συμβολικής έκφρασης των συναισθημάτων που συγκροτείται και πάλι στη βάση της κοινής κουλτούρας και εσωτερικεύεται μέσω της μάθησης αποτελεί η στάση αμοιβαίας αγάπης που αναπτύσσεται ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί. Η ανάπτυξη της στάσης αυτής, ισχυρίζεται ο Parsons, δεν οφείλεται απλώς στην αμοιβαία ικανοποίηση των αναγκών δύο δρώντων υποκειμένων, εν προκειμένω μητέρας και παιδιού· πρόκειται μάλλον για μία διαδικασία μάθησης και εσωτερίκευσης της συμβολικής σημασίας ενός περίπλοκου συστήματος ενεργειών κατά την οποία το παιδί σημασιοδοτεί βαθμιαία τις ενέργειες και τα συναισθήματα της μητέρας, καθώς και τον τρόπο που οι ενέργειες αυτές και τα συναισθήματα ακολουθούν ως αποτέλεσμα των δικών του ενεργειών. Πρόκειται κατ' ουσίαν, κατά τον Parsons, για την ανάπτυξη μίας σύνθετης γλώσσας συναισθηματικής επικοινωνίας που αναπτύσσεται μέσω της διαντίδρασης μεταξύ μητέρας και παιδιού.

Ένα άλλο στοιχείο της διαδικασίας μάθησης και εσωτερίκευσης της κοινής κουλτούρας είναι ότι πραγματώνεται μέσω της εσωτερίκευσης προτύπων ρόλων. Ο Parsons χρησιμοποιεί τη φροϋδική κατηγορία της ταύτισης, προκειμένου να περιγράψει την εσωτερίκευση ενός γενικευμένου προτύπου ρόλου· για παράδειγμα, ένα παιδί όταν απομακρύνεται λόγω ηλικίας από την αποκλειστική σχέση με τη μητέρα και αποκτά βαθμιαία θέση και ρόλο ως μέλος της

συνολικής οικογένειας, καθώς και εξω-οικογενειακό προσανατολισμό, μαθαίνει και εσωτερικεύει την κατηγοριοποίηση με βάση το φύλο. Αυτό σημαίνει ότι στο παιδί δίνονται κίνητρα μέσω της διαντίδρασης στο πλαίσιο της οικογένειας, προκειμένου να υιοθετήσει το καθολικό πρότυπο συμπεριφοράς που αρμόζει στο φύλο του. Με την έννοια αυτή, επισημαίνει ο Parsons, ο πατέρας ως πρότυπο ρόλου αποκτά συμβολική σημασία. Ως σύμβολο ο ρόλος του πατέρα περιλαμβάνει ένα σύνολο γενικευμένων προτύπων που αφορούν ιδιότητες και τρόπους συμπεριφοράς. Αν υποθέσουμε ότι το αγόρι της οικογένειας είναι το σημείο αναφοράς, τότε στην αρχή της διαδικασίας αντιλαμβάνεται τον πατέρα μόνο ως αποκλειστικό και επιμέρους άτομο. Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, την εξέλιξη των διαντιδράσεων ο πατέρας γίνεται υπόδειγμα ενός γενικευμένου προτύπου για το αγόρι, το οποίο εσωτερικεύεται από το παιδί με τη μορφή του ενδεδειγμένου με βάση τα ευρύτερα πολιτισμικά πρότυπα ρόλου.²⁷

Social Structure and Personality: Κοινωνικοποίηση

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η προσωπικότητα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο, οργανωμένο σύστημα προσανατολισμού και κινήτρων δράσης. Ο Parsons, ωστόσο, επισημαίνει ότι τα βασικά περιεχόμενα της δομής της προσωπικότητας, συνιστούν το αποτέλεσμα της επίδρασης και της αλληλοδιείσδυσης (interpenetration) μεταξύ προσωπικότητας αφενός και κοινωνικού συστήματος και πολιτισμού αφετέρου, που πραγματώνονται, κατά κύριο λόγο, μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης. Παρά το ότι ο Parsons αναγνωρίζει την προσωπικότητα ως ανεξάρτητο σύστημα του οποίου βασικές παράμετροι αποτελούν τόσο η επίδραση των ενστίκτων του ατόμου όσο και η επίδραση των μοναδικών εμπειριών του, ο Parsons θεωρεί ότι είναι πρωταρχική η επίδραση της κοινωνικοποίησης στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, ενώ αποδίδει μεγάλη σημασία στην έννοια του ρόλου. Ειδικότερα, ο Parsons αναφέρει ότι τα στάδια της κοινωνικοποίησης αντιστοιχούν στις τρεις φροϋδικές κατηγορίες της ταύτισης (identification), της “καθέξεως” (cathexis) και της εσωτερίκευσης (internalization).

Η ταύτιση αποτελεί το πρώιμο εκείνο στάδιο στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης κατά το οποίο εγκαθιδρύεται η σχέση μεταξύ μητέρας και παιδιού. Υποστηρίζει ότι το

²⁷ T. Parsons, *Social... ό.π.*, σσ. 21-34

ένανσμα της κοινωνικοποίησης του παιδιού πραγματώνεται καταρχάς με τη δράση της μητέρας, η οποία ενεργεί με στόχο την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών του νεογέννητου· η μητέρα συνιστά το πρωταρχικό αντικείμενο για το βρέφος, καθώς εμπλέκεται στην ικανοποίηση μιας σειράς πρωταρχικών αποκρίσεων. Αυτό σημαίνει ότι στο επίπεδο της συμπεριφοράς, το παιδί μαθαίνει να βελτιώνει, βαθμιαία, τις αρχικά ενστικτώδεις αποκρίσεις του στις ενέργειες της μητέρας του, οι οποίες αποσκοπούν στην ικανοποίηση των αναγκών του· αυτή η βαθμιαία μάθηση αναπτύσσεται όταν η ικανοποίηση των αναγκών του γίνεται ένα είδος ανταμοιβής.

“(...)The psychological importance of this physiological dependence on a human agent is partly a consequence of the 'satisfaction' of the inborn needs. But there are also physiological mechanisms by which this satisfaction becomes a reward. In order for it to acquire this meaning, the child must learn that instinctual gratifications are in some sense contingent both on the action of the mother and on that of the child”.²⁸

Με τον τρόπο αυτό, το παιδί μαθαίνει ότι η ικανοποίηση των αναγκών του εξαρτάται τόσο από τη δράση της μητέρας όσο και από τη δική του. Κατανοεί, για παράδειγμα, πώς να θηλάζει πιο αποτελεσματικά ή να κινεί τα χείλη του πιο σωστά για να λάβει μεγαλύτερη ποσότητα γάλακτος, αναπτύσσει, με άλλα λόγια, ένα είδος δράσης, η οποία, κατά τη φάση αυτή, είναι προσανατολισμένη προς τον στόχο της ικανοποίησης των δικών του σκοπών, δηλαδή των βιολογικών αναγκών του. Κατ’ αυτόν τον τρόπο η αντιμετώπιση της πείνας αναπτύσσεται σε στόχο επιδίωξης τροφής.

Σε αυτό το υποτυπώδες στάδιο κοινωνικοποίησης, οι σχέσεις μεταξύ μητέρας και παιδιού συγκροτούν μία μορφή κοινωνικής διαντίδρασης, αποδεικνύοντας περίτρανα πόσο έντονη η επίδραση του κοινωνικού στο άτομο αφού η εισβολή του πρώτου στο δεύτερο επέρχεται από τη γέννηση του. Το παιδί από τις πρώτες εβδομάδες της γέννησής του, γίνεται δρων υποκείμενο στο βαθμό που προσπαθεί να κάνει πράγματα και, ακολούθως, αναπτύσσονται ανταμοιβές ή “τιμωρίες” που εξαρτώνται από την επιτυχή ή ανεπιτυχή πραγμάτωση αυτών των εγχειρημάτων. Η μητέρα καθοδηγεί την εξέλιξη της μαθητείας, καθώς βρίσκεται σε θέση ισχύος, με την έννοια ότι ελέγχει όλη τη σειρά των δράσεων που αποσκοπούν στην ικανοποίηση των αναγκών του βρέφους. Οι δεδομένες βιολογικές ανάγκες

²⁸ T. Parsons, *Social... ό.π.*, σσ.84-85.

του νεογέννητου αφενός και αφετέρου ο τρόπος που η μητέρα οργανώνει τις αποκρίσεις της σε αυτές τις ανάγκες καθορίζουν την οργάνωση του διαμορφούμενου συναισθηματικού συστήματος μεταξύ μητέρας και παιδιού. Για τους λόγους αυτούς, το νεογέννητο, από τις πρώτες εβδομάδες της ζωής του ενσωματώνεται σε ένα κοινωνικό σύστημα:

“(..).Thus the infant in the first few weeks if not days, of life comes to be integrated into a social system. Relatively definite expectations of his behavior are built up, not only in the predictive sense, but in the normative sense. He nurses “well” or “badly”; he cries only when he “should” and is quiet the rest of the time, or he cries “when there isn’t any good reason”. Inevitably, the behavior of adults takes on the character of rewarding him for what they feel to be “good” behavior and punishing him – including omitting reward- for what they feel to be “bad” behavior, and otherwise manipulating sanctions in relation to him”.²⁹

Στη φάση αυτή, το παιδί αντιμετωπίζει δύο κατηγορίες γνωστικών προβλημάτων: καταρχάς, αντιμετωπίζει το πρόβλημα της κατανόησης των συνθηκών από τις οποίες εξαρτάται η ικανοποίηση ή μη των αναγκών του. Στο στάδιο αυτό, δεν απαιτείται μεγάλος βαθμός ορθολογικότητας για τη δράση και τη μάθηση, διότι η δράση του παιδιού θα καθοριστεί από τα αποτελέσματα αυτής, δηλαδή τις ανταμοιβές ή τις “τιμωρίες” που θα ακολουθήσουν. Ένα δεύτερο ζήτημα για το παιδί σε αυτή τη φάση συνιστά η αναζήτηση βαθμιαία μίας γενικότερης φόρμουλας δράσης η οποία θα μπορεί να λειτουργήσει κατά τρόπο που να επιτρέπει την πραγμάτωση μιας πιο γενικευμένης ικανοποίησης των αναγκών του. Βαθμιαία, οι ανταμοιβές που παρέχει η μητέρα στο παιδί, προκειμένου να υποστηρίξει ή να περιορίσει μία μορφή δράσης του παιδιού συγκροτούν ένα οργανωμένο σύστημα επικυρώσεων γενικευμένου χαρακτήρα, μέσω του οποίου το παιδί μαθαίνει να ερμηνεύει τις προθέσεις της μητέρας, να προσαρμόζεται στις επιθυμίες και τις προσδοκίες της. Η οργάνωση αυτού του συστήματος επικυρώσεων οδηγεί στη μάθηση και την εμπέδωση από την πλευρά του παιδιού ενός οργανωμένου και γενικευμένου προτύπου αποκρίσεων. Δεδομένου ότι αυτό το σύστημα επικυρώσεων συνδέεται με διακριτές και συγκεκριμένες ενέργειες κατά τη διαντίδραση μητέρας – παιδιού, το σύστημα αυτό αποκτά το χαρακτήρα ενός συνόλου αξιών ή νορμών, οι οποίες καθορίζουν τη σχέση αποδεκτής ή μη συμπεριφοράς εν γένει.

Ως εκ τούτων, σε αυτή την πρώιμη φάση κοινωνικοποίησης, εμφανίζονται αλλαγές,

²⁹ T. Parsons, *Social...* ό.π., σ. 86.

πρωτίστως στην προσωπικότητα του παιδιού και δευτερευόντως στη μητέρα: καθώς το παιδί προσανατολίζεται βαθμιαία προς τον εξωτερικό κόσμο, εισάγεται ένα νέο επίπεδο ικανότητας για οργανωμένη συμπεριφορά, για την επίτευξη σκοπών και για την αντιμετώπιση ποικίλων καταστάσεων· σε ψυχολογικό επίπεδο, ένα νέο επίπεδο οργάνωσης των συναισθηματικών και ενστικτωδών ενορμήσεων (impulses) εμφανίζεται στο βαθμό που βαθμιαία συγκροτείται ένα σύστημα ελέγχου αυτών των ενορμήσεων, λόγω της επαφής του παιδιού με το αντικείμενο της κάθεξης, τη μητέρα. Πέραν του ότι το παιδί μαθαίνει να αποκρίνεται σε ανταμοιβές και να συμβιβάζεται εν συνεχεία στις επιθυμίες και τις προσδοκίες της μητέρας, το παιδί εμπεδώνει συγχρόνως και ένα πιο γενικευμένο στόχο: να ευχαριστεί τη μητέρα του.

Αυτό το επίπεδο οργάνωσης του Εγώ συμπίπτει, κατά τον Parsons, με τη φροϋδική κατηγορία της “ταύτισης” (identification). Η ταύτιση δεν σημαίνει ακριβώς ότι το παιδί ‘μαθαίνει να είναι σαν τη μητέρα του’ ή ότι έχουν πανομοιότυπους ρόλους, αλλά ότι στο πλαίσιο της διαντίδρασης με τη μητέρα, το παιδί μαθαίνει να παίζει έναν ‘κοινωνικό ρόλο’: η συμπεριφορά του και η κινητοποίησή του οργανώνονται σύμφωνα με γενικευμένα πρότυπα κανόνων οι οποίοι καθορίζουν την κοινή και εσωτερικευμένη νοηματοδότηση των ενεργειών τόσο της μητέρας όσο και του παιδιού. Με την έννοια αυτή, ακόμη και σε αυτό το πρώιμο στάδιο κοινωνικοποίησης, το παιδί μαθαίνει ένα ρόλο και τις αξίες μίας “συλλογικότητας” που συγκροτείται από τη μητέρα και το παιδί. Με τον τρόπο αυτό, οι ανάγκες εξελίσσονται βαθμιαία σε προδιαθέσεις αναγκών (needs disposition), δηλαδή σε επίκτητες τάσεις τις οποίες το παιδί αποκτά μέσα από τη διαδικασία της διαντίδρασης με τη μητέρα· με άλλα λόγια, οι προδιαθέσεις αναγκών έρχονται στο επίκεντρο ως στόχοι σχετικοί με οργανωμένα συστήματα δράσης που λαμβάνει χώρα σε επαναλαμβανόμενες και νοηματικά δομημένες καταστάσεις στο πλαίσιο της συλλογικότητας μητέρας – παιδιού.

“(…)More generally, a primary – indeed the primary- goal fo the developing personality comes to be secure the favorable attitude of the mother or, as it often called, her love. Specific gratifications on lower levels, then, have become part of an organization on a wider level, and their primary meaning derives from their relation to the paramount goal of securing or maximazing love. I think it a legitimate interpretation of Freud to say that only when the need for love has been established as the paramount goal of the personality can a genuine ego be present.”³⁰

³⁰ T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 90.

Κατά το στάδιο της καθέξεως ή της επιλογής αντικειμένου, βαθμιαία, ο ρόλος που παίζει το παιδί διαφοροποιείται: το παιδί δεν πρέπει απλώς να προσαρμόζει τη δράση του στις επιθυμίες της μητέρας του ερμηνεύοντας τις προθέσεις τις. Εάν υποθέσουμε ότι, κατά το αρχικό στάδιο, το παιδί μέσω της ταύτισης με τη μητέρα μαθαίνει να ικανοποιεί τις προσδοκίες του κοινωνικού αντικειμένου που τον αφορά, δηλαδή της μητέρας του, τότε στο επόμενο στάδιο το παιδί προσανατολίζεται βαθμιαία προς την εξωτερική πραγματικότητα, με την έννοια ότι πρέπει να θέτει στόχους σε σχέση με αντικείμενα: το νεοσύστατο Εγώ 'δοκιμάζει' ενεργά την ικανότητά του για οργανωμένη συμπεριφορά, καθώς αρχίζει να απευθύνεται προς το περιβάλλον του αντικειμένου κάθεξης. Μαθαίνει να οργανώνει τη δράση του και να εφαρμόζει το σύστημα αξιών που έχει εμπεδώσει κατά το αρχικό στάδιο ταύτισης, πιο αυτόνομα και όχι αποκλειστικά ως απόκριση στις ανταμοιβές της μητέρας. Κατά την ερμηνεία του Parsons:

“(...)Object choice, in Freud' s sense, is the “spontaneous” investment of libido by the ego in seeking attachment to an object in the external world”.³¹

Στο στάδιο της καθέξεως, το αντικείμενο που επιλέγεται από το 'νεοσύστατο' Εγώ είναι αρχικά η μητέρα. Ο ρόλος της μητέρας σε σχέση με το παιδί μεταβάλλεται, καθώς τώρα οι ανταμοιβές της δεν εξαρτώνται από τη δυνατότητα του παιδιού να ανταποκριθεί σε ένα περιορισμένο σύνολο προσδοκιών, αλλά από τις προσπάθειες που καταβάλλει το παιδί να υπερβεί αυτό το minimum. Οι ανταμοιβές σε αυτό το στάδιο εξαρτώνται από το πόσο καλά το παιδί πραγματώνει αυτές τις προσδοκίες. Χάρη στην ταύτιση με τη μητέρα που έχει προηγηθεί, ο ρόλος που καλείται το παιδί να διαδραματίσει μεταβάλλεται: το παιδί δεν πρέπει απλώς να προσαρμόζει τη δράση του στις επιθυμίες της μητέρας του ερμηνεύοντας τις προθέσεις τις. Η ανάγκη του παιδιού να αγαπήσει και να αγαπηθεί συνδέεται με το αντικείμενο της κάθεξης, τη μητέρα, και μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο για την πραγμάτωση περαιτέρω εγχειρημάτων. Εάν υποθέσουμε ότι κατά το στάδιο αυτό, το παιδί μέσω της ταύτισης με τη μητέρα μαθαίνει να αγαπά το κοινωνικό αντικείμενο που τον αφορά, δηλαδή τη μητέρα του, τότε στο επόμενο στάδιο το παιδί μαθαίνει να προσανατολίζει τη δράση του κατά τρόπο που θα του εξασφαλίσει την αγάπη της μητέρας· με άλλα λόγια,

³¹ T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 93.

στο στάδιο αυτό, το παιδί προσπαθεί να δράσει κατά τρόπο που θα του επιτρέψει τη “χειραγώγηση” του αντικειμένου κάθεξης, δηλαδή της μητέρας.

“(….)Instead, the new ego actively “tries out” its capacity for organized behavior in its object – environment. Object choice, in Freud's sense, is the “spontaneous” investment of libido by the ego in seeking attachment to an object in the external world.”³²

Κατά την περίοδο αυτή, στην οποία κυρίαρχος είναι ο δεσμός αγάπης του παιδιού με τη μητέρα, το παιδί αναπτύσσει βασικές κινητικές αλλά και επικοινωνιακές δεξιότητες: μαθαίνει να περπατά και να μιλά. Ακολουθώντας, μαθαίνει και εσωτερικεύει βασικά πρότυπα για την επιτέλεση (performance) πιο αυτόνομων εγχειρημάτων.

Έτσι, σε αυτή τη φάση κοινωνικοποίησης, λαμβάνει χώρα μία πρώτη διαφοροποίηση στη δομή της προσωπικότητας, με την έννοια ότι δίδεται το έναυσμα για τη συγκρότηση ενός αυτόνομου υποσυστήματος της προσωπικότητας.

Το κοινωνικό αντικείμενο που επιλέγεται σε αυτή τη φάση λειτουργεί ως ένα είδος συναισθηματικού κινήτρου για την πραγμάτωση των γενικευμένων προτύπων συμπεριφοράς που μαθαίνει το παιδί.:

“(….)Object choice, then, is the motivational foundation of that aspect of socialization in which basic performance patterns are learned. The diffuse attachment to the object of cathexis is the basis for the motivational meaning of the more specific rewards for specific performances.”³³

Κατά το τρίτο στάδιο της κοινωνικοποίησης, την Οιδιπόδεια φάση, με τη βαθμιαία ανάπτυξη των κινητικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, τα άλλα πρόσωπα με τα οποία συνδέεται η μητέρα, δηλαδή τα άλλα μέλη της οικογένειας, έρχονται βαθμιαία στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων του παιδιού ως αντικείμενα. Η νέα αυτή φάση διευρύνει τη διαδικασία της ταύτισης, καθώς περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεις ταυτίσεις, οι οποίες είναι αλληλεξαρτώμενες αλλά και μερικώς ανεξάρτητες. Πρόκειται για την ταύτιση με την οικογένεια ως συλλογικότητα, την ταύτιση με το φύλο και την ταύτιση με τη γενιά.

Σε αυτό το στάδιο το παιδί εσωτερικεύει ένα πρότυπο οργάνωσης της συμπεριφοράς υψηλότερου επιπέδου. Κατά την πρώιμη φάση της κοινωνικοποίησης, στην οποία

³² T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 93.

³³ Στο ίδιο... σ. 94.

θεμελιώνεται η σχέση του παιδιού με τη μητέρα, το παιδί εσωτερικεύει ένα πρότυπο συμπεριφοράς στη βάση ενός συστήματος αποκρίσεων. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της πρώιμης φάσης είναι η σχέση εξάρτησης του παιδιού από τη μητέρα. Κατά το τρίτο στάδιο κοινωνικοποίησης, το παιδί εκπαιδεύεται, προκειμένου να αναπτύξει μορφές αυτόνομης και ανεξάρτητης δράσης.

“(….)What is required at this stage is the child' s internalization of a higher level of generality of organization. In his relation with his mother, he has already learned the fundamentals of reciprocal role-behavior in a dyadic relationship, the simplest type of social system. But the circumstances of this early socialization have stacked the cards in favor of dependency, and so the problem of independence training is now, in the pre-Oedipal period, a focal one. The fundamental question is the balance between dependency and autonomy, the ranges within which the child can take independent initiative and those within which he must give way to the wishes and sanctions of his role-partner.”³⁴

Επίσης, στην περίοδο αυτή, όπως εμμέσως αναφέρθηκε, το παιδί αναπτύσσει πληθώρα δυαδικών σχέσεων με τα άλλα μέλη της οικογένειας, οι οποίες με τη σειρά τους οργανώνονται σε ένα σύστημα ανώτερης τάξης, την οικογένεια ως σύνολο. Στο πλαίσιο αυτό, ο Freud, εγείρει, κατά τον Parsons, ζητήματα σχετικά με το Υπερεγώ και της σχέσης του με την προσωπικότητα. Όπως είδαμε, στο στάδιο αυτό, η οικογένεια γίνεται ένα ακόμη αντικείμενο με το οποίο το παιδί ταυτίζεται και μέσω αυτής της ταύτισης το παιδί γίνεται ενσυνείδητα μέλος της οικογένειας: το παιδί συνειδητοποιεί ότι το ίδιο μαζί με τα άλλα αντικείμενα συγκροτούν και ανήκουν σε μία συλλογικότητα, την οικογένεια. Στη φάση αυτή, η διαδικασία της ταύτισης του παιδιού με το γονικό πρότυπο εσωτερικεύεται, προκειμένου να σχηματίσει το Υπερεγώ. Το Υπερεγώ, γίνεται τότε, κατά τον Parsons, το κανονιστικό πρότυπο που καθοδηγεί τη συμπεριφορά των διαφορετικών μελών και υποδεικνύει τους διαφορετικούς ρόλους που αναλαμβάνουν στο πλαίσιο της οικογένειας. Το στοιχείο αυτό εισάγει στην προσωπικότητα ένα νέο επίπεδο οργάνωσης της συμπεριφοράς: όταν το παιδί εσωτερικεύει το κοινό πλέον αξιακό πρότυπο της οικογένειας, τότε μπορεί να αναπτύξει δράσεις ανεξάρτητα από το πρώιμο σύστημα επικυρώσεων.

“(….)The superego, then, is primarily the higher – order normative pattern governing the behavior of the different members in their different roles in the family as a system. This pattern is first

³⁴ T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 95.

impressed upon the child through the sanctions applied to his behavior – through the rewards and punishments which, although administered by different members of the family in different ways, presumably have a certain coherence as a system, deriving mainly from the coordinated leadership of the parents. Therefore, a new element of organization is introduced into the personality by the process of identification, an organization on a higher level of generality and complexity than before, giving the child new goals and values”.³⁵

Όταν αυτό το κοινό πρότυπο προσανατολισμού εσωτερικευτεί, τότε το παιδί είναι σε θέση να αναπτύξει δράση στον εξωοικογενειακό κόσμο ανεξάρτητα από τα προσιμότερα συστήματα επικυρώσεων. Στο επίπεδο της οικογένειας, το παιδί αναλαμβάνει ρόλους που απορρέουν από τη σχέση του με τα άλλα μέλη της οικογένειας. Στο επίπεδο της κοινωνίας αναλαμβάνει έναν ρόλο ο οποίος καθορίζεται από την ηλικία και το φύλο.

Η παραπάνω σχηματική περιγραφή της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης καταδεικνύει ότι σημείο αναφοράς για τα δρώντα υποκείμενα είναι το κοινωνικό σύστημα στο οποίο ανήκουν και για το λόγο αυτό οι διαδικασίες της εσωτερίκευσης των κοινωνικών και πολιτισμικών αξιών είναι, κατά τον Parsons, πρωταρχικής σημασίας. Αυτό σημαίνει ότι μία από τις προϋποθέσεις της επιδιωκόμενης ευταξίας του συστήματος είναι η εμπέδωση και η εσωτερίκευση των κανόνων και των αξιών του συστήματος εκ μέρους των δρώντων υποκειμένων. Ως επιτυχής κοινωνικοποίηση φαίνεται ότι είναι η κατάσταση εκείνη κατά την οποία οι κανόνες και οι αξίες εσωτερικεύονται κατά τρόπο που επιτρέπει την αφομοίωσή τους από τις συνειδήσεις των δρώντων υποκειμένων. Μία τέτοιου είδους εμπέδωση των αξιακών κανόνων εκ μέρους των δρώντων σημαίνει ότι οι επιδιώξεις και τα συμφέροντά τους ταυτίζονται με αυτά του συστήματος και, ως εκ τούτου, η ικανοποίηση των επιδιώξεών τους ισοδυναμεί με την ικανοποίηση των επιδιώξεων του κοινωνικού συστήματος συνολικά.

6. Παρσονική κοινωνική θεωρία και ψυχανάλυση: επισημάνσεις και ενστάσεις

Σύμφωνα με τον Freud, η ψυχανάλυση είναι ο μόνος ασφαλής τρόπος για τη θεμελίωση και τη μελλοντική ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Ο Parsons, επίσης, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ισχυρίστηκε ότι υπάρχουν σημαντικά στοιχεία τα οποία μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε τη δυνατότητα

³⁵ T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 96.

σύγκλισης της φροϋδικής ψυχαναλυτικής θεωρίας και της κοινωνικής θεωρίας. Ειδικότερα, στοιχεία της ψυχαναλυτικής θεωρίας είναι δυνατόν να εφαρμοστούν στο πλαίσιο μίας γενικής θεωρίας της δράσης.

Όπως επισημαίνεται από τον Levine,³⁶ ο Parsons εκτός, του ότι τυποποίησε τους τρόπους με τους οποίους η ψυχική δομή διαμορφώνεται υπό την επίδραση κοινωνικοπολιτισμικών στοιχείων, έχει συμβάλει στη σύγκλιση ψυχαναλυτικής και κοινωνικής θεωρίας και ως προς το ότι τοποθέτησε τόσο το σύστημα της προσωπικότητας όσο και το σύστημα του πολιτισμού σε ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς: χάρη σε αυτή τη θεώρηση, τα δύο συστήματα είναι δυνατόν να εκληφθούν ως παράλληλα. Αν θεωρήσουμε ότι η δράση εμπεριέχει τα ίδια βασικά συστατικά τόσο στο επίπεδο της προσωπικότητας όσο και στο επίπεδο του κοινωνικού συστήματος, θα ήταν δυνατό να ταυτοποιήσουμε αυτά τα κοινά συστατικά και τις δομικές σχέσεις που τα συνέχουν και στα δύο αναλυτικά επίπεδα. Έτσι, με βάση τα τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα της δράσης που προτείνει ο Parsons, την προσαρμογή (Adaptation), την επίτευξη στόχων (Goal- attainment), την ενσωμάτωση (Integration) και τη διατήρηση της ισορροπίας (Pattern-maintenance), μπορούμε να εντοπίσουμε δομικούς παραλληλισμούς στοιχείων μεταξύ των συστημάτων: το Αυτό ταυτοποιείται με τις συναισθηματικές πηγές και αντιστοιχεί στα μέσα προσαρμογής του οικονομικού υποσυστήματος. Το Εγώ ταυτοποιείται με το λειτουργικό προαπαιτούμενο της επίτευξης στόχων και αντιστοιχεί στο πολιτικό υποσύστημα. Το Υπερεγώ με τις λειτουργίες ενσωμάτωσης και αντιστοιχεί στις λειτουργίες ενσωμάτωσης στο πλαίσιο της κοινότητας.

Μια δεύτερη επιρροή της ψυχανάλυσης στην κοινωνιολογία εντοπίζεται στην επιγένεση. Η σχέση μεταξύ επιγένεσης και κοινωνιολογικής θεωρίας αφορά από τη μια το πώς η εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων ακολουθεί παράλληλο δρόμο με την εξέλιξη του συστήματος προσωπικότητας και από την άλλη το πώς η επιρροή από τα κοινωνικά συστήματα επηρεάζει την εξέλιξη του ατόμου. Η διαδικασία εξέλιξης του εγώ γίνεται μέσα από τη εκμάθηση διαφορετικών κοινωνικών ρόλων εντός των συλλογικών δομών. Το άτομο ενσωματώνεται σε ένα συγκεκριμένο ρόλο, στη συνέχεια αυτό-διαφοροποιείται από αυτόν και επιχειρεί να ενσωματωθεί σε ένα διαφορετικό ρόλο προκειμένου να περάσει στην επόμενη φάση αυτό-ανάπτυξης.

³⁶ Donald N. Levine, "Psychoanalysis and Sociology", *Ethos*, Vol. 6, No 3 Autumn, 1978, σσ. 175-185.

Κατά τον Bocoock,³⁷ η φροϋδική ψυχαναλυτική θεωρία έχει σημαντικές κοινωνικές και κοινωνιολογικές προεκτάσεις στο βαθμό που η έρευνα και η μελέτη των ασυνείδητων συναισθημάτων του ατόμου καταδεικνύει ότι αυτή η θεμελιώδης δομή της προσωπικότητας μπορεί να επηρεάσει και να διαμορφώσει την πιο επιφανειακή και ενσυνείδητη δομή της προσωπικότητας του ατόμου, καθώς επίσης και τη συνακόλουθη κοινωνική δράση του. Για παράδειγμα, η ψυχαναλυτική κοινωνική θεωρία μπορεί να διαφωτίσει παραμέτρους της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού διαπλέκεται και συνυφαίνεται με στοιχεία του γλωσσικού και πολιτισμικού υποβάθρου του.

Ωστόσο, παρά τις όποιες δυνατότητες σύγκλισης ψυχανάλυσης και κοινωνιολογίας που επισημάνθηκαν, ο τρόπος που η παρσονική κοινωνική θεωρία προσεγγίζει και ερμηνεύει τις φροϋδικές κατηγορίες έχει δεχθεί αμφισβήτηση και κριτική. Ειδικότερα, ο Parsons επικρίνεται,³⁸ καταρχάς, διότι δεν αναγνωρίζει ούτε λαμβάνει υπ' όψιν του την εκτεταμένη αναφορά του Freud στο Ασυνείδητο, καθώς επίσης και τη σημασία που αποδίδει σε αυτόν τον ενδοψυχικό παράγοντα. Ακολούθως, αποτυγχάνει να διαγνώσει ένα κεντρικό στοιχείο της φροϋδικής περιγραφής, τη σύγκρουση μεταξύ των ασυνείδητων επιθυμιών και ορμών με τις πολιτισμικές αξίες και αξιώσεις.

Ο Parsons, σύμφωνα με την κριτική αυτή επικεντρώνεται στις διαδικασίες της εσωτερίκευσης και της ταύτισης και όχι στις 'οιδιπόδειες' συγκρούσεις και τις ορμές που απορρέουν από το Ασυνείδητο. Αυτή η έμφαση του Parsons στις ανωτέρω διαδικασίες μεταφέρεται και στο επίπεδο των σχέσεων ψυχανάλυσης και κοινωνικής θεωρίας: ο Parsons δεν περιγράφει τη σύγκλιση κοινωνιολογίας και ψυχανάλυσης, αλλά περιγράφει κατ' ουσίαν την ενσωμάτωση μιας κοινωνιολογίστικης εκδοχής ψυχανάλυσης στην κοινωνιολογία, δηλ., την αναγωγή της πρώτης στη δεύτερη. Στο πλαίσιο αυτής της ενσωμάτωσης, τόσο η έννοια του Υπερεγώ όσο και η έννοια του Αυτό και του Εγώ φορτίζονται με πολιτισμικά περιεχόμενα. Οι ασυνείδητες ενορμήσεις του Αυτό φαίνεται ότι εξαφανίζονται. Η θεμελιώδης στον Freud σύγκρουση των πολιτισμικών και κοινωνικών αξιώσεων με τις ασυνείδητες ορμές

³⁷ Robert Bocoock, *Sigmund Freud*, London and New York: Routledge, 2002, σσ. 5-9.

³⁸ Robert J. Bocoock, "Freud and the Centrality of Instincts in Psychoanalytic Sociology", *The British Journal of Sociology*, Vol. 28. No 4, Dec., 1977, σσ. 467-480.

του Αυτό και η συνακόλουθη δυσφορία που προκαλούσε αυτού του είδους η καταπίεση του ατόμου αποσιωπάται από τον Parsons. Στο πλαίσιο της παρσονικής περιγραφής, το δρον υποκείμενο συλλαμβάνεται ως μία οντότητα υπερ-κοινωνικοποιημένη. Αυτό σημαίνει ότι κανείς δεν έρχεται σε σύγκρουση με την κοινωνία, εφόσον η ίδια η διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν αφήνει περιθώρια για κάτι τέτοιο, σχεδόν εξ αρχής: κάθε άτομο, κατά τη διαδικασία αυτή, εσωτερικεύει με έναν αναπόδραστο τρόπο τις πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες που επιτάσσει η ένταξή του σε μία ομάδα και η ανάληψη ενός συνόλου ρόλων. Η παρσονική περιγραφή υπόρρητα προϋποθέτει ότι μόνο άτομα που δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί για κάποιο λόγο είναι δυνατό να έρθουν σε σύγκρουση με την κοινωνία, δηλαδή, διατηρεί την κατηγορία της 'σύγκρουσης' μόνο για παθολογικές περιπτώσεις εκεί που στον Φ. συνιστά μια αναπόδραστη διαδικασία του υποκειμένου ως τέτοιου. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει κατ' ανάγκη σε κάθε περίπτωση. Υπάρχουν άτομα που έχουν κοινωνικοποιηθεί με τον ενδεδειγμένο από τις κοινωνικές νόρμες τρόπο, αλλά παρά ταύτα οδηγούνται μέσω ορθολογικών αποφάσεων και στάσεων να αντιπαρατεθούν σε ορισμένες πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες. Ο Freud αναφέρει τις περιπτώσεις καταπίεσης που ασκούσαν η σεξουαλική ηθική των καθολικών, των πουριτανών προτεσταντών και των ορθόδοξων Ιουδαίων.

Στο πλαίσιο της ίδιας κριτικής, ο Parsons μοιάζει να παραγνωρίζει τη σημασία της βρεφικής σεξουαλικότητας, τις προειδοποιήσεις και την επίμονη κριτική του Freud σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία μεθοδεύει την καταστολή των ενορμητικών καταβολών του ατόμου, όπως είναι η ορμή του θανάτου και της σεξουαλικότητας. Φαίνεται μάλιστα, κατά τον Bocoock, ότι η κοινωνιολογία παρσονικού τύπου καταλήγει να είναι μία από τις μεθοδεύσεις με τις οποίες η κοινωνία εμποδίζει και καταπνίγει την εμφάνιση, και, ενδεχομένως, την υπέρβαση αυτών των ενορμητικών τάσεων του ανθρώπου.

Για τον Freud, οι στόχοι της ψυχανάλυσης φαίνεται ότι είναι αφενός η θεωρητική συγκρότηση μιας επιστήμης του Ασυνείδητου αφετέρου η συγκρότηση μιας επιστήμης που θα επιδιώκει εμπειρικά θεραπευτικά αποτελέσματα.

Ο Parsons επίσης επικρίνεται, διότι, κατά τη συγκρότηση της θεωρίας του, φαίνεται ότι επιλέγει μόνο τα στοιχεία εκείνα που συμφωνούν με την κοινωνιολογία του. Ωστόσο, αυτή η ad hoc επιλογή ιδεών και εννοιών από το πεδίο της ψυχανάλυσης ενέχει, κατά την κριτική, τον κίνδυνο να απορριφθούν ιδέες στη θεωρία πολύ πιο σημαντικές από αυτές που

χρησιμοποιούνται. Έτσι, για παράδειγμα, ο Parsons απομακρύνει κάθε στοιχείο που αφορά στην επίδραση των ασυνείδητων ορμών στην προσωπικότητα του ατόμου στο βαθμό που σε μία τέτοια περίπτωση θα ήταν υποχρεωμένος να αναγνωρίσει συγκρουσιακά στοιχεία στις σχέσεις των συστημάτων μεταξύ τους. Οι συστημικές αυτές συγκρούσεις μεταξύ των συστημάτων της προσωπικότητας, του οργανικού, των κοινωνικών και πολιτισμικών συστημάτων, ωστόσο, θεωρούνται από τον Parsons αφύσικες, ενώ για τον Freud συνιστούν ουσιαστικό γνώρισμα της ανθρώπινης κοινωνίας. Για τον Freud το ψυχικό επίπεδο δεν είναι δυνατόν να αναχθεί ούτε στο βιολογικό ούτε και στο κοινωνικό επίπεδο.

Σύμφωνα με την ίδια κριτική, αυτή η ad hoc επιλογή φροϋδικών κατηγοριών εκ μέρους του Parsons συνδέεται με ένα θεμελιώδες επιστημολογικό πρόβλημα της παρσονικής προσέγγισης: οι εμπειρικές παρατηρήσεις θεωρούνται σημαντικότερες από το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο: η φροϋδική ψυχανάλυση αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο τέτοιων “παρατηρήσεων”. Ο Parsons, σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, φαίνεται ότι δεν λαμβάνει υπόψιν την παράμετρο ότι, στο πλαίσιο μιας επιστήμης, οι εμπειρικές παρατηρήσεις εμποτίζονται συνήθως από ένα προϋπάρχον θεωρητικό πλαίσιο, ότι κατουσίαν λαμβάνουν χώρα υπό την επίδραση της θεωρίας. Κάθε είδους περιγραφή και ερμηνεία τέτοιων εμπειρικών γεγονότων γίνεται με τη χρήση ενός συνόλου αλληλοδιαπλεκόμενων θεωρητικών και εννοιολογικών στοιχείων που διατυπώνονται στο πλαίσιο μιας θεωρίας. Για παράδειγμα, η έννοια της “συγκροτητικής αμφισεξουαλικότητας”, την οποία, κατά τον Parsons, χρησιμοποιεί ο Freud, δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί από από ένα σύνολο εμπειρικών παρατηρήσεων σχετικών με παιδιά. Τέτοιου είδους εμπειρικές παρατηρήσεις και δεδομένα δεν μπορούν να συνδέσουν δύο διαφορετικές επιστήμες, τη φροϋδική ψυχανάλυση και την παρσονική κοινωνιολογία.

Επιπλέον, η φροϋδική σύλληψη του Ασυνείδητου δεν είναι μονολογική όπως ισχυρίζεται ο Parsons, καθώς ένας από τους στόχους του Freud ήταν, κατά τον Bock, η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η κοινωνία, οικονομικοί, πολιτικοί και πολιτισμικοί παράγοντες επηρεάζουν το Ασυνείδητο και επηρεάζονται από αυτό.

Σε γενικές γραμμές, η κριτική του Bock επικεντρώνεται στο ότι η παρσονιανή κοινωνιολογία δεν κατανόησε σωστά την ίδια τη φύση της ψυχανάλυσης: ο Parsons δεν αναγνώρισε το σημαντικό ρόλο που παίζει το Ασυνείδητο στη διαμόρφωση της

προσωπικότητας και ακολούθως της κοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου. Η θεωρία του Parsons δεν έχει τη δυναμική της θεωρίας του Freud. Η ψυχή είναι ένα κοινωνικοποιημένο και στατικό υποκείμενο. Επισημαίνει, ειδικότερα, ότι η ψυχανάλυση προσεγγίζεται ως ψυχολογία και μάλιστα ψυχολογία η οποία αφορά τις ενσυνείδητες σκέψεις και δράσεις των ατόμων³⁹.

Ο Golding ισχυρίζεται ότι ο Parsons έχει παρερμηνεύσει ορισμένες φροϋδικές κατηγορίες τις οποίες χρησιμοποίησε στο πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας του, ενώ συγχρόνως δεν κατάφερε να αναγνωρίσει τη σημασία άλλων. Έτσι, προβληματισμό προκαλεί το περιεχόμενο το οποίο ο Parsons αποδίδει στο Υπερεγώ. Συγκεκριμένα, το Υπερεγώ, στο πλαίσιο της παρσονικής κοινωνικής θεωρίας, εκλαμβάνεται ως το ισχυρότερο και σημαντικότερο κανονιστικό πρότυπο το οποίο καθοδηγεί τη συμπεριφορά των διαφορετικών μελών του υποσυστήματος της οικογένειας κατά την εσωτερικευση των διαφορετικών ρόλων τους. Η προέλευση των αξιώσεων του Υπερεγώ είναι πρωταρχικά κοινωνική και πολιτισμική. Υπό αυτή την οπτική, το Υπερεγώ, κατά τον Parsons, συνιστά ένα είδος γέφυρας (ή διαύλου) η οποία συνδέει τη θεωρία της προσωπικότητας και τη θεωρητική ανάλυση του πολιτισμού και του κοινωνικού συστήματος. Το παιδί κοινωνικοποιείται μέσω της ταύτισης με το κοινωνικό υποσύστημα της οικογένειας. Όπως αναφέρει ο Parsons, η διαδικασία της ταύτισης νοείται ως τρόπος οργάνωσης του Εγώ με αναφορά στη σχέση του με ένα κοινωνικό αντικείμενο, μέσω της οποίας το παιδί μαθαίνει να ενεργεί συμμορφούμενο απόλυτα προς ένα σύνολο κανόνων. Το Υπερεγώ γίνεται έτσι το επίκεντρο του εσωτερικευμένου πολιτισμικού συστήματος.

Κατά την ερμηνεία του Golding, ωστόσο, η παρσονική περιγραφή της διαδικασίας των ταυτίσεων που οδηγούν στη συγκρότηση του Υπερεγώ αποκλίνει από τις φροϋδικές θέσεις. Εφόσον, κατά τον Freud, το Υπερεγώ ιχνηλατείται στην οιδιπόδεια φάση και το παιδί μέσω των ταυτίσεων οδηγείται στην εσωτερικευση του Υπερεγώ των γονιών του, συνάγεται ότι, κατά τη διαδικασία συγκρότησης του Υπερεγώ, ένα εξωτερικό αντικείμενο αντικαθίσταται από ένα εσωτερικό φαντασιακό αντικείμενο και ότι η 'φαντασία' συνιστά βασική παράμετρο του Υπερεγώ, δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις η σκληρότητα του Υπερεγώ υπερβαίνει την αντίστοιχη του Υπερεγώ των γονιών. Το Υπερεγώ δεν είναι κοινωνική κατηγορία αλλά ενδο-ψυχικός φορέας στον οποίο ασκείται μέσω των ονείρων λογοκρισία αλλά και

³⁹ Σημ. Νοείται ως ψυχολογία του Εγώ. Έτσι ονομάζεται η σχολή που «κόβει τα φτερά» του Ασυνείδητου.

διακατέχεται από ένα αρχέγονο αίσθημα ντροπής. Το ψυχικό στοιχείο, ακόμη και στο επίπεδο του Υπερεγώ, το οποίο είναι το πλέον κοινωνικά κατασκευασμένο, δεν ανάγεται στο κοινωνικό. Το παιδί εσωτερικεύει το αυστηρό Υπερεγώ του γονιού που αγαπά και συγχρόνως φοβάται. Το αγόρι ταυτίζεται με το πρότυπο του πατέρα τον οποίο μισεί, καθώς είναι το εμπόδιο στην επιθυμία του για τη μητέρα, και συγχρόνως μιμείται. Ωστόσο, η υπέρβαση του οιδιπόδειου συμπλέγματος δεν μπορεί ούτε να νοηθεί ούτε να ερμηνευτεί χωρίς να ληφθεί υπόψη ο ανταγωνισμός του αγοριού προς τον πατέρα· αυτό ακριβώς το στοιχείο που ο Parsons αφήνει μετέωρο και χωρίς περαιτέρω εξήγηση: στην παρσονική περιγραφή τόσο το αγόρι όσο και το κορίτσι μέσω μιας διαδικασίας επιτυχούς μίμησης προτύπων μαθαίνουν με κάποιον τρόπο ανεξήγητο και εν τέλει εσωτερικεύουν τον κατάλληλο ρόλο που επιβάλλει το φύλο τους, οι αξιώσεις και οι προσδοκίες της κοινωνίας. Και εδώ, στο επίπεδο της διαμόρφωσης των φύλων φαίνεται η αδυνατότητα της αναγωγής του ψυχικού στο κοινωνικό. Επιπλέον, για τον Parsons, η σημασία της σύγκρουσης στην οιδιπόδεια φάση υποτιμάται και αναφέρεται απλώς ως ένα στάδιο της κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Σύμφωνα με την ίδια κριτική, ενστάσεις εγείρει και η εξίσωση του Υπερεγώ με ένα σύνολο πολιτισμικών κανόνων. Πρόκειται μάλιστα για νόρμες την προέλευση των οποίων ο Parsons δεν αναλύει, αλλά, απλώς, υποθέτει. Το Υπερεγώ λειτουργεί απλώς ως ένα όχημα μεταφοράς πολιτισμικών στοιχείων που έχουν να κάνουν με τη συνείδηση, την ενοχή, το καθήκον, την αυθεντία και το παρελθόν. Παρά το ότι, το Υπερεγώ κληροδοτείται από τους γονείς στο Υπερεγώ των παιδιών τους μέσω μίας περίπλοκης διαδικασίας ταυτίσεων, ο Parsons φαίνεται ότι δεν λαμβάνει υπ' όψιν του το γεγονός ότι το Υπερεγώ εν γένει περιλαμβάνει στοιχεία που εκπηγάζουν κατά κύριο λόγο από το ασυνείδητο των ατόμων και τη μετουσιωμένη εμπειρία των γενεών του παρελθόντος. Υπό την έννοια αυτή στο Υπερεγώ συντελείται μία διαδικασία της οποίας χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η συνεχής παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, η αλληλοδιαπλοκή παρελθόντος και παρόντος. Ο λειτουργισμός όμως που διέπει την παρσονική περιγραφή δεν επιτρέπει την αναγνώριση αυτής της διαφοροποίησης και της περιπλοκότητας των πολιτισμικών στοιχείων που ενέχονται στη συγκρότηση του Ασυνείδητου, ενώ συγχρόνως, ο ορθολογισμός του δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τον ασυνείδητο χαρακτήρα που φέρουν κατά κύριο λόγο τα πολιτισμικά περιεχόμενα.

Οι παραπάνω ελλείψεις καταδεικνύουν, σύμφωνα με την κριτική, ότι στόχος του Parsons ήταν να ενσωματώσει την ψυχανάλυση στην κοινωνική θεωρία εφαρμόζοντας ένα είδος “κοινωνιολογικής ορθοδοξίας”. Ο Parsons αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τους βασικούς στόχους της φροϋδικής ψυχανάλυσης: να διαγνώσει τη φύση της ενδοψυχικής δομής του ατόμου, τις συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα στο επίπεδο του Ασυνείδητου, όπως, επίσης, δεν αναγνωρίζει, εκούσια ή ακούσια, την τεράστια επίδραση που ασκούν τα ασυνείδητα περιεχόμενα στην πιο επιφανειακή δομή της προσωπικότητας. Η κοινωνιολογική προσέγγιση του Parsons παραμένει για τους λόγους αυτούς κατά βάση συμπεριφοριστική⁴⁰.

Παρόμοια κριτική διατυπώνεται και από τον O’Neill.⁴¹ Κατά τον O’ Neill, η παρσονική περιγραφή της κουλτούρας, η οποία εν πολλοίς ακολουθεί τη θεωρία του Durkheim, παραγνωρίζει τη βασική φροϋδική θέση σχετικά με τη σημασία των ορμών και των βιολογικών ενστίκτων, προκειμένου να περιορίσει την ψυχαναλυτική θεωρία στο πλαίσιο του φιλελεύθερου παραδείγματος της κοινωνικής διαντίδρασης.

Για μία φορά ακόμη, ο Parsons επικρίνεται, διότι, όπως υποστηρίζεται, επέμενε ότι προτεραιότητα στον καθορισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχουν εξωτερικές παράμετροι, οι οποίες είναι κοινωνικά προσδιορισμένες και δεν συμφωνούσε με τη θεμελιώδη φροϋδική θέση για το ρόλο του Ασυνείδητου και τις σχέσεις του με το Εγώ και το Υπερεγώ.

Για τον Freud η συνείδηση είναι η γονική εικόνα, μέσω της οποίας το παιδί εξελίσσεται σε αυστηρότατο κριτή. Το Υπερεγώ δεν μπορεί να εντοπιστεί εξ’ ολοκλήρου στο επίπεδο της συνείδησης του εγώ αλλά ούτε και στην ασυνείδητη καταπίεση. Ο στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα ψυχικό σύστημα του οποίου τα υποσυστήματα να μεταφράζουν το άλλο το άλλο προκειμένου να δώσουν τον απαιτούμενο χώρο στο Εγώ. Η ανθρώπινη συμπεριφορά δομείται με τέτοιο τρόπο ώστε τα δεδομένα να αναπαριστώνται συμβολικά στο Αυτό, στο Εγώ και στο Υπερεγώ.

Ειδικότερα, σύμφωνα με αυτή την κριτική, φαίνεται ότι ο Parsons στο πλαίσιο της χρήσης ψυχαναλυτικών κατηγοριών διαφοροποιείται από τον Freud ως προς τα εξής ζητήματα: α) επανατοποθετεί το Υπερεγώ στο μεταίχμιο μεταξύ του Εγώ και του

⁴⁰ Robert Golding, “Freud, psychoanalysis, and sociology: some observations on the sociological analysis of the individual”, *The British Journal of Sociology*, Vol 33, No 4 (Dec. 1982), σσ. 545-562.

⁴¹ John O’Neill, “Psychoanalysis and Sociology: From Freudo-Marxism to Freudo-Feminism”, σσ. 113-124.

πολιτισμικού συστήματος, ενώ το Αυτό τοποθετείται στο επίπεδο του οργανισμού, β) εντάσσει το Υπερεγώ στο πλαίσιο του Εγώ, το οποίο εσωτερικεύει τρία συστατικά της κοινής κουλτούρας (ηθικά, γνωστικά και εκφραστικά), τα οποία ενδέχεται να είναι σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητα και υποκείμενα σε απώθηση, γ) ο εαυτός προσανατολίζεται γνωστικά προς ένα διπλό περιβάλλον κοινωνικών και μη κοινωνικών αντικειμένων.

Ο Parsons άσκησε δριμεία κριτική στον Freud αναφορικά με την διάκριση συστήματος προσωπικότητας και του πολιτισμικού περιβάλλοντος. Καθώς ο Freud απέρριψε το κοινό πολιτισμικό προαπαιτούμενο ήταν αναγκασμένος να περιορίσει το Εγώ σε μια απλή συμπεριφοριστική μελέτη του εξωτερικού περιβάλλοντος και να αναθέσει όλη την δουλειά συλλογικής αναγνώρισης στο Υπερεγώ. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί ένα Υπερεγώ απομακρυσμένο από το Εγώ. Ο Parsons ισχυρίζεται ότι ο Freud είχε περιορισμένη αντίληψη περί διαντίδρασης Εγώ και Αυτό. Η διαδικασία κοινωνικοποίησης πρέπει να θεωρηθεί αφενός μεν ως διαδικασία του συστήματος προσωπικότητας διαμέσω του κοινωνικού συστήματος και αφετέρου ως διαδικασία του κοινωνικού συστήματος διαμέσω του συστήματος προσωπικότητας. Ο Parsons ισχυρίζεται ότι η κινητήρια δύναμη δημιουργίας του συστήματος προσωπικότητας δεν είναι οι ορμές αλλά η κοινωνική διαντίδραση που υπάρχει εν τη γενέσει. Το βρέφος του Parsons διαδραματίζει κοινωνικό ρόλο από τη γέννηση του.

Κατά τον O'Neill ο Parsons άσκησε κριτική στην σχέση μεταξύ αρχέγονου πατέρα και θεωρίας κοινωνικοποίησης. Τα ταμπού αιμομιξίας μπορούν να θεωρηθούν ως πολιτισμικός μηχανισμός που στρέφει την βρεφική ερωτική εξάρτηση από τα ενδο-οικογενειακά μοντέλα σε εξω-οικογενειακά. Η γονική φιγούρα μετατρέπεται στον έξω κόσμο σε φιγούρα άσκησης εξουσίας.

7. Φροϋδικές κατηγορίες κατά Parsons: μία ιδιότυπη ανάγνωση

Ο Parsons στο ώριμο έργο του ανέπτυξε ένα μοντέλο για τη σύλληψη και περιγραφή της κοινωνίας το οποίο υπερτονίζει τη σημασία των συστημικών χαρακτηριστικών, ενώ συγχρόνως υποβαθμίζει το ρόλο των ενεργών φορέων δράσης. Η έμφαση στην πρωταρχικότητα των συστημικών αρχών εκφράζεται από την αντίληψη ότι το κοινωνικό σύστημα (μέσω θέσεων και ρόλων) έχει τη δύναμη, διά μέσου της επίδρασης των

πολιτισμικών κατηγοριών (μέσω αξιών και κανόνων), να επηρεάζει και να διαμορφώνει τη συμπεριφορά και την προσωπικότητα των ατόμων. Υπό την οπτική αυτή, η παρσονική κοινωνική θεωρία συνιστά ένα διχοτομικό μοντέλο ατόμου – κοινωνίας στο οποίο δίνεται έμφαση στην κοινωνία. Προκειμένου να υποστηριχθεί αυτή η κοινωνιοκεντρική αντίληψη περί προσωπικότητας, ο Parsons επιλέγει και ενσωματώνει στη θεωρία του ψυχαναλυτικές κατηγορίες, το περιεχόμενο των οποίων μοιάζει να αποκλίνει αρκετά από αυτό που έχουν στο πλαίσιο του φροϋδικού μοντέλου. Η σύγκλιση ψυχολογίας και κοινωνιολογίας που οραματίζεται ο Parsons περιλαμβάνει μία ιδιότυπη ad hoc ερμηνεία και “επεξεργασία” των φροϋδικών κατηγοριών, προκειμένου η ενσωμάτωσή τους να υπηρετήσει τους προσανατολισμούς της παρσονικής κοινωνικής θεωρίας.

Ειδικότερα, παρά το ότι, όπως αναφέρθηκε, το φροϋδικό Υπερεγώ εκπηγάει από το Ασυνείδητο μέσω μιας διαδικασίας περίπλοκων ταυτίσεων με το Υπερεγώ των γονιών, το “παρσονικό” Υπερεγώ φαίνεται ότι συνίσταται κατ’ αποκλειστικότητα από πολιτισμικά περιεχόμενα, από ένα σύνολο νορμών και κανονιστικών προτύπων ρόλων· η εσωτερίκευση των κοινωνικοπολιτισμικών στοιχείων και η συνακόλουθη ταύτιση του ατόμου με τα πρότυπα ρόλων συνάδουν κατ’ ανάγκη με τις κοινωνικές επιταγές και μοιάζουν σχεδόν αναπόδραστες· η διαδικασία της εσωτερίκευσης συνεχίζεται καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου ως ένα είδος δια βίου μάθησης.

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης νοείται ως μία αμφίδρομη σχέση του συστήματος της προσωπικότητας και του κοινωνικού συστήματος, στην οποία ουσιαστικό ρόλο παίζουν η μάθηση και εσωτερίκευση ρόλων εκ μέρους του ατόμου, καθώς και τα τρία στάδια της κοινωνικοποίησης που αναφέρθηκαν, η ταύτιση, η κάθεξη αντικειμένου και η εσωτερίκευση. Όπως είδαμε, το βρέφος του Parsons αποτελεί ήδη ένα κοινωνικό δράντα στο υποσύστημα της οικογένειας. Το παιδί πρέπει να μάθει το ρόλο που επιτάσσει το φύλο του· ο ρόλος που πρόκειται να αναλάβει το παιδί με κριτήριο το φύλο του για τον Parsons συνιστά μία μορφή πολιτισμικής κατηγοριοποίησης που συνδέεται με το φύλο και κοινωνική θέση. Το σύστημα της προσωπικότητας μοιάζει να συγκροτείται στη βάση ενός δικτύου ρόλων τους οποίους το παιδί μαθαίνει κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης. Όμως, παρά το ότι ο Freud πράγματι αναγνωρίζει ότι το φύλο αποτελεί μία μορφή κοινωνικής κατασκευής, σε καμία περίπτωση δεν φαίνεται να υποδηλώνει αυτό κάποια διαδικασία μάθησης ή ενσυνείδητης επιλογής.

Το παρσονικό υποκείμενο περιγράφεται ως φορέας διαδραμάτισης ρόλων, υπερκοινωνικοποιημένος και παθητικός δέκτης των κοινωνικών και πολιτισμικών επιταγών. Ο συστημικός λειτουργισμός οδηγεί τον Parsons στην περιγραφή ενός ατόμου χωρίς ατομικότητα, η κοινωνικοποίηση του οποίου θεωρείται επιτυχής μόνο στην περίπτωση που το άτομο εμπεδώσει και εσωτερικεύσει την κοινωνική αξίωση για υποταγή στις κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες. Στο πλαίσιο του παρσονικού μοντέλου, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης ισοδυναμεί με τη διαδικασία διαμόρφωσης ενός σιωπηρού κομφορμιστή.

Η δύναμη και η επίδραση που ασκείται από το πολιτισμικό νόημα δεν περιορίζεται μόνο στο Υπερεγώ. Πολλώ δε μάλλον, στο παρσονικό Εγώ, τον πυρήνα της προσωπικότητας εισβάλλει, κατά τον ίδιο τρόπο, η υποβλητική ισχύς των πολιτισμικών περιεχομένων. Το παρσονικό Εγώ συγκροτείται στη βάση αναπόδραστων πολιτισμικών και κοινωνικών νορμών, τις οποίες το άτομο είναι υποχρεωμένο να εσωτερικεύσει κατά την κοινωνικοποίησή του, στο πλαίσιο μίας, τρόπον τινά, διά βίου μαθητείας:

“(...)Some have tended to treat the superego as a very special case within the personality, as the only point at which the norms of the culture enter. A major objective of the present paper, however is to show that the whole logic of Freud’s later position implies that the same is true for the structure of the ego also. Indeed it follows from Freud’s whole main treatment of the process of socialization (...) the major structure of the ego is a precipitate of the object relations which the individual has experienced in the course of his life history. (...) Since the ego is the primary location of interchange between the personality and the outside world of reality, and since the most important aspect of reality itself is social, the conclusion is inescapable that the ego is “socially structured.”⁴²

Η ιδιότυπη ερμηνεία των ψυχαναλυτικών στοιχείων από τον Parsons περιλαμβάνουν και την κατηγορία του Αυτό. Ο Parsons απορρίπτει ότι η θεμελιώδης φροϋδική διάκριση μεταξύ ενστικτωδών και πολιτισμικών συστατικών του συστήματος κινήτρων ταυτίζεται με τη διάκριση Αυτού από τη μια, Εγώ και Υπερεγώ από την άλλη.

(...)“ I shall argue very briefly that the interpretation of the id as a manifestation of “pure instinct” is, in Freud’s own terms, untenable”.⁴³

⁴² T. Parsons, *Social... ό.π.*, σσ. 80, 108.

⁴³ Στο *ίδιο*, σ. 81.

Παρά το ότι οι ενστικτώδεις ενορμήσεις του Αυτού αποτελούν για το Εγώ μία μόνιμη πηγή άγχους, στην παρσονική περιγραφή, η θεμελιώδης στον Freud σχέση του Αυτού με τα ασυνείδητα περιεχόμενα και τις ενστικτώδεις ενορμήσεις προσπερνάται: το Αυτό όχι μόνο εξισώνεται με τον οργανισμό αλλά συγχρόνως φαίνεται ότι είναι και αυτό σε μεγάλο βαθμό πολιτισμικά προσδιορισμένο.

“(…)The role of the id is focal to the issue with which the present discussion started – namely the relative importance of “instinctive” as compared with cultural, social and other “environmental” influences in the motivation of personality. (...) Against the tendency to highlight the conflicts between the ego and the id must be set the view implied in the metaphor of the horse and rider, the conception of the ego as a system of control. (...) the id is treated at many points in specific relation to the pleasure principle, and I have suggested various reasons for assuming that pleasure is an organizing mechanism which integrates diverse motives at lower levels of organization”.⁴⁴

Υπό την ίδια οπτική, δεδομένα από τη φροϋδική θεωρία τα οποία σχετίζονται με την περιοχή του Ασυνείδητου και του Αυτού, περίπλοκες ταυτίσεις και καθέξεις αντικειμένων από τη βρεφική ηλικία του παιδιού, στον Parsons συνδέονται με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, την περίοδο μαθητείας του παιδιού, η οποία θα οδηγήσει βαθμιαία στην ενσωμάτωση της προσωπικότητας στο κοινωνικό σύστημα:

“(…)It will be my thesis that each of these concepts, object relations-identification, object cathexis, internalization, in different ways, designates an aspect of the integration of the personality in a social system, an integration which is characterized by a particular process of learning in a particular context of object-relations”.⁴⁵

Επιπλέον, η έμφαση που δίνει ο Parsons στο ρόλο της εσωτερίκευσης και της μάθησης των πολιτισμικών και κοινωνικών επιταγών, και στα τρία συστατικά μέρη της προσωπικότητας, Υπερεγώ, Εγώ και Αυτό, παραπέμπει σε ένα αυστηρά συμπεριφοριστικό μοντέλο· σε αυτό η έννοια της ατομικότητας και της διαφορετικότητας εκμηδενίζονται, ενώ το άτομο μοιάζει να προσδιορίζεται κατ' αποκλειστικότητα από τις πολιτισμικές και κοινωνικές νόρμες, χωρίς να θυμίζει σε τίποτε ένα πραγματικά δρών υποκείμενο: στην

⁴⁴ T. Parsons, *Social...ό.π.*, σ. 109.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 84.

παρσονική περιγραφή η προσωπικότητα χειραγωγείται από το κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα, ενώ η ψυχαναλυτική θεωρία υποβιβάζεται σε μία δέσμη θεωριών μάθησης.

Επίλογος

Κατά την ανάπτυξη του παρσονικού έργου, η κοινωνική θεωρία του Parsons φαίνεται ότι μεταβάλλεται από ατομοκεντρική σε κοινωνιοκεντρική και δομική: αφορμάται από τις επιλογές μιας μονάδας δράσης και καταλήγει σε ένα δίκτυο συστημάτων και υποσυστημάτων τα οποία προσδιορίζουν και διαμορφώνουν αυτές τις επιλογές. Η κατευθυντήρια ιδέα της κοινωνικής θεωρίας του ύστερου έργου, παρά το ότι ο Parsons ασχολείται και με το άτομο και με την κοινωνία, αφορούν, κατά κύριο λόγο, το σύστημα παρά το υποκείμενο. Η έμφαση στο σύστημα και στις λειτουργίες του εξισώνει και εξομοιώνει το άτομο με την κοινωνία. Τα λειτουργικά προαπαιτούμενα των συστημάτων και κυρίως η ανάγκη προσαρμογής στο εξωτερικό περιβάλλον και τις ανάγκες που εγείρουν οι περιστάσεις προϋποθέτουν μία κοινωνική εικόνα στατική: ο εξορθολογισμός των λειτουργικών σχέσεων των συστημάτων και η σημασία που αποδίδεται στην επίτευξη της ισορροπίας καθίστανται παράγοντες πιο σημαντικοί από την ατομικότητα, την εξέλιξη και την κοινωνική αλλαγή. Ο ισχυρισμός του Parsons ότι τα κοινωνικά συστήματα έχουν ανάγκες οι οποίες πρέπει να εκπληρωθούν, προκειμένου αυτά να επιβιώσουν, σημαίνει, μεταξύ των άλλων, ότι στο πλαίσιο ενός παρσονικού κοινωνικού συστήματος η ατομικότητα και η διαφορετικότητα δεν αποτελούν υπολογίσιμες αξίες.

Στο επίκεντρο της θεωρίας του Parsons εντοπίζονται τα νοήματα: οι αξίες και οι κανόνες, το πολιτισμικό σύστημα αποτελούν το βασικό άξονα γύρω από τον οποίο οργανώνονται η προσωπικότητα και το σύστημα δράσης των υποκειμένων, καθώς επίσης και το κοινωνικό σύστημα. Όπως αναφέρθηκε, το κοινωνικό σύστημα, μέσω του πολιτισμικού συστήματος και της περιγραφόμενης αλληλοδιείσδυσης των συστημάτων, παρά τις όποιες διακρίσεις πολιτισμού, προσωπικότητας και κοινωνίας, διαμορφώνει την προσωπικότητα, το σύστημα δράσης και επιλογών των ατόμων. Το παρσονικό μοντέλο δεν περιγράφει απλώς τη διχοτομία άτομο – κοινωνία· πολύ περισσότερο, ο στόχος της παρσονικής περιγραφής μοιάζει να καθοδηγεί το μοντέλο κοινωνικής θεωρίας που παρουσιάζει ο Parsons: ένα σύνολο υποκειμένων δρουν στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος στη βάση μιας σειράς εξορθολογισμένων λειτουργικών σχέσεων· λόγω αυτού του εξορθολογισμού, σύμφωνα με την παρσονική περιγραφή, τα υποκείμενα φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται την ανάγκη να υιοθετήσουν, να εφαρμόσουν και να αναπαραγάγουν τις ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις. Η

επιβίωση των υποκειμένων συναρτάται, και αυτό δεν είναι κατ' ανάγκη εσφαλμένο, με την επιβίωση του συστήματος και των αρχών που το διέπουν. Το πρόβλημα της παρσονικής περιγραφής, ωστόσο, έγκειται στο ότι οι σχέσεις των υποκειμένων και της κοινωνίας δεν είναι αμφίδρομες. Οι σχέσεις υποκειμένων και κοινωνίας που περιγράφει η παρσονική κοινωνική θεωρία, αν εξεταστούν από απόσταση και αφαιρετικά, συλλαμβάνονται ως σχέσεις μονόδρομες και όχι αμφίδρομες. Το κοινωνικό σύστημα διά μέσου της επίδρασης που ασκεί το σύστημα του πολιτισμού στην προσωπικότητα των υποκειμένων ελέγχει και καθοδηγεί τις επιλογές των υποκειμένων.

Εξάλλου, στην κοινωνική ζωή, όπως και στην προσωπικότητα των ατόμων δρουν και επενεργούν και άλλοι παράγοντες, τους οποίους ο Parsons δεν αναφέρει, όπως είναι, για παράδειγμα, οι υλικές προϋποθέσεις της επιβίωσης και εξέλιξης των ατόμων: οι διαφορετικές δυνατότητες που έχουν, ενδεχομένως, τα υποκείμενα στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης και εξαρτώνται από τα αγαθά και την ιδιοκτησία που διαθέτουν μπορεί να διαμορφώσει διαφορετικούς τρόπους ζωής, οι οποίοι απορρέουν από αυτή την άνιση κατανομή· συγχρόνως, η διαφοροποίηση αυτή ενδέχεται να διαμορφώσει μία διαφορετική αντίληψη για το τι είναι ή τι πρέπει να θεωρείται συμφέρον για το υποκείμενο, πράγμα που σημαίνει ότι στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος μπορεί να εμφανιστούν συμφέροντα ασύμβατα με το δέον γενέσθαι, κατά το πολιτισμικό και κοινωνικό σύστημα, ή ακόμη αντίθετα και ως εκ τούτου συγκρουόμενα.

Μέσω της αποφασιστικής δράσης των φροϋδικών βαθμίδων της προσωπικότητας επιτυγχάνεται η συμμόρφωση του δρώντος υποκειμένου. Στο πλαίσιο της γενικής αυτής στόχευσης της παρσονικής κοινωνικής θεωρίας, η κοινωνικοποίηση περιγράφεται ως μία κατ' ουσίαν συντηρητική διαδικασία η οποία αναλαμβάνει το δύσκολο έργο εμπέδωσης των πολιτισμικών δεδομένων, εμπέδωση η οποία, όπως αναφέρθηκε, θεωρείται απαραίτητη για την επιβίωση του κοινωνικού συστήματος και ως εκ τούτου, κατά τον Parsons, για την επιβίωση των ατόμων. Ακολούθως, τα υποκείμενα εμπλέκονται κατ' ανάγκην, εγκλωβίζονται, ενδεχομένως, σε ένα είδος διά βίου μάθησης των επιβεβλημένων αξιών και κανόνων. Η σύνθετη διαδικασία της κοινωνικοποίησης προϋποθέτει εκ των πραγμάτων όχι απλώς τη συμμόρφωση αλλά την υποταγή των δρώντων υποκειμένων στο πολιτισμικό και κοινωνικό σύστημα. Εκείνο που τελικά ζητείται από τα υποκείμενα δεν είναι η ανάπτυξη

αυτόνομης αυτόνομης και “βολονταριστικής” δράσης, όπως υποστήριζε ο Parsons προγραμματικά στο πλαίσιο του πρώιμου έργου του, αλλά η παθητική αποδοχή ενός έτοιμου σώματος κανόνων, το οποίο μοιάζει να είναι σταθερό και αμετάβλητο στο χρόνο. Αυτή η χρήση των φρουδικών κατηγοριών, που έχει περιγραφεί στο πλαίσιο του ύστερου έργου μοιάζει, πιθανότατα, αντίθετη προς τους προγραμματικούς στόχους του πρώιμου παρσονικού έργου, οι οποίοι, παρά το ότι δεν υποστηρίζουν έναν τέτοιο βολονταρισμό, θα ήταν πιο ανεκτικοί ίσως σε μία σχετική αυτονομία του ψυχικού στοιχείου.

Το παρσονικό κοινωνικό μοντέλο, υπό αυτή την οπτική, μοιάζει, πιθανώς, απλοϊκό: το πολιτισμικό και το κοινωνικό σύστημα διαμορφώνουν την κατευθυντήρια πορεία της δράσης και το υποκείμενο συμμορφώνεται ή πρέπει να συμμορφώνεται με αυτή την πορεία χωρίς να διαθέτει πολλά περιθώρια εναλλακτικών επιλογών. Η κοινωνικοποίηση στην παρσονική περιγραφή παραπέμπει σε ένα είδος ασφυκτικού πολιτισμικού ντετερμινισμού, από τον οποίο το άτομο δεν μπορεί να διαφύγει: στόχος της κοινωνικοποίησης είναι η εμπέδωση ακριβώς αυτής της επιβεβλημένης ανάγκης για κομφορμιστική συμμόρφωση και υποταγή. Εν κατακλείδι, η διαδικασία της εσωτερίκευσης των πολιτισμικών αξιών και κανόνων, η οποία προβλέπεται στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, υπηρετεί και υποστηρίζει την υποταγή και τη συμμόρφωση: οι τρεις φρουδικές βαθμίδες της προσωπικότητας, Εγώ, Υπερεγώ και Αυτό, μεταβάλλονται στην παρσονική κοινωνική θεωρία σε τρεις αυστηρούς υποστηρικτές και προπαγανδιστές της κοινωνικής οργάνωσης που οραματίστηκε ο Parsons.

Τα παραπάνω σχηματικά υποδεικνύουν ότι χωρίς να εγκαταλείπεται το πλαίσιο της Παρσονικής θεωρίας της δράσης και του δράντος μπορούν να διορθωθούν προβληματικά σημεία. Μπορούν να προταθούν βελτιώσεις και να επιτευχθεί αυτό που ο ίδιος ο Parsons θέτει ως στόχο στη Δομή της Κοινωνικής Δράσης: την υπέρβαση των παραδοσιακών δυϊσμών και την κατασκευή μιας περιεκτικής και λογικά συνεκτικής θεωρίας της κοινωνικής δράσης και του κοινωνικού δράντος.

Βιβλιογραφία

- Bocock, R. J., "Freud and the Centrality of Instincts in Psychoanalytic Sociology", *The British Journal of Sociology*, Vol. 28. No 4, Dec., 1977, σσ. 467-480.
- Bocock, R., *Sigmund Freud*, London and New York: Routledge, 2002.
- Craib, I., *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, Μετάφραση Μαριάννα Τζιαντζή – Παντελής Ε. Λέκκας, Επιστημονική Επιμέλεια Παντελής Ε. Λέκκας, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Devereux, E. Jr C., "Η κοινωνιολογική θεωρία του Parsons", στο έργο *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, Τόμος I, Μετάφραση: Βασίλης Καπετανγιάννης, Γιώργος Μπαρουξής, Επιστημονική Επιμέλεια Μαρία Πετμεζίδου, 3η έκδοση, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000.
- Freud, S., "Studies in Hysteria", στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works* (1893-1895), Ivan Smith, 2010.
- Freud, S. "A Metapsychological Supplement to the theory of dreams", (1915), στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010.
- Freud, S., "Mourning and Melancholia", (1917), στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010
- Freud, S., *Civilization and its Discontents*, (1930), στην ηλεκτρονική έκδοση S. Freud, *Complete Works*, Ivan Smith, 2010.
- Freud, Sigmund , *Νέες Εισαγωγικές Διαλέξεις για την Ψυχανάλυση*, μτφρ. Κ. Τρικεριώτη, 31η Διάλεξη: Ανάλυση της ψυχικής προσωπικότητας Αθήνα: εκδόσεις Επίκουρος, 1933
- Golding, R., "Freud, psychoanalysis, and sociology: some observations on the sociological analysis of the individual", *The British Journal of Sociology*, Vol. 33, No. 4, Dec., 1982, σσ. 545-562.
- Laplanche J. & Pontalis J. B. , *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Αθήνα: εκδόσεις Κέδρος, 1986
- Levine, N. D., "Psychoanalysis and Sociology", *Ethos*, Vol. 6, No 3 Autumn, 1978, σσ. 175-185.
- O'Neill, J., "Psychoanalysis and Sociology: From Freud-Marxism to Freud-Feminism", σσ. 113-124.

- Parsons, T., *The Structure of Social Action*, New York: The Free Press, 1949.
- Parsons, T., *The Social System*, Ed. B. S. Turner, London: Routledge, 1951.
- Parsons, T., *Social Structure and Personality*, London: The Free Press, Collier-MacMillan LTD, 1970.
- Parsons, T., “Συστήματα Δράσης και Κοινωνικά Συστήματα”, από το Parsons, T., *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1971, σελ. 4-8, μετάφραση Διονύσης Γράβαρης.
- Ritzer, G., *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, Μετάφραση Γ. Χρησιτίδης, Επιστημονική Επιμέλεια Ιωάννα Καντατζόγλου, Αθήνα: Κριτική, 2012.
- Κανάκης Λελεδάκης, «Η ψυχαναλυτική θεώρηση της ψυχής: Μία θεωρία του κοινωνικού υποκειμένου», Εκ των υστέρων , Αθήνα: εκδόσεις Εξάντας, 2006.
- Κρανάκη, Μ., *Διαβάζοντας τον Φρόυντ Δέκα Μαθήματα για την ψυχανάλυση*, απόδοση από τα γαλλικά της συγγραφέως, τρίτη έκδοση, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 2011.
- Φρόυντ, Σίγκμουντ, *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, μετάφραση Α. Πάγκαλος, Αθήνα: Γκοβόστη, 2005.